

NSV LIIDU KÕRGEMA HARIDUSE MINISTEERIUM
TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
EESTI KEELE KATEEDER

I. K o n t

ISIKUT MÄRKIVAD SUFIKSILISED
NIMISÕNAD EESTI KEELES .

D i s s e r t a t s i o o n
filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi
taotlemiseks

Juhendaja prof. J. V. V e s k i

Tartu 1955

SISSEJUHAVAT

Keele sõnavara on lakkamatu muutumise ja arenemise seisundis. Selle arenemisprotsessi tulemusena täieneb ja rikastub keele sõnavara pidevalt uute sõnadega, mis on tekkinud seoses ühiskondlikus korras toimunud muutustega, tootmise, tehnika, kultuuri ja teaduse arenemisega. Uusi sõnu saadakse keeles olemasolevatest nii sõnavara põhifondi kui ka keele üldsõnavarasse kuuluvatest sõnadest, kusjuures esineb mitmesuguseid uute sõnade moodustamise viise ja võimalusi, nagu näiteks sõnade tuletamine, sõnade liitmine jne. Üheks tähtsamaks sõnavara rikastamise viisiks on sõnade tuletamine liidete varal, s.t. uue sõna moodustamine keeles olemasolevast sõnast sufiksi abil, kusjuures sufiks annab sõnale uue tähenduse või lisab tema põhitähendusele juurde uue varjundi. Seega on tuletusõpetus kui õpetus sõnavara arenemise ja rikastumise teedest lahutamatult seotud leksikoloogiaga.

Kuid sõnade tuletamine ei ole seotud mitte ainult leksikoloogiaga, vaid tal on ka oma grammatiline külge. Nii näiteks on küsimus uute sõnade moodustamise viisidest tihedasti seotud grammatilise õpetusega sõnaliikidest, sest mitmesuguste sõnaliikide struktuuri määrab eri keeltes kindlaks sõnatuletuse vormide spet-

siifika, kusjuures need vormid on igas keeles erinevad. Sõnatuletuslikke kategooriaid ei saa eraldada keele grammatilisest ehitusest. Mõningaid grammatilisi kategooriaid (näiteks isiku kategooria nimisõnade osas) rikastavad semantiliselt ja diferentseerivad mitmesugused sõnatuletuslikud tüübid, mis kuuluvad nendesse kategooriatesse ja mahuvad nende piiridesse¹. See avaldub näiteks ilmekalt nende sõnatuletuslike võimaluste ronnuses, mis eesti keeles on olemas isiku märkimiseks. Grammatika ja sõnatuletuse seos väljendub ka selles, et sõnade tuletamise sfääris esinev abstraktsioon on osaliselt suguluses grammatilise abstraktsiooni mitmesuguste liikidega, kuigi erineb neist mitte ainult oma avaldusvormidelt, vaid ka leksikaalselt suunalt. Tähelepanu väärib ka see asjaolu, et tuletuslõpud ja muutuslõpud võivad põimuda. Nõnda näiteks on eesti keeles üheks produktiivsemaks isikunimetusi tuletavaks sufiksiks -ja, kuid samal ajal esineb -ja personaali presenssi partitsiibi tunnuseks (näit. reisija ja reisija mees). Partitsiipidest lähtuvad samuti sellised isikutähistavad sufiks, nagu -nu (nud) ja -tu (-tud). Seega on sõnatuletuse ala leksikaalsete ja grammatilis-

¹ Vrd. V. V. V i n o g r a d o v , J.V. Stalini teos "Marksism ja keeleteaduse küsimused" ja nõukogude keeleteaduse areng, Tallinn 1952, lk.23.

te kategooriate keerulise ja mitmesuunalise vastastikuse mõju areeniks¹.

Tänapäeva nõukogude keeleteaduses on keeleteaduse teiste alade kõrval tõstetud tähtsale kohale derivatsioon kui lingvistiline distsipliin, mis väärrib igakülgselt ja põhjalikku uurimist. Eesti keele derivatsiooniprobleemidele on pühendatud käesolev töö "Isikut märkivad sufiksilised nimisõnad eesti keeles". Töös ei ole vaadeldud sufiksilisi nimisõnu tervikuna vaid on piiratud tuletusvõimaluste ja sõnatuletuslike vahendite poolest ühe kõige mitmekesisema sõnarihmaga: isikut märkivad sufiksilised nimisõnad. Töö autor on seadnud endale ülesandeks jälgida: 1) isikut märkivates nimisõnades esinevate sufiksitate päritolu ja häälikulist külge, 2) nende nimisõnade tähendusrühmi, 3) isikut märkiva sufiksilise sõnavara arenemist ja kujunemist eesti kirjakeeles, 4) selle sõnavara esinemist eesti murretes ja 5) seaduspärasusi, mis avalduvad sufiksitate liitumises tüvisõnale. Nagu eespool nägime, on sõnade tuletamisel kaks külge: 1) leksikaalne külge, 2) grammatiline külge. Need derivatsiooni kaks külge ei ole teineteisest absoluutselt lahutatavad. Sellepärast on käesolevas töös leksikaalsete probleemide kõrval, millele on asetatud pearõhk, puudutatud ka mõningaid

¹ Vrd. В.В.Виноградов, Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка 1951, том X, вып. 3, lk. 237.

sõnade tuletamisega seotud grammatilisi küsimusi (näit. seaduspärasused sufiksrite liitumises tüvele). Samuti ei ole allakirjutanu sufiksrite päritolu ja murdeliste variantide selgitamisel pääsenud mööda häälikuloo probleemidest.

Sõnade tuletamine on eesti keeles sõnade liitmise kõrval teine põhiline uute sõnade moodustamise viis. Eesti keele sõnavara on pidevalt täienenud ja täieneb uute tuletistega. Selleks pakub ammendamatuid võimalusi sõnatuletuslike vahendite rohkus ja mitmekesisus. Sõnade (ka isikut märkivate nimisõnade) tuletamist võib lühidalt iseloomustada järgmiselt. Sufiks, liitudes sõnale, muudab selle põhilist leksikaalset tähendust ja loob hoopis uue sõna, mis võib kuuluda isegi teise sõnaliiki kui tüvisõna (näit. kangelane kange, laulik laulma). Seega oleneb tuletatud sõna ehk tuletise tähendus ühelt poolt tüvisõna tähendusest, teiselt poolt aga sufiksi semantikast. Esineb veel kolmaski tegur, millest võib oleneda tuletise tähendus, nimelt sufiksi ja tüvisõna liitumise viis, vrd. näiteks puune (ainsuslik tüvi + sufiks) ja puine (mitmuslik tüvi + sufiks). Deminutiiv- ja pejoratiivsufiksid ei muuda alati tüvisõna põhilist leksikaalset tähendust, vaid annavad sellele juurde ainult emotsionaalse (deminutiivse, hellitleva, pejoratiivse) tundetooni (emakene ema).

Varasemad spetsiaalsed uurimused isikut märkiva sufiksilise sõnavara kohta puuduvad. Isikut märkivates

nimisõnades esinevaid sufikseid on aga käsitletud eesti keele grammatikates ja üksikutes tuletusõpetuse kohta kirjutatud uurimustes ja artiklites. Juba kõige vanemates eesti keele kohta kirjutatud grammatikates on toodud näiteid sõnade tuletamise kohta, kuid esimese süstemaatilise ülevaate noomenite tuletamisest eesti keeles on andnud A. K n ü p f f e r kirjutises "Ueber die Bildung und Ableitung der Wörter in der ehstnischen Sprache" ("Beiträge" III, 1814 ja VIII, 1817). Ta on jaotanud nimi- ja omadussõnad 3 rühma: 1) tüvisõnad, 2) tuletatud sõnad, 3) liitsõnad. Tuletatud substantiive vaatleb ta kirjutise esimeses osas ("Beiträge" III), rühmitades neid kõigepealt sufiksitate järgi ja ühe sufiksi piirides ka tähenduse järgi. Isikut tähistavatest substantiividest mainib ta ne-, line-, lane-, ik-, nik-, ja-, ur-, ja nd-tuletisi. Selle kirjutise eeskujul on käsitlenud noomenite tuletamist ka E. A h r e n s oma keeleõpetuses "Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes" (1843). Mõlemad eespool mainitud käsitlused on võrdlemisi pinnapealsed ja pakuvad uuritava teema seisukonalt vähe.

Väärtuslikku materjali isikut märkivate sufiksiliste nimisõnade kohta sisaldab F. J. W i e d e m a n n i "Grammatik der ehstnischen Sprache" (1875), milles on antud üksikasjaline ja tänini kõige põhjalikum ülevaade eesti keele liidetest, on jälgitud nende semantikat, on näidatud nende levikut murretes ja on

esitatud rikkalikult näiteid nii kirjakeelest kui mur-
retest. Hilisematest keeleõpetustest on põhjust maini-
da ainult J. J õ g e v e r i "Eesti keele grammati-
kat", III aasta (1920), milles on esitatud selgitusi
sufiksite ajaloo ja päritolu kohta. *lk 5*

Peale grammatikate ja kirjutiste, kus on vaadel-
dud tuletusõpetust tervikuna, leidub uurimusi veel üksi-
kute sufiksite kohta. Nimetame alljärgnevalt neid uuri-
musi, milles on käsitletud isiku märkimiseks kasutata-
vaid sufikseid.

Kõigepealt tuleb mainida J. H u r d a töid
"Die estnischen Nomina auf -ne purum" (1886) ja "Ees-
ti sõnadest -line lõpuga" (1903). Esimene neist on põh-
jalik uurimus ne-adjektiivide ja ne-substantiivide koh-
ta. ne-substantiivid on H u r t jaotanud kahte rüh-
ma: 1) deminutiivset algupära substantiivid ja 2) subs-
tantiiveerunud adjektiivid. Viimasesse rühma on ta pai-
gutanud ka sugulasi märkivad ne- (-tse-) tuletised.
Teises töös on H u r t käsitlenud line-liiteliste
substantiivide (suurem osa nendest märgib isikut) ja
adjektiivide tähendusrühmi, line-liite liitumist tüve-
le ning line- ja lik-sufiksi vahetõrka. Mõlemas töös
esitatud seisukohad on arvestatavad ka tänapäeval.

Järgnevalt on põhjust nimetada V. R i d a l a
kirjutist "Tuletusõpetusest" ("Keeleline Kuukiri" nr.1
ja 2, 1914), millest esimene osa on pühendatud isikut
märkivale rd-sufiksile. Ridala on näidanud õigesti,

et -rd on põhiliselt deverbaale tuletav sufiks, kuna denominaalid on tekkinud deverbaalide analoogial. Tema seletus rd-sufiksi päritolu kohta on aga segane ja vähe usutav.

Lõpuks tuleb mainida A. K a s e kirjutist "Fr. R. Kreutzwaldi poolt tarvitusele võetud liide -na (-nna) eesti keeles" (TRÜ toimetised nr. 38, 1955). Selles kirjutises on jälgitud Fr. R. Kreutzwaldi poolt keelde toodud na- (nna-) liite juurdumist eesti kirja-keeles ja on antud põhjalik ülevaade selle liite ja üldse naissoo-liidete ümber toimunud poleemikatest möödunud sajandi teise poole ajakirjanduses ja Eesti Kirjameeste Seltsis.

Andmeid nende sufiksitate päritolu kohta, mis on esinenud juba soome-ugri või läänemeresoome aluskeeles, leidub peamiselt järgmistes teostes: J. B u d e n z "Az ugor nyelvök összehasonlító alaktana" (1884-1894), O. D o n n e r "Die gegenseitige Verwandtschaft der Finnisch-Ugrischen Sprachen (1879), J. S z i n n y e i "Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft (1922); "Magyar nyelvhasznalás" (1927), J. G y ö r k e "Die Wortbildungslehre des Uralischen" (1934), T. L e n t i - s a l o "Über die primären uralischen ableitungssuffixe" (1936), L. H a k u l i n e n "Suomen kielen rakenne ja kehitys" I (1941), D. B u b r i c h, "Историческая морфология финского языка" / 1955 / ja üksikud artiklid (vt. kasutatud kirjanduse loetelust).

Sufikseid puudutavate häälikulooliste probleemide kohta on allakirjutanu leidnud materjali sellistest teostest: nagu L. K e t t u n e n "Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferschen dialekt" II. (Vokalismus, 1913), "Eesti kielen äännehistoria" (1929) ja P. A r i s t e "Hiiu murrete häälikud" (1939).

Peale teoreetilise kirjanduse on töö koostamisel kasutatud rohkearvulisi eesti keele sõnaraamatuid ajavahemikust 1637 - 1955, samuti eesti keele kateedris leiduvat kirjakeele sõnavarakogu ja vähemal määral ka tekste (peamiselt eesti vanema kirjakeele kohta). Murdematerjalid on enamuses pärit ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi käsikirjalistest sõnavarakogudest. Allakirjutanu on isiklikult kogunud tööks vajalikku sõnavara jõhvi ja puhja murrakust (vastavatele näidetele on märgitud juurde lühend I.K.).

F r. R. K r e u t z w a l d i sõnade kohta on saadud andmeid E. K a s e s a l u diplomitööst "Fr.R. Kreutzwald eesti keele sõnavara rikastajana" (1950)

ja K. A. H e r m a n n i sõnade kohta B. B r a m - b a t i diplomitööst "K.A. Hermann eesti sõnavara rikastajana" (1950). J. V. V e s k i poolt soetatud

sõnade kohta on allakirjutanu saanud andmeid temalt isiklikult. Töös esitatud venekeelsed näited on võetud F. A r u m a a , B. P r a v d i n i ja J. V. V e s - k i "Vene-eesti sõnaraamatust".

Töö põhiline osa on jaotatud kolme peatükki:

1) isikunimetused, mis on moodustatud denominaale tuletavate sufiksitega, 2) isikunimetused, mis on moodustatud nii denominaale kui deverbaale tuletavate sufiksitega, 3) isikunimetused, mis on moodustatud deverbaale tuletavate sufiksitega. Iga peatükk jaguneb terveks reaks alapeatükkideks, milles vaadeldakse eri sufiksitega moodustatud isikunimetusi. Käsitlusest on jäetud välja need sufiksids, mis esinevad ainult mõnes üksikus isikut märkivas sõnas.

Lõpuks on vajalik teha paar märkust töö tehnilise külje kohta. Sõnaraamatutest esitatud näidete puhul ei ole märgitud lehekülge. Kui aga näide on võetud mõnest grammatikast või tekstist, siis on näite järel sulgudes antud lehekülje number, näit. Müll. Wellexet (306). Kui Thor Helle või Hupeli sõnaraamatust võetud näidetele on sulgudes juurde märgitud lühend Vestr., siis tähendab see, et vastav sõna esineb juba S. H. Vestringi käsikirjalises eesti-saksa sõnaraamatus, näit. Hup. I (Vestr.) monnik

'Tadler, Mäkler im Essen' (r.).

in accordance with the following:

I

ISIKUNIMETUSED, MIS ON MOO-
DUSTATUD DENOMINAALE TULE-
TAVATE SUFIKSITEGA

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

1. ne - t u l e t i s e d .

-ne etimoloogilisest ja häälikulisest küljest.

-ne : -se- ~ -tse- on vana deminutiive ja adjektiive tuletav sufiks, mis esineb kõigis läänemeresoome keeltes ja millel on vasteid kaugemateski sugulaskeeltes. Selle sufiksi varasem häälikuline kuju on olnud ^{*}-inen : ^{*}-ise- ~ ^{*}-itse-, näit. punainen : punaisen ~ punait-
sen (vrd. sm punainen : punaisen).

Selline suhe, ainsuse nominatiivis -inen, teistes käänetes aga -ise- ~ -itse-, mis tuleb esile kõigis läänemeresoome keeltes, on paelunud keeleteadlaste tähelepanu¹. Mainimist väärivad järgmised seisukohad. Ühelt poolt on arvatud, et inen-sufiks on tagasi viidav vanale soome-ugrilisele ^{*}ń-sufiksile², ise- ~ itse- sufiks aga varasemale ^{*}ńtš- ~ ^{*}ńtš-sufiksile³ ning et juba varasel

¹ Vastavate vaadete ja teooriate kohta vt. Y. H. T o i v o n e n , Finnisch-ugrische Forschungen XIX, lk. 38 - 54.

² Vrd. T. L e h t i s a l o , Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, Helsinki 1936, lk. 133-138.

³ Vrd. J. G y ö r k e , Die Wortbildungslehre des Uralischen, Tartu 1934, lk. 60 - 61.

läänemeresoome aluskeele perioodil on need sufiksid liitunud ühte paradigmasse, kusjuures esimene on üldistunud ainsuse nominatiivis, teine obliikvakaänetes ¹. Teiselt poolt on vaadeldud neid kaht sufiksit kokkukuuluvana. Siinkohal tuleb esile tõsta D. B u b r i c h i seisukohti, kes selle probleemi lahendamisel on lähtunud mordva keele materjalidest. Tema arvates läheb inen-sufiks tagasi vanale n-sufiksile, mis esineb mordva keeles kujul -ń, näit. mdE keveń 'kivine', erzan 'ersa (omadussõna)', ise- ~ itse-sufiksile vastab mordva -ńi, (i = ts) näit. mdE erzanise-s 'see, ersa oma, see, ersale kuuluv', ńi < ni < n + i, kusjuures i-element olevat oma päritolult aga determinatiivne sufiks ². Seega on B u b r i c h käsitletud ise- ~ itse-sufiksit liit-sufiksina. Ühtlasi on ta osutanud, et mainitud sufiks lähtub varasemast kujust *ńts, mitte *ńts ³.

> -ise- ~ -itse- vaheldumise kohta obliikvakaänetes on samuti esitatud mitmeid arvamusi. Üldisemalt on tunnustatud E. N. S e t ä l ä seisukoht, kelle arvates

¹ Vrd. L. H a k u l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk. 107.

² Vrd. Л.В.Бубрих, Советское финно-угроведение У, lk. 6 - 22; Историческая морфология Финского языка, Москва - Ленинград 1955, lk. 91.

³ Vt. ka V. H a l l a p , Emakeele Seltsi aasta-raamat I, 1955, lk. 178 - 181.

selle vahelduse on põhjustanud rõhuolud: rõhulise silbi järel olevat algselt esinenud ts, rõhutu silbi järel aga s¹.

Tänapäeva läänemeresoome keeltes on üldisem suhe -inen : -ise-. Soome vanas kirjakeeles ja vepsa murretes tuleb esile ka suhe -inen : -itse-². Eesti murretes esineb tse-line tüvi võrdlemisi laialdaselt:

1) lõuna-eesti murretes ja nende naabermurrakutes, näit.

Hel kälitse 'naise õemehed', Rõu omädse 'omaksed';

2) lääne-eesti ja saarte murdes, näit. Tõs, Krj karjatseD (tse-lise tüve kõrval võib esineda ka se-line tüvi). Teistes murretes on põhiline se-line tüvi,

näit. Jür sulaseD, Lüg tepiseD jne. Deminutiivset

algupära ne-substantiivides on peaaegu eranditult tüvi

se-line, isegi lõuna-eesti murretes, kus ne-adjektiivide

puhul tuleb esile tüves ainult -tse, näit. Puh

naenè : naesè, San inemine : inemise, Ráp hobesele,

Se rebäze, su^zazeè (läts) (leidub muidugi üksikuid

kõrvalekaldumisi). tse-lisi sõnu leidub ka vanemas kirjakeeles,

näit. Müll. Neliatzet, Pañitzet 'patused'.

-ne on väga produktiivne tuletusliide eesti keeles, mille abil tuletatakse adjektiive ja substantiive.

¹ Vrd. E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, Helsinki 1899, lk. 185; L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk. 108.

² Vt. E. N. Setälä, op. cit., lk. 184-186.

Tänapäeva eesti keeles on -ne üks peamistest adjektiivide sufiksitest (kivine, tuuline, maine jne.), mis on võimeline moodustama keelde üha uusi tuletisi. ne-substantiivide arv on piiratud ja selles piirkonnas ei teki enam uusi tuletisi. ne-substantiivid jagunevad kahte rühma: 1) ehtsad substantiivid, mis on deminutiivset algupära, 2) substantiveerunud adjektiivid¹. Osa ne-substantiividest märgib isikut.

Isikut märgivate ne-tuletiste tähendusrühmad.

1) Deminutiivset algupära isikut märgivad nimisõnad.

a) Eesti kirjakeeles ja murretes on üldiselt tarvitata-
vad ne-tuletised inimene, naine, sulane. Need on va-
nad sõnad, millel on vasted teisteski läänemeresoome keel-
tes. Mainitud tuletiste omapäraseks jooneks on asjaolu, et
tüvisõna ei esine tänapäeva keeles iseseisva sõnana (sõ-
nas inimene võib siiski ka -ne ainsuse nimetavas ära
jääda). Samuti ei oma semantikat sõnas esinev sufiks,
s.t. ei too esile deminutiivsust. Deminutiivse tähenduse
kaotanud substantiivide hulka kuuluvad ka mõned lõuna-

¹ Selliselt on neid jaotanud juba J. Hurt oma
töös: Die estnischen Nomina auf -ne purum, Helsing-
fors 1886, lk. 153 - 182.

eesti murretes esinevad ne-tuletised, nagu Krk näidize
'neiud, tüdrukud', Hel kaBène 'vana naisterahvas,
eit', Plv kaBehine 'naisterahvas, nii noor kui vana',
Har kaBèhene 'lapsega tüdruk', Ráp kaBèjatse' 'nais-
terahvad, lapsega tüdrukud', Lei kabe in 'naine'.
Nende tuletiste puhul esinevad ka tüved (neid, kabe)
keeles iseseisvate sõnadena.

b) Lõuna-Eestist, peamiselt võru murdest on F. J.
W i e d e m a n n esitanud ka isikut märkivaid ne-
substantiive, mis on ilmse deminutiivse tähendusvarjun-
diga, näit. Wied. II herräne (d) 'Dimin. von herr',
poigane (pt.) 'Söhnchen', welüne (d. pt.) 'Brü-
derchen', Wied. Gr. sōzarene 'Schwesterchen',
preiline 'kleines Fräulein' (197). Samasuguseid ne-
deminutiive leidub rahvalaulude keeles, näit. Külä
kündeje onuse, äestäjä ätikese; Hls Siijä ei meeli
me minise, /Siijä ei käana me kälüze; Naerab neidune
külassa; Se minijäne, sōsarine (näited on võetud
J. P e e g l i väitekirjast "Eesti vanade rahvalaulu-
de keele morfoloogia", 1954, lk. 78 - 79).

Isikut märkivates deminutiivsetes substantiivides
väljendab isikut ainult tüvisõna. ne-liide ei muuda
sõna põhitähendust, vaid annab sellele juurde deminutiiv-
se varjundi või esineb sõnas täiesti neutraalse forman-
dina.

2) Substantiveerunud ne-
adjektiivid, mis märgivad isikut.

Isikut väljendab terve rida substantiveerunud
ne-adjektiive. Need on adjektiivid, mis on kaotanud
oma algse adjektiivse tähenduse ja on keeles tarvitata-
vad substantiividena.

a) Substantiveerunud ne-adjektiivid, mis märgi-
vad isikut peamiselt elukutse ja seisun-
di järgi, näit.

vanem kirjakeel: Müll Karia-
ne (32), (Jumala) Kodakunda^B ex (30), Gutsl.
Koddapohline 'Haussgenosse', Meh^ftepohline 'Mans-
bild', Gös. Lambrinne 'Schäffer', Helle ^figgu-
rine 'der Schwein-Hirte', Hup. II kaindelenne
'der etwas unter dem Arme trägt' (pt. r.), Wied. I
kodapõlitse[?] 'der Miteinwohner, Badstüber';

tänapäeva kirjakeeles
esinevad ainult: VOS (1953) karjane, kodakondne
van., ligimene van.;

murded: Jäm litter^uGune 'inimene, kes
teistega ümber ajab', Mär siGurene 'seakarjus'
(tuntud peamiselt Lääne-Eestis), Vig lamrine
'lambakarjus' (tuntud peamiselt Lääne-Eestis), KJn
koDaGontseD, Jõh karjatseD (I.K.), Puh liGemine,
Flv lähemäne 'ligimene', Vas un^ane 'omas'.

b) Substantiveerunud adjektiivide rühma kuuluvad ka lõuna-eesti murretes ja nende naabermurrakutes esinevad ne-sõnad, mis märgivad isikuid nende v a s t a s - t i k u s t e s u g u l u s s u h e t e alusel. Neid tuleb kasutada tavaliselt mitmuses. Tüvisõnaks on isikut märkiv substantiiv. Näiteid:

Wied. I lāngutse 'Verwandte (Gäste) von

Seiten des Bräutigams und der Braut', kälütse?
pl. (d) 'Frauen zweier Schwestern', kälüskitse?

pl. (d) 'Männer zweier Schwestern', sōzaritse?

(d) 'Schwester unter einander', welitse? (d)

'Brüder (unter einander)', hōimane ~ hōimune

'Verwandter' pojane pl. pojatsed (SO)

'gegenseitig Söhne', Hurt, Nom. lellä-tütretse?

'Töchter von Brüdern' vaderitse? 'Gevatter

gegenseitig' (181).

Kod kahè vennatse, KJn kälitset 'ven-

naste naised', Hel kälīne 'naise õemees', San

niò omma sesaritse, Plv kälüskitse? 'õdede me-

hed, Krl niä omma la^uGuDse?, Se siZaritse?,

Lei eimüdzē? 'sugulased'.

ne-sufiksi kasutamine sugulasi märkivas sõnarühmas on lõuna-eesti murretele iseloomulikke jooni. Põhja-eesti murretes ja teistes läänemeresoome keeltes esineb samas funktsioonis ks-sufiks (vt. lk. 196).

J. H u r t on väitnud, et võru murdes olevat tähenduslik erinevus ainsuse ja mitmuse tüvele liitunud

tuletiste vahel. Ainsuslikust tüvest moodustatud tuletisi tarvitatavat duaalses mõttes, näit.: Meie oleme tädi-tütretse 'Wir zwei sind Cousinen'. Mitmuslikust tüvest saadud tuletised aga näitavat, et asjaosalisi on rohkem kui kaks, näit.: Meie oleme tädi-tütritse 'Wir mehrere, viele sind Cousinen'¹. Käesoleva töö autoril ei ole õnnestunud sellist tähenduslikku vahe- tegemist konstateerida. On võimalik, et vastav nähtus on võru murdes tänapäeval täielikult kadunud, kuid tõenäolisem on, et J. H u r t on selles küsimuses teoretiseerinud.

Üksikud sugulussuhete alusel isikut märkivad ne-tuletised leiduvad põhja-estli kirjakeeleski, näit. Gös. Kelliset 'Zweyer Schwester Männer'. Nende puhul on kujunenud tavaliselt segatüüp ne- ja ks-sufiksist, näit. Helle wennane : wennakse, ommane : ommakse (14).

c) Sarnased oma semantika poolest ne-liiteliste sugulasi tähistavate sõnadega on F. J. W i e d e m a n n i ja J. H u r d a poolt lõuna-estli murdeist kirja pandud ne-tuletised: Wied. I sõbrane pl. sõbratse? (d) 'gegenseitig Freunde', Hurt Nom. naabritse? 'Nachbarn gegenseitig', üle-aiatse?

¹ Vrd. J. H u r t , Die estnischen Nomina auf -ne purum, Helsingfors 1886, lk. 182.

~ üle-aiadze? 'jenseits des Zaunes Wohnende, auch
Nachbarn' (181), mida kasutatakse tavaliselt pluuralis ja mis toovad esile isikuid nende vastastikustes suhetes.

Peale eespool käsitletud ne-tuletiste leidub nii eesti kirjakeeles kui ka murdeis rohkesti ne-adjektiive, mis võivad esineda substantiividena, sest eesti keeles on võimalik kasutada peaaegu iga omadussõna nimisõnana. Toome mõned näited:

Müll. Jumal heita armu minu wayfe Pattuße
pæle (22); Needt Neliatzet teutab tæma hüide
kaas (14). Stahl, HHb III need piddalitöbbifet
jahwat puchtax (7), Hup. II wastane 'entgegen,
widerstehend; der Widersacher' jne.;

Khk emàsD (=naised) raBas!D, isàsD
(=mehed) olid rihäl (vrd. emäne inimene, isäne
inimene). Lüg tamä on minü kaitsealune jne.

-ne liitumisest tüvele.

Kui vaadelda eespool käsitletud isikut märkivaid substantiive nende tuletusviisi seisukohalt, siis võib nad jaotada kahte rühma.

1) ne-tuletised, kus -ne on liitunud puhtale sõnatüvele, nagu karjane < karja (ains. gen.) + -ne,

Wied. I pojane pl. pojatsed < poja (ains. gen.) + -ne,
Har siZàritse? < siZàri (i-pl.) + -ne.

2) ne-tuletised, kus -ne on liitunud sufiksili-
sele tüvele. Seega esineb sõnas mitu sufiksiti, näit.
sig-ur(i)-ne. Mõningaid viimasesse rühma kuuluvaid ni-
misõnu on põhjust üksikasjalisemalt vaadelda.

a) -ur + -ne.

sigurine ja lambrine, mis tulevad esile vanas
kirjakeeles ja lääne-eesti murdes, on tuletatud ur-
liitelistest isikut märkivatest substantiividest si-
gur ja lambur.

b) -eδa + -ne.

Tuletistes kabehene, kabehine, mis esinevad
võru murdes, on -ne liitunud sõnale kabe : kabeda,
millel on W i e d e m a n n i sõnaraamatus järgmised
tähendused 1) Frau, Weibsperson; 2) dünn, schlank;
3) rein, schmuck, zierlich, nett. $\delta > h$ on võru
murdele omane häälikumuutus, näit. Se maGehist, jä-
mehile, pümehil. kabehene on ne-tuletis ainsusli-
kust tüvest, kabehine aga mitmuslikust tüvest (vrd.
höbehene 'höbedane', sagehene 'sagedane' (J. H u r t,
Nom. 94). Arvatavasti on kabejane, mis esineb samas
murdes, samuti tagasi viidav δ -lisele kujule *kape-
sainen.

c) -sk + -ne.

Sõnas käluskitse[?] 'kälid, õdede mehed', mis kuulub võru murde sõnavarasse, on -ne liitunud sk-tuletisele kälusk 'kälimees, käli, naise õemes'.

d) m-komparatiiv + -ne.

Komparatiivsest tüvest on tõenäoliselt tuletatud sõnad ligimene ~ ligemine ja lähemäne (V-ala) 'ligimene, naaber'.

Tänapäeva kirjakeeles on isikut märkivate ne-substantiivide arv väga väike. Tarvitatavad on ainult: inimene, naine, sulane, karjane, kodakondne ja ligimene. Peale mainitud substantiivide esineb tänapäeva kirjakeeles veel ne-adjektiive, mida kasutatakse isikut märkivate substantiividena, näit. vastane, alune liitsõnades (kaebealune, kaitsealune), (üle)aedne jne. Murretes ja vanemas kirjakeeles on isikut väljendavate ne-sõnade arv tunduvalt suurem.

2. lane-tuletised.

-lane etümoloogilisest ja häälikulisest
küljest.

-lane on väga produktiivne isikut märkiv sufiks eesti keeles. -lane (< *-lainen ~ *-läinen) on liitsufiks: 1) kaugemais sugulaskeelise vasteid omav koha-sufiks -la ~ -lä, 2) -inen (viimase kohta vt. lk. 12-15), mis esineb kõigis läänemeresoome keeltes ja millel on tõenäoliselt vaste ka lapi keeles¹.

-lane on põhiliselt isikut märkiv sufiks, kuid tuletab ka loomanimetusi ja adjektiive (mesilane, herilane; aeglane, õiglane). Ta on võrdlemisi produktiivne isikut märkiv sufiks teisteski läänemeresoome keeltes, näit. vdi sugu~~lain~~ 'sugulane' (P. A r i s t e VKG 125), sm mustalain 'mustlane' (SES), vps

¹ Vt. A. A n l q v i s t , Suomen Kielen Rakennus, Helsinki 1877, lk.16; J. B u d e n z , Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen, Göttingen 1879, lk. 58; O. D o n n e r , Die gegenseitige Verwandtschaft der Finnisch-Ugrischen Sprachen, Helsingfors 1879, lk.59; T. L e n t i s a l o , Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, Helsinki 1936, lk.155-156; L. H a k u l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehitys I Helsinki 1941, lk.137-138.

vepslane vepslane (L. K e t t u n e n , LVHA II 49), is linnalain linlane (V. P o r k k a , ID 121) ja tõenäoliselt on tema isikut väljendav funktsioon küllaltki vana.

Käsitletava sufiksi varasem häälikuline kuju on -lainen ~ -läinen, nagu see esineb soome keeles. Eesti keeles on diftong ai (hi) > a, nõnda esineb sufiks kujul -lane : -lase-, näit. kosilane : kosilase, saarlane : saarlase, vana kirjaväikes tavaliselt -lanne : -lasse-, aga ka -lane : -lase-, näit. Horn. Wirrolanne (10), Stahl hõimlane / est.

Osas murretes tuleb esile ka diftongiline kuju: 1) kirde-eesti rannamurdes, näit. VNg kosilaine, -laise, -laist, LÜg venelaine (harva), Vai iestlaine, -laise, -laist, Iis kaalaine, -laise, -laiste (selle kõrval on kirde-eesti rannamurdes ke-lane : -lase-, kui esineb diftong, siis kogu paradigmas); 2) idamurdes, millega liitub põltsama ja kolga-jaani murrak, näit. Trm mülaise, Kod sakelaisi, vSgilaisi, Plt jäppanlaisi, KJn lätlaisi (diftong ainult pl. part.); 3) võru murdes, näit. Kan heimlaist, -laiste, Plv estlaisi, Har suulalaisi (S.N.), Se vindlaisi. Siin on kindlasti tegemist vana läänemeresoomelise diftongi eilimisega. L. K e t t u n e n märgib, et diftong on eilinenud kaasõhu mõjul, mis omakorda on tingitud silbi kvaliteedist.

ning silpide arvust¹. Tuleb osutada tähelepanu seilele, et vanas kirjakeeles leidub samuti mõningaid diftongilisi lane-tuletisi: Gotsl. Wainlaine, Gös. Soomalaine, wenelaine, /kulgk/ Suggulaine, Hup. II wölgilaine (d.).

Mulgi murdes ning sangaste ja karula murrakus on a, ä > e kolmandas silbis ja kaugemal sõnas. Vastavast häälikumuutusest on võtnud osa ka lane-liide. Nõnda on mulgi murdes -lane ~ -läne > -lene, näit. Hls idlene, Krk idlen - leZe; Sangastes - lane ~ -läne > -lene ~ -lene, näit. kosilene, lätlene; Karulas - -lane ~ -läne > -leni, näit. muhuleni, -lese (pl. part.) -leisi (Karulas on ka -leni pro -line).

Hiiu murrakutes esineb -lane vastena vanemal põlvkonnal -leind ~ -leine, näit. Kassaris saarleind 'saarlane', suGule; stɔlɛ 'sugulastele' (P. A r i s t e, HNH 103), Phi ent-hiGleine. ei-ei-diftong pole tõenäoliselt mitte omaaegse diftongi otsene jätkaja, sest hiiu murrakutes on järgsilpide diftongid kadunud. ei ~ ei lane-sufiksis on tekkinud -leind ~ -leine < -līne < -line analoogial² (viimase

¹ Vrd. L. K e t t u n e n, Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaiferschen dialekt. II. Vokalismus, Helsinki 1912, lk.186; Bestin kielen äännehistoria, Helsinki 1929, lk.184.

² Vrd. P. A r i s t e, Hiiu murrete häälikud, Tartu 1939, lk.104.

kohta vt. lk. 57-58). Sama nähtus tuleb esile ka kene-
-sufiksis (vt. lk. 75). Hiiu murrakutes on -leina ~
-leina pro -lane andnud ka -lene ~ -leina, näit. Rei
venelane, sakslane, Emma [^]inlane.

isikut märkivate lane-tuletiste tä-
hendusrühmad.

1) lane-liitega on tuletatud p ä r i t o l u
näitavaid isikunimetusi teatavat maa-ala, riiki, lin-
na või kohta osutavatest pärisnimedest, samuti kohta
väljendavatest üldnimedest (substantiividest rand,
mägi jne.).

a) K o h a n i m e d e s t tuletatud lane-
substantiivid.

α) Teatava r a n v a l i i g e t või r i i -
g i k o d a n i k k u märkivad lane-tuletised,
näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Müll. We-
nela/βe kaas (86), Gös. Sohmalaime 'finne (fin-
länder)', kuid selle kõrval ka Sohmalinne, Hor.
Lätlanne 'ein Lette' (10), Hup. I rootslane 'ein
Schwede', Wied. I belglane 'Belgier', ninlane 'Chi-

nese', prantlane 'Franzose', jãpanlane 'Japaner' Wied. II Iirilane 'Irlãnder', Bulgãrlane 'Bulgar', Serblane 'Serbe', itãllane 'Italier', Pãrslane 'Perser', Ungrialane 'Ungar';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :

EÕS albaanlane, egiptlane, argentiinlane, armeenlane, korealane, rumeenlane, ukrainlane, nordvalane, paragvailane, peruulane VÕS (1953) aserbaidžaanlane, adõgeelane, moldaavlane, jugoslaavlane, grusiinlane, etiooplane jne. (siia rühma kuuluvate tuletiste arv on väga suur);

m u r d e d : Jãm. lãtlane, VII iŋglane, Aud ollanDlaZed, Tor norralane, Hãã ispãnlased on mustã nahãga, Juu ãnlane, Tũr suõmlaZed, VJg laplased, niED õn penjãma rahvas, Plt itlane 'itaallane', VNg lieDulaine, Jõh tãnlane (I.K.), Vai izurlaine, Iis krieklaiseD elavad kauGel, Trm estlane Hls, rũtslane, Krk sakslane, Puh tũrklãne (I.K.), Krl liivlãni, Har Mõn venDlãne 'venelane', Vas jãplane.

Osa nendest, nagu hispaanlane, kreeklane jne. on murdekeeles tuttavaks saanud tõenäoliselt kirjakeele vahendusel. Nende puhul tajub murdekõneleja sageli ainult seda, et tegemist on mingi rahva liikmega, kuna tal samal ajal puudub selge kujutus vastavast rahvast.

β) Teatava territooriumi, linna või maakoha elanikke märkivad lane-tuletised.

v a n e m k i r j a k e e l : Hor Wir-
rolanne 'ein Wierischer' (10), Hup.I (Vestr.),
iidlane 'ein Dagenscher (Bauer)' (P), kihnolan-
ne 'ein Künischer', muhnolanne 'ein Moonscher',
jaarlanne 'ein Oselscher Bauer' (r), Wied.I
länlane 'Wiekischer (Bewohner des wiekschen Krei-
ses in Ebstland)', sörulane (O.M) 'Bewohner der
Halbinsel Sworbe in Oesel', Wied.II Rīglane
'Rigenser', Wil'jandlane ~ Willandlane 'Feliner',
Siberiānlane 'Sibirier';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :
EoS aafriklane, aasialane, eurooplane, nämelane,
madagaskarlane, moskvalane, palestiinlane, jõn-
vilane, rakverlane, räpinlane, torilane, türila-
ne, tartlane, SÖS alutaguslane, jõevalane, elva-
lane jne. (tänapäeva kirjakeeles leidub neid tu-
letisi rohkesti);

m u r d e d : Jäm vormslanə 'Vormsi ela-
nik', sörulasəD 'Sörve elanikud', mustjala vōhM-
lanə 'Võhma küla elanik', Muh keslane 'Kesse-
laid elanik', keinlane 'Köinastu laid elanik',
Emm pöidlənε 'Pöide elanik', Phl köplεinε 'reik-
lane', Aud jaGuplaZed, kes sealt jaGuppi kirikku

jürest õ, testlaZeD 'Tõstamaa kihelkonna elanikud', kärplaZeD õ kärbü küla rahvas, pötsla-seD 'Pootsi valla elanikud', HJn kamplaseD 'Raasiku ümbruse rahvas (Kambi mõisa järgi)', Amb kitslane 'Kitseküla elanikkude pilkenimi', JMd amblast tuid inimesed õn amblalaseD, Tür purtlaZeD 'Purdi valla elanikud', Ksi lailaseD 'Laeva elanikud', Vai kürlaine 'Kuramaa elanik', Kod tartlane, veruklane, Hls keplaZe 'Kõpu kihalkonna inimesed', Krk verglaze 'Võrumaa elanikud', Kan otlaZe? 'Otepäältäpäril inimesed (humoristlik nimetus)', Piv käplane 'Kääpa küla elanik Võru vallas', Rõu reuGlane 'Rõuge elanik', kaZaritsalane 'Kasaritsa valla elanik', nürslaZe? 'Nursi valla elanikud'.

Kirjakeeles kasutatakse lane-liidet teatava territooriumi, linna või suurema maakoha elaniku tähistamiseks. Murretes leidub aga ka lane-tuletisi, mis märgivad mõne väiksema maakoha või küla elanikku.

b) Üldnimedest, s.o. konta (vanemas kirjakeeles ka ilmakaari) märkivatest substantiividest tuletatud lane-liitelised isikunimetused, näit.

vanem kirjakeel: Wied.I
kodulane 'Eingeborener, Einheimischer', lõuna-

lane 'Südländer', s̄arlane ~ s̄arlaene 'Inselbe-
wohner, (Oeseler)', Wied.ii hommiklane 'Morgen-
länder, Orientale', põhjalane 'Nordländer',
pīrlane 'Grenzbewohner', ülitsalane 'Strassen-
junge';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :

EÕS idamaalane, põhjalaalane, linlane, provints-
lane, randlane, EÕS-s esinevatest sõnadest pole
laiialdasemalt tarvitataavaks saanud: padurlane =
paduraelanik, poolsaarlane, rajalane = rajaela-
nik, ranniklane = rannikuelanik, SÕS alevlane;

m u r d e d : Tor mägelased elavad kau-
kasiias, VNg korbelaiset elavat korbes, Lüg rand-
lane 'kes rannas elab', Plt võramalane, Trm
väljamoalased, Rõu metslane 'metslane, kes met-
sas elab'.

2) lane-sufiksiga on tuletatud mingi orga-
nisatsiooni või poliitilise
rühmituse liiget, samuti mingi
õpetuse või ideoloogilise suu-
na pooldajat ning mingist üritu-
sest osavõtjat märkivaid isikunime-
tusi.

a) Teatava organisatsiooni rajaja, õpetuse või ideoloogilise suuna esindaja, samuti teatava ürituse algataja nime st tuletatud lane-substantiivid, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied.I
kristlane (Kreutzw.) 'Christ', mūhamedlane

'Muhamedaner', Wied.II luterānalne 'Luthera-

ner';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :
EÖS epikuurlane, irvinglane 'šoti vaimuliku

Irvingi asutatud usulahu liige', maltsvetlane

'Maltsveti poolehoidja', pūtaagorlane 'kreeka

filosoofi Pythagorase õpetuse pooldaja', ros-

miinlane 'filosoof Rosmini-Serbati' vaadete

poolehoidja', SÖS buhhaarinlane, hitlerlane,

jakobsonlane aj. 'C.R. Jakobsoni pooldaja',

hegellane (selle kõrval ka negeliaan), VÖS

(1953) leninlane, mitsuurinlane; sõnad, mis

VÖS-s puuduvad: luuninlane, suvoorovlane, pa-

paaninlane jne.

Eespool mainitud semantilisse rühma kuuluvad veel sellised lane-sõnad, nagu EÖS siurulane 'Siuru-rühma liige', herrnautlane (herrnhut 'asundus Saksimaal'); SÖS iskrallane 'ajalehe "Iskra" ümber

koondunud revolutsioonilise marksistide organisat-

siooni liige', estoonlyane "Estonia" näite - vm.
trupi liige' jne., mis on tuletatud mitmesugustest
pärisnimedest (mitte isikunimedest).

Isikunimedest tuletatud lane-substantiivid
on omased tänapäeva kirjakeelele. Kirjakeele kaudu
on murretes saanud kasutatavaks tuletised kristla-
ne, luterlane ja muhameedlane. Omapärane rahva-
etümoloogiline moodustis sõnast irvinglane on rah-
vakeeles esinev Mar irve-jä-nlane 'lahkusuline'
(selle usulahu liikmeid oli ka Eestis).

b) Üldnimedest tuletatud isikuni-
metused, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied. II
kiriklane 'kirchlich Gesinnter, Anhänger der
Kirche, kuninglane 'Rojalist', parlamentlane
'Mitglied des Parlaments', partellane 'Partei-
gänger, Anhänger';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :
EÕS erakondlane, vandeseltslane, keiserriikla-
ne, punaarmee lane, vabamüürlane, vabariiklane,
humanitaarlane 'inimkonna hea käekägu eest võit-
leja', reformlane (kaks viimast sõna pole tä-
napäeval tarvitataavad); tähenduse poolest kuu-
luvad siia rühma ka sõnad EÕS enamlane, vähem-
lane ja vasemlane 'poliitiliselt panempoolne

isik, mis on tuletatud omadus- ja määrsõnadest.

Vaadeldud tuletised kuuluvad eesti kirjakeele sõnavarasse. Osa nendest, nagu erakondlane, vabariiklane, vandeseltslane jne. on saanud tuntuks ka murretes.

3) lane-liitega on tuletatud isikut märkivaid substantiive peamiselt nimisõnalistest, harvemini adjektiivsetest ja üksikute tuletiste puhul ka määr-, ase- ja arvsõnalistest tüvedest, kusjuures need substantiivid väljendavad isikut i s e l o o m u l i k u t u n n u s e, p ü s i v a s u h t e või o m a d u s e alusel.

a) Nimisõnalistest tüvedest moodustatud lane-substantiivid, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Müll.

eth ^{ff} ~~lo~~canret v^x nirmus Wainlane on (129), wölgk-
la ^Bet (269), Stahl hõimlane 'Verwandter', Gös.
rijdlane /rijdomees 'Maderhafftig', /kulg/ Sug-
gulaine 'Neben verwandte', Horn. ko ^{ff}silanne 'ein
Ereier', Hup. II f ^{ff}üüdlänne od f ^{ff}üüdlaine 'Schuld-
ner, ein schuldiger'(d.), Wied. I kilplane
(Kreutzw.) 'Schildträger, Schildbürger', källi-
lane 'durch Heirath Verwandter', kulturlane 'Ci-
villisirter, Culturmensch', surmalane 'Mörder',
Wied. II widewiklane 'Obscurant, Dunkelmann', õn-

nelane 'Glücklicher, Glückskind', patlane (Kreutzw.)
patulane 'Sünder', tuisulane (Kreutzw.) "Stöbe-
rer" Unruhestifter', tujulane 'Phantast';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
järglane, liitlane, kaasaeglane, lepinglane, kur-
suslane, vägilane, uuenduslane, äärmuslane, /nais-/
-õiguslane, EÖS-s esinevad sõnad, mis pole täna-
päeval tarvitataavad: aulane (Biedermann), edula-
ne, paarlane = paarimees, paljasjalglane, ramla-
ne = jõumees, segulane (Mestiz, Mischling), voom-
lane (vooma/de/ all kannataja), VOS (1953) ees-
rindlane, kohustuslane, lööklane, OVK-märklane;

m u r d e d : Jäm kubjâ käsilane, PJg ko-
silane oli isamehes, Jmâ kontlasi üeldakse kont-
veeraid vei kutsumatta külalesi, Tür kilplased
'tühja töö tegijad', Jõh velglane, Iis käsiline,
Kod vägilane, Hel kotlane 'päeviline', Pun sugu-
lane (I.K.), Lut heimolane 'kaugem sugulane'.

b) Omadussõnalistest tüvedest tuletatud lane-
-substantiivid, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Helle (Vestr.)
kuiwlanne 'ein dürrer Mensch', muftlane 'der Zi-
geuner', Wied. II heldlane (Kreutzw.) 'Erbarmer, Gü-
tiger', pahurlane 'Taugenichts', tõlplane (Kreutzw.)

'dumm, stumpfsinnig, einfältig, Dummkopf, Tropf'
(< tõlp) užlane 'Neuling; Neuerer', wabalane 'Li-
beraler';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :
EÖS kangelane, karsklane, pahurlane, üksiklane
(omab ka adjektiivset tähendust);

m u r r e t e s leidub ka paar näidet:
Hlj ilgelane 'halb inimene või loom', iis ku-
rilaine 'üleannetu kurjategija'.

Omadussõnadest tuletatud isikut märkivaid lane-
-substantiive on eesti keeles vähe.

c) Üksikud arv-, ase- ja määrsõnadest tuleta-
tud lane-substantiivid, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Helle
(Vestr.) ükslane 'ein einzeler Mensch', Wied.I
mūlane ~ mūdlane (scherzw.) 'anders wohin gehörig
von anderer Nationalität, Ausländer', wastlane
'Gegner, Widersacher', Wied.II edasilane 'Fort-
schrittler', sīnlane 'Miesiger', ūhtilane 'Nini-
list' (< ūhti);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :
EÖS muulane, teislane (Veski) (Doppelgänger),
SÖS eellane = esivanem kõuk (< eel).

Murdekeeles on küllaltki laialdaselt tuntud muu-
lane, jõelähtme murrakust on pandud kirja ka ükslane
'üksiklane'.

4) lane-liitega on tuletatud substantiive, mis
tähistavad isikut ameti või tegevusala
järgi. Tüvisõnaks on nimisõna, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied.I
nõuulane 'Plänemacher', Wied.II põmlane 'Milchver-
käufer', wabriklane 'Fabrikant, Fabrikbesitzer';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :
EOS ajaloolane, sõdalane, sõjaväelane, raudteela-
ne, sportlane, saatkondlane, staaplane 'staabi-
ohvitser, - ametnik', teaterlane 'teatritegelane'
(saatkondlane, sõdalane, staaplane, teaterlane
pole tänapäeval tarvitusel), VOS (1953) isetege-
vuslane, kehakultuurlane, laevastiklane, raske-
jõustiklane jne. (tänapäeva kirjakeeles suureneb
pidevalt siia rühma kuuluvate tuletiste arv);

m u r r e t e s leidub ainult üksikuid kä-
sitletavasse rühma kuuluvaid tuletisi: Vai nou-
laine 'nõuandja', Kod. seDalased, Iis kirjälaine
'kirjanik'.

5) -lane on läänemeresoomeline denominaale tuletav sufiks. Sellest hoolimata leidub eesti kirjakeeles üksikuid lane-tuletisi, mille aluseks on verbaalsed tüved. Sellesse rühma kuuluvad lane-substantiivid märgivad isikut p ü s i v a t e g e v u s e , s u n t e v o i o m a d u s e a l u s e l , n ä i t .

Wied. I õpilane 'Lehrling, Schüler',

Grenzst. ES /rohu/teadlane 'Mediciner', tegelane

1) 'Praktiker', 2) 'Held in der Dichtkunst',

Herm. poolt on soetatud õpetlane, haritlane

(< haritud) ja koolitlane 'koolitatud inimene';

EOS siirdlane (Veski) aj. = maalt linna siirdunu,

sõltlane (Veski) aj. (Hörige/r/) (< sõltuma),

ÕS pärilane (Veski) 'Erbfolger; *преемник по наследованию*' (< pärima); siia võib lisada

ka sõna korilane (Veski) (< korjama).

Need on kõik uuemad sõnad, mis on tulnud keelde XIX sajandi teisel poolel ja käesoleval sajandil. Murdekeeles on deverbaalsetest tuletistest laialdasemalt tuntud ainult õpilane.

6) -lane -line funktsioonis.

-lane kasutamist -line funktsioonis tuleb ulatuslikumalt esile XIX sajandi II poole kirjakeeles. Nõnda esinevad **W i e d e m a n n i** sõnaraamatus

paralleelselt: Wied.I abilaine ja abiline, õitslane ja õitseline, Wied.II kõlilane ja kõliline 'Schüler, Schulbesucher', ratsulane (Kreutzw.) ja ratsaline (nende kõrval ka veel ratsanik), samuti teulane 'Arbeiter, Frohnarbeiter' pro teoline.

Mõne sellise näite võib tuua ka "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatust", näit. pidulane ja piduline, samuti pihtlane 'pihilkäija' ja pihiline.

Tuletisi, kus -lane esineb -line asemel, leidub murreteski, näit. Khk unDi-aulDnD 'hundiajaja', Juu kiriklane 'kirikuline', Vai latalaine 'laadaline', Urv paralleelselt lappulise? ~ lappulase? 'kutsumata pulmavõõrad'. -lane ja -line on teineteisele väga lähedased sufiksud oma semantika ja tõenäoliselt ka etümoloogilise külje poolest, sellepärast võidakse väga kergesti tarvitada ühte teise asemel (-line kasutamises -lane funktsioonis vt. lk. 64-67).

Nagu eelnevast käsitlusest selgub, on lane-liiaga tuletatud isikunimetusi väga mitmesugustest tüvedest. See asjaolu on põhjustanud omakorda eespool vaadeldud tähendusrühmade väljakujunemise. lane-sufiksi puul on kujunenud eesti keeles kolm põhilist tuletustüüpi. 1) Tuletustüüp nimisõna + -lane on eesti keeles produktiivne, esineb nii vanemas kui tänapäeva kirjakeeles ja ka murretes. 2) Teine niisama vana ja produktiivne tuletustüüp on kohanimi + -lane,

esineb nii vanemas kui tänapäeva kirjakeeles, samuti murretes. 3) Tuletustüüp isikunimi + -lane on võrdlemisi hiline ja omane peamiselt tänapäeva kirjakeelele. Üksikuid lane-tuletisi on moodustatud ka verbaalsetest, adjektiivsetest, harukordadel isegi ase-, arv- ja määrsõnalistest tüvedest.

lane-sufiksi produktiivsusest.

lane-sufiksi osa isikut märkiva sõnavara arenemis- ja rikastumisprotsessis on väga suur. XVII - XVIII sajandi kirjakeeles ei ole lanet-tuletiste arv kuigi suur. Esineb umbes paarkümmend tuletist: Müll Heimlane (213), Wainlane (129), Wenela¹³e (86), wõlgkla¹³et (269), Gös. riidlane, Sohmala¹³e, (kulgk) Suggulaine, Horn. ko^{ff}ilanne (17), Lätlanne (10), Wirrolanne (10), Vestr. iidlanne, Kinnolanne, Muhholanne, Mu^{ff}tlanne, Saarlanne, Sakslanne, ükslanne, Hup. I rootslane, wihhalanne 'Feind, Widerpart' (d.), Hup. II f^üüdlanne od. f^üüdlaine. Need kuuluvad peaaegu eranditult ka tänapäeva kirjakeele sõnavarasse.

-lane muutub produktiivseks isikut märkivaks sufiksiks XIX sajandi teisel poolel. XIX sajandi teisel poolel areneb Eestis kapitalism ja kujuneb välja

eesti rahvus ning sellega käsikäes rahvuslik kirja-
keel. Seoses rahvuskeele kujunemisega hakkab hoogsalt
arenema eesti keele sõnavara, sest sõnavara kui kõi-
ge muutuvam ja liikuvam osa keeles peegeldab otseselt
ja vahetult ühiskonna majanduslikus ja poliitilises
elus toimuvaid muutusi. Käsitletaval ajajärgul tuleb
kirjakeelde palju uusi lane-tuletisi. lane-tuletiste
pidevat juurdevoolu keele sõnavarasse näeme, kui kõr-
vutame W i e d e m a n n i sõnaraamatu I trükki
(1869), II trükiga (1893). Eesti sõnavarasse on jää-
nud püsima sellised W i e d e m a n n i sõnaraama-
tu I trükis esinevad tuletised, nagu Järvalane (tänap.
järvalane), kangelane, kälilane, liwlane, linnalane
(tänap. linlane), länlane, mülane, seltslane (esineb
tänap. liitsõna osana), tartlane, mis varasemates sõ-
naraamatutes puuduvad. II trükis lisanduvad neile
veel: järglane, kälilane, kiriklane, kondlane, (esineb
tänap. liitsõna osana), käsilane, /aja/lugulane, (tä-
nap. /aja/loolane), mägelane, rahvuslane, riiklane
(esineb tänap. liitsõna osana), Wiljandlane, wägila-
ne, üksiklane. Peale nende leidub nii sõnaraamatu I
kui ka II trükis ontrasti selliseid tuletisi, mis ei
ole saanud omaseks kirjakeeles ega esine ka murretes.
Esitame siin ainult mõningad näited: Wied.I sammel-
lane (pt.) 'ein in Saamet Gekleideter', surmalane 'Mör-
der', tütarlane (pt.) 'Töchterchen'; Wied.II korterla-

ne 'Einquartierter', patlane (Kreutzw.) ~ patulane
'Sünder', tujulane 'Phantast', ülitsalane 'Strassen-
junge' jne. lane-sufiksi võidukäikku XIX sajandi
II poole kirjakeeles näitab seegi fakt, et W i e -
d e m a n n i sõnaraamatu II trükis on isikut
märkivaid lane-substantiive kaks korda ronnem kui
I trükis.

Möödunud sajandi eesti keele sõnavara aren-
dajatest on uute sõnade soetamisel kasutanud ulatus-
likult lane-liidet. F r. R. K r e u t z w a l d
ja K. A. H e r m a n n. K r e u t z w a l d i lane-
-tuletistest võib mainida järgmisi: heldlane, kilp-
lane, kristlane, patlane 'patune', ratsulane 'ratsa-
nik', tugilane 'abiline', tuisulane, töölane, viib-
lane 'viivitaja'. Terve rida nendest (kilplane, krist-
lane, töölane) on tarvitusel ka tänapäeval. H e r -
m a n n i ronkearvulistest uudismoodustistest on
jäänud keele sõnavarasse püsima ainult paar sõna: ha-
ritlane ja õpetlane.

Olulise põhjusena lane kujunemisel üheks pro-
duktiivsemaks isikunimetusi tuletavaks süfiksiks ees-
ti keeles tuleb arvesse asjaolu, et lane-sufiksit on
hakatud liitma ka rahvusvahelistele sõnadele. XVII -
- XVIII sajandi kirjakeeles ei kasutata võõrtüvede
puhul isiku märkimiseks lane-liidet. Rahvusvahelised
sõnad esinevad kirikukirjanduses saksapärasel kujul,
näit. Müll. Türckit, Tatrat (246), Stahl HHb III

Greeck 'Grieche' (17), Ebreerit 'Ebreer' (38), Hel-
le faks 'ein Teutscher', turk 'der Türcke' (arvata-
vasti laen vene keelest). XIX sajandi teisel poolel,
seoses kapitalistliku tootmisviisi arenemise, eesti
rahvuse kujunemise ning ühiskondliku elu elavnemise-
ga, algab rahvusvaheliste sõnade pidev vool eesti
kirjakeelde. Samuti hakatakse rahvusvaheliste sõna-
de puhul isiku märkimiseks kasutama lane-liidet. Se-
da, kuidas üha kasvab rahvusvahelistest sõnadest moo-
dustatud isikut märkivate lane-tuletiste hulk, näeme
W i e d e m a n n i sõnaraamatust (I, II trükk).
W i e d e m a n n i sõnaraamatu I trüki põhiosas
leidub vaid üksikuid selliseid tuletisi, näit. kre-
galane, kristlane (Kreutzw.), prantslane, preislane,
tatarlane, turklane. Sõnaraamatu lisaosades, mis val-
misid alles raamatu trükkimise ajal, on toodud juur-
de sõnad: arāblane, belglane, hīnlane, hispānlane
spānlane, inglane, jāpānlane, mūhamedlane, portugā-
lane, shweitslane, Sõnaraamatu II trükis lisanduvad
neile veel tuletised, nagu īrilane, itāllane, partei-
lane, Pārslane, Rōmlane, Serblane, Siberiānlane,
Skandināwialane, Ungriālane jne; ka mõned sellised
sellised sõnad, kus tänapäeval lane puudub: Hunnla-
ne, Kroātlane, Wandāllane.

lane-sufiksi kasutamiseiga rahvusvahelistes sõ-
nades minnakse isegi liiga kaugele. Nõnda valitseb
XIX sajandi teise poole perioodika keeles tugev

tendents tarvitada lane-liidet ka neis sõnades, kus
juba esineb rahvusvaheline isikut märkiv sufiks,
näit. sozialistlane (Vrm 1887, V 1890, Olev. 1895,

U A 1900), sozialdemokraatlased (T S 1890, Olev. 1890,

Post. 1900), radikaallased (Post. U A, L 1900). Sel-

liseid näiteid on ka W i e d e m a n n i sõnaraama-
tu il trükis: humanistlane, kommunistlane, nihilist-

lane (selle kõrval ka nihilist), poliitikalane, krī-

tikalane (selle kõrval ka kritik), republikanlane.

Sama nähtust kohtame isegi käesoleva sajandi kirja-
keeles esimestel aastakümnetel, näit. A S girondistla-

ne, epigonlased, puritanlased; EÖS (1925) jakobiin-

lane, johanniitlane 'vaimuliku rüütliordu liige'

(vrd. SÖS jakobiin, johanniit).

Rohkesti on kirjakeelde tulnud isikut märkivaid
lane-substantiive käesoleval sajandil nii meie oma
kui ka rahvusvahelistest tüvedest. Toome mõned näited
käesoleva sajandi nelja esimese aastakümne jooksul
tarvitatavaks saanud tuletistest: böömlane, enamlane

epikuurlane, karsklane, kodanlane, naapoollane, pro-

vintslane, punaarmeelane, raudteelane, sportlane, sõ-

javäelane, tagurlane, äärmuslane jne. Nõukogude ajal,
s.o. viimase 15 aasta jooksul on tulnud keelde selli-
sed lane-tuletised, nagu eesrindlane, isetegevuslane,

iskralane, jakobsonlane, kehakultuurlane, laevastik-

lane, leninlane, lööklane, mitsuurinlane, OVTK-märk-

lane, suvoorovlane jne. Tänapäeval täieneb keele sõ-

navara üha uute isikut tähistavate lane-substantii-
videga. Käsitletavat liidet on kasutatud ka oskus-
sõnade loomisel. Nii näiteks on J. V. V e s k i soe-
tanud lane-liitega selliseid isikut tähistavaid sõnu,
nagu korilane, pärilane, siirdlane aj., sõitlane aj.,

teislane jne.

On põhjust vaadelda lähemalt lane tarvitamist
rahvuslikku kuuluvust ja päritolu märkivates rahvus-
vahelistes sõnades tänapäeva kirjakeeles. Ei ole kuju-
nenud kindlaid reegleid selle kohta, millistele tüve-
dele lane liidetakse, millistele mitte. Tundub, et
siin on teatav osa ka traditsioonil. Võib konstatee-
rida järgmisi tendentse.

1) lane-sufiksit ei tarvitata tavaliselt ühesil-
biliste võõrtüvede puhul, näit. VÕS (1953) bask, buur,

goot, hunn, kurd, maur, sküüt jne.

2) lane-liidet ei tarvitata võõrtüvede puhul,
kus rõhulises lõppsilbis esineb pikk konsonant või
konsonantühend: EÕS alemann, giljakk, ostjakk, VÕS
(1953) normann, kunõkk, slovakk, belutš, etrusk,

evenk, burjaat, jakuut (viimastes näidetes on rõhu-

lises lõppsilbis nii pikk vokaal kui ka pikk konso-
nant).

3) lane-sufiks liidetakse suuremale osale ia-
-lõpulistest konanimedest pärinevatele võõrtüvedele,

näit. VÕS (1953) araablane (< Araabia), armeenlane
(< Armeenia), belglane (< Belgia), bulgaarlane
(< Bulgaaria), indoneeslane (< Indoneesia), rumeen-
lane (< Rumeenia), serblane (< Serbia); aga abhaas
(< Abhaasia, Abhaasi), turkmeen (< Turkmeenia, Turk-
meeni).

-lane liite kasutamises rahvusvaheliste sõna-
de puhul tuleb tänapäeva kirjakeeles esile terve ri-
da kõikumisi, näiteks esinevad paralleelselt: VÕS
(1953) gallialane ja gall, flaamlane ja flaam, SÕS
grusiinlane ja grusiin, EÕS kabardiinlane ja SÕS
kabardiin.

Murretes on -lane üks kõige laialdasemalt le-
vinud isikut väljendavaid sufikseid, mis esineb ko-
gu keelealal. Peale kirjakeelega ühiste lane-sõnade
leidub murretes ka sõnu, mis on omased ainult murde-
keelele ja mille levik piirdub võrdlemisi kitsa ala-
ga, näit. nundiajulane (Krk) 'hundiajaja', amblalane
(JMd) 'Ambla elanik', harjuklane (Kod, Pal) 'ränd-
kaupmees', hirve-jaanlane (Mar) 'lahkusuline', händ-
lane (Vas) 'Räpina inimeste sõimunimi', ilgelane (Hlj)
'halb inimene või loom', jaaguplased (Aud) 'Jaagupi
kiriku ümbruse elanikud', junlane (Vig, Kir, Kse, Mik,
Aud, Tor, Saa, Rap, Krk, Ote, San) 'Mihkli kihelkon-
na elanike pilkenimi; Pärnu ümbruses elavate inimeste
pilkenimi', kamplased (HJn) 'Raasiku ümbruse rahvas
(Kambi mõisa järgi)', kasaritsalane (Rõu) 'Kasaritsa

valla elanik', keslane (Muh) 'Kesselaiu elanik',
kirjalane / (Iis) 'kirjanik', kitslane (Amb) 'Kitse-
küla elanike pilkenimi', koiklased (Pee) 'Koigi val-
la elanikud', kontlane (JMd) 'kontvõõras', kotlane
(Saa, Sjn, Pst, Hls, Krk, Hel, San) 'töömees, kes
võõrsilt tööd otsib ja seljakotiga jalgsi reisib;
päeviline; rändkaupmees', kurilane (Iis) 'üleannetu
kurjategija', kõinlane (Muh) 'Kõinastu laiu elanik'
kärplased (Aud) 'Kärbu küla elanikud', kääplane (Plv)
'Kääpa küla elanik Võru vallas', lailased (Ksi)
'Laeva elanikud', maalane (Rõu, Se) 'eestlane; setu',
moonaklane (Kod) 'moonakas', mulklane /Kir, Tõs, Aud,
Tor) 'mulk', mauklane (Jür, Kad, VJg, Plt, KJn, VNg,
Lüg, Jõh) 'isekas, kangekaelne inimene, vähese jutu-
ga inimene', narrilane (KJn, Trv) 'narr', nurslased
(Rõu) 'Nursi valla elanikud', nõulane (Vai) 'nõuand-
ja', otlased Otepäält päritolevad inimesed (humor.),
purtlased (Tür) 'Purdi valla elanikud', rõugelane
(Rõu) Rõuge valla elanik', tõstlased (Aud) 'Tõstamaa
kihelkonna elanikud', ugalane (Plt, Kam, Ote, Kan, Plv,
Urv, Vas, Rääp) 'halvasti, segaselt kõneleja, sõnakehv
inimene; erak, üksiklane; raisku läinud inimene, ämu-
lane 'paks väike inimene'.

Murdesõnadest moodustavad suurema osa need lane-
-substantiivid, mis märgivad teatava maakoha elanikku
või sealt päritolevat isikut. Üksikutele tuletistel on
humoristlik varjund.

-lane liitumisest tüvele.

-lane on liitunud algselt vokaaltüvele, nagu näitavad teised läänemeresoome keeled, vrd. sm pakolainen 'pagulane' (SES), is saarelain 'saarlane' (V. P o r k k a , ID 121), vđj rantalain 'randlane' (P. A r i s t e , VKG 125). Astmevahelduslike sõnade puhul on -lane liitunud tugevaastmelisele vokaaltüvele, mis on täiesti häälikuseaduslik, sest et -lane, liitudes tüvisõnale, ei ole silpi sulgenud: sukulainen > sugulane. Tänapäeval liitub -lane nii vokaalkui ka konsonanttüveliselt. Konsonanttüvelise liitumise on esile kutsunud sisekadu. Sisekaost tingitud konsonanttüvelist liitumist esineb ka liivi ja vepsa keeles, näit. lv letli 'lätlane', sugli 'sugulane' (L. K e t t u n e n , Lwb), vps bepslane 'vepslane' (L. K e t t u n e n , LVHA I 113). Vastavalt sellele, kas sisekadu on toimunud või mitte, on eesti keeles kujunenud lane-liite puhul kaks põhilist liitumistüüpi.

1) Kanasilbiliste lühiväلتeliste tüvede puhul liitub -lane vokaalile (keeleaajalooliselt häälikuseaduslik sisekaota liitumistüüp), näit. Horn. ko ffilanne (10), Helle fuggulane, Wied. II wabalane 'Liberaler', EÖS vägilane, mägilane; Tõs muDilane, Iis kurilaine 'üleannetu kurjategija', Kod seDalased.

Erandidiks on tänapäeva kirjakeeles - loolane (pro -
lugulane) ja -väelane (pro - vägilane) liitsõna osis-
tena, nagu ajaloolane, loodusloolane; sõjaväelane, me-
reväelane jne., kus lane on liitunud nõrgaastmeli-
sele tüvele.

2) Kaheasilbiliste pikavälteliste ja enamasilbi-
liste tüvede puhul liitub lane konsonandile (keele-
ajalooliselt häälikuseaduslik sisekaoline liitumis-
tüüp: vaenlane < vainolainen, Gös. Sohmalainen /sise-
kadu toimumata/> soomlane), näit. Müll. Heimlane
(213), Guts. Wainlaine, Wied. I länlane, mühamedlane,
VOS (1953) konustuslane, lööklane; JMd kontlane 'kont-
võõras', Jõh velglane (I.K.), Plv ütsiklane jne.
(erandid õpilane ja kangelane).

Lühivälteline vokaaltüvi + lane ja pikavälte-
line konsonanttüvi + lane - need on kaks põhilist lii-
tumistüüpi. Sellest seaduspärasusest esineb ka kõrva-
lekaldumisi.

XIX sajandi teise poole kirjakeeles on terves
reas mainitud ajajärgule omastes uudismoodustistes
lane liidetud vokaalile ka pikavälteliste tüvede
puhul, näit. Wied. I linnalane 'Städter', miljonilane
'Millionär', Wied. II paralleelselt kälane ja kälä-
lane 'Begleiter', patlane ja patulane 'Sünder',
Grenzst. ES wabameelelane 'Liberaler', Herm. wõime-
lane ~ suudelane ~ jõudelane 'kunstnik'.

Selle kõrvalekaldumise põhjuseks on asjaolu, et käsitletaval ajajärgul kannab sõnavara arendamine ja rikastamine veel väga juhuslikku ilmet. Ei selgitada välja ega peeta silmas neid seaduspärasusi, mis kehtivad üksikute sufiksrite liitumisel tüvisõnale. lane-sufiksi tüvele liitumise reeglitele juhib esmakordselt tähelepanu alles J. V. Veski 1913.a.¹.

Erandliku rühma moodustavad tänapäeva kirjakeeles uuemad kohanimedest tuletatud lane-substantiivid, kus lane pikaväلتeliste tüvede puhul liitub vokaalile, näit. narvalane, norralane, paidelane, tapalane, birmalane, moskvalane, mordvalane jne. Vanemais kohanimedest saadud tuletistes liitub lane pikaväلتeliste tüvede puhul konsonandile näit. tartlane, hiidlane jne. Murretes esineb kohanimedest lähtuvalt tuletistes peaaegu eranditult konsonanttüveline liitumine, siis kui sõna esimene silp on pikk (vt. näiteid lk. 26-29). Vokaaltüvelise liitumise uuemates tuletistes on põhjustanud arvatavasti tendents säilitada kohanime algset kuju.

ia-lõpulistest kohanimedest tuletatud lane-sõnades on lane liitunud konsonanttüvele, näit. itaalane, hispaanlane, burgundlane jne. Selleski rühmas tulevad esile mõned erandid, nagu aasialane, india- lane, gallialane (selle kõrval ka gall) ja bosnialane (< Bosnia 'maa-ala Jugoslaavias').

-lane sufiksiga on tuletatud isikut märkivaid substantiive peamiselt pelgast sõnatüvest. Märkida võib selliseid põhja-eeesti idamurdele omaseid tuletisi, nagu Trm arjuklane 'rändkaupmees', Kod muanaklane, veruklane, kus lane-sufiksile eelnev k on tõenäoliselt pärit kas-tuletistest harjukas, moonakas, võrukas.

3. l i n e - t u l e t i s e d .

-line etümoloogilisest ja näälikulisest

küljest.

-line (< ^{*}-llinen) on läänemeresoomeline denominaalne sufiks, millel on vaste ka lapi keeles¹. See asjaolu näitab, et mainitud sufiks on kujunenud välja läänemeresoome aluskeele perioodil. Keeleteadlaste poolt on üldtunnustatud seisukoht, et soome (resp.läänemeresoome) llinen-tuletised on tegelikult inen-tuletisi adessiivkäändest, -lla ~ -llä + -inen > -llinen (inen-sufiksi kohta vt. lk. ¹²⁻¹⁵), ja sufiksi algne tähendus on lokaalne (vrd. veskiline, heinaline)². "Adessiiviteooria" aluseks on: 1) sufiksis esinev geminaat ll, 2) osas tuletistes avalduv lokaalne tähendus, mis vastab teataval määral adessiivi semantikale (heinaline = see, kes on heinal).

¹ Vrd. L. H a k u l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk.142.

² Vrd. A. A h l q v i s t , Suomen Kielen Rakennus, Helsinki 1877, lk.65; A. J ä n n e s , Suomen kielioppi, Helsinki 1890, lk.35; L. H a k u l i n e n , op.cit. lk.142.

Eesti line-tuletiste kohta on sama väite esmakordselt esitanud A. K n ü p f f e r (a.1817), kelle arvates line-sõnad on daativist tekkinud (daativ - allatiiv ja adessiiv)¹. J. H u r t , kes on korduvalt tegelnud eesti keele derivatsiooniprobleemidega, asub samuti seisukohal, et line on liitsufiks: adessiivi lõpp + -ne². Oma uurimuses "Eesti sõnadest -line lõpuga" (1903) käsitleb ta line-sõnade tähenäenduslikku ja vormilist seost adessiiviga ja teeb järgmise kokkuvõtte: "Meie otsus on ja jääb see: -line lõpulised sõnad Eesti keeles on alalütleva käände lapsed - enk teadusekeeli ümber üteldes: -line lõpulised sõnad on nomina adessiva"³.

Käesoleva töö autori arvates on asjaolusid, mis räägivad "adessiivteooria" vastu: 1) leidub hulk line-tuletisi, mille puhul on raske leida mingit semantilist seost adessiiviga (silia kuulub suurem osa line-adjektiivide); 2) on olemas tihed semantiline seos line- ja lane-tuletiste vahel (vt. lk. ⁶⁴⁻⁶⁷37-38), mistõttu tuleb arvata, et mainitud sufiks on ka päritolult läheda-

¹ Vrd. Beiträge VIII, 1817, lk.24-25.

² Vrd. J. H u r t , Die estnischen Nomina auf -ne purum, Helsingfors, 1886, lk.VI.

³ J. H u r t , Eesti sõnadest -line lõpuga, Tartu 1903, lk.18.

sed. Kas ei lähtu -line samuti kui -lane ^{*} la- ^{*} lä--sufiksist, millel on ka konta märkiv tähendus? Sellega oleks seletatav ühes osas line-tuletistes avalduv lokaalne tähendusvarjund. Arvestatagu sedagi, et line-tuletistes esinev lokaalne tähendus ei vasta mitte alati adessiivile, vaid võib vastata samuti inessiivile, näit. pulmaline = see, kes on pulmas. Peamine raskus -line ja -lane ühendamisel seisab aga selles, kuidas seletada geminaadi ll olemasolu line-sufiksis (vrd. sm -llinen). Seoses käsitletava probleemiga võiks märkida, et mõnede keeleteadlaste arvates on läänemeresoome line- ja lane-sufiksil ühine vastelapi keeles¹. Tuleb märkida, et käesoleva töö piirides ei ole võimalik seda küsimust lõplikult lahendada, sest et see eeldab teiste läänemeresoome keelte materjalide põhjalikku läbitöötamist.

-line on üks produktiivsemaid denominaalseid sufikseid eesti keeles. line-liitega tuletatud substantiivid märgivad peaaegu eranditult isikut (kilaline, marjuline). Seega on -line substantiivide osas üks põhilisi isikut märgivaid sufikseid. Olgu mainitud, et -line märgib isikut teisteski läänemeresoome keeltes

¹ Vrd. J. B u d e n z , Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen, Göttingen 1879, lk.58; O. D o n n e r , Die gegenseitige Verwandtschaft der Finnisch-Ugrischen Sprachen, Helsingfors 1879, lk.59.

näit. vdj tšihollin 'mõrsja' (P. A r i s t e , VKG
125), sm vihhollinen 'vaenlane' (SES), vps paukolne
'palgaline' (L. K e t t u n e n , LVHA I 103).

-line on eesti keeles ka produktiivne adjektiivne moodustav sufiks (eluline küsimus, oluline asi).

Kirjakeeles esineb käsitletav sufiks kujul -line:

-lise, näit. looline : loolise, palgaline : palgalise,
vanas kirjaviisis tavaliselt -linne : -lisse-, näit.

Stahl fugguline / iffest, Gös. Rehnelinne, Hup. I pulmalised.

Murretes esineb sufiks kahe sugusel kujul: 1)

-line ja selle foneetilised variandid, 2) -lene ja selle foneetilised variandid.

line esineb rannamurdes, näit. Kuu juoduline, VNg killaline 'teeparandaja' Jõhn marjaline (I.K.); põhja-eesti keskmurde kirdepoolses osas, näit. JMd

laevaline, VJg kõrtsuline; ida-eesti murrees näit. Trm abiline, Kod kalaline, lõuna-eesti murretes, näit.

Trv einäline, Puh kandiline 'kandimees', Ran manuline,

Rõu jahiline, Rõp. karagerraline, Se külaline. Ka Saa-

remaal esineb tavaliselt -line, näit. Jäm küdiline,

Vll keruline.

Ida-eesti ja võru murdes tuleb line-sufiksis

kaasrõhulises asendis esile ī: 1) mitmuse partitiivis,

näit. Trm jahilīsi, külalīsi, Kod pulmalīsi, mattusse-

līsi (L. K e t t u n e n , Kod Vok. 179), Plv hainalīsi,

Rõu marälisi, Vas abilizi, Ráp kiudolisi; 2) võru murdes mõnikord ka ainsuse partitiivis ja i-mitmuse käändeis: Se (2) külälüst, (mittu) hānkilüst; Mar Mõn abiliizile, Se hainaliizile. Olgu märgitud, et samal ajal esineb lane- ja kene-sufiksis diftong (vt. lk. ^{24, 74-75}).

Pikka i-d line-sufiksis leidub ka vадja, isuri ning murdeti soome, karjala ja vepsa keeles¹. E. A. T u n k e l o oma töös "Pääpainottoman lyhyen ja pitkän i:n vaihtelusta itämeren-suomalaisissa kielissä" (lk.31-33) näitab, et see kaasrõhulise silbi ī on kuulunud juba läänemeresoome aluskeele vokalismi, kuid tema eelastmeks tuleb pidada diftongi : ei > ii > ī ni. Seega on i esinemine line-sufiksis väga vana häälikuline nähtus.

lene esineb lääne-eesti murdes, näit. Mar ū^lrilēnə, Kse külälēne, Hāā kalmulēne, SJn manulēne; põhja-eesti keskmurdes (välja arvatud kirdeosa), näit. Kei mattulezēd 'matuselised', Juu lappulēne, Plt marjulēne, Aks eitsileseD, Hiiumaal näit. Emm jōDulānē,

¹ Vt. E. A. T u n k e l o , Pääpainottoman lyhyen ja pitkän i:n vaihtelusta itämeren-suomalaisissa kielissä, Helsinki, 1938, lk.11-31, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki 1946, lk.742 jj.; L. K e t t u n e n , Vatjan kielen äännehistoria, Helsinki 1930, lk.168-169; Suomen murteet III, Helsinki 1940, lk.372-373; V. P o r k k a , Ueber den ingrischen Dialekt, Helsingfors 1885, lk.123.

Rei kalalene (selle kõrval harva ka -line Rei leina-
 line). e-lisi vorme leidub isegi lõuna-eesi keelealal,
 kus on põhiline -line, näit. San abilene Kri kerigu-
 leni : kerigulese[?], Har laDaleni : laDaleZe, pulmale-
 ni : pulmaleZe (S.N.), Lut üdizileze[?] 'õisiline'.

Eesti vanas kirjakeeles leidub ka mõningaid
lene-tuletisi, näit. Tallinna Jaani haigemaja vakuraa-
 mat a.1435-1507 Sarlene, Rots/e/lene (E K 1924,190),
 Gös. pehlene, Hup.ii kihholenne jne. (põhiline on siis-
 ki -line).

On arvatud, et lääne-eesi murdes on -lene puhul
 toimunud muutus i > e¹. Nagu eespool toodud näidetest
 ilmneb, pole -lene omane mitte ainult lääne-eesi mur-
 dele, vaid esineb palju laialdasemal alal. Hoopis vas-
 tuvõetavamale laendusvõimalusele on vinjanud L. K e t-
 t u n e n . Tema arvates võib muredeti olla line-sufik-
 si algse diftongi häälikuseaduslikuks jätkajaks -e².

Kui võtame arvesse seda, et vanas kirjakeeles esineb
 kaunis ulatuslikult line-sufiks leine-kujul, näit.
 Kullamaa vakuraamat Szarleyne (E K 1923, 138), Stahl
 HHb I Wölgkaleifille (15), heddaleifede ehs (74), ar-
 moleine (70), Gutsi. kuckuleine "Ömeise", Gös. welja-

¹ Vt. Eesti Kirjandus 1917, lisa, lk.32.

² Vrd. L. K e t t u n e n , Eestin kielen äänne-
 historia, Helsinki 1929, lk.185 (joonealune märkus).

leine 'fruchtbar', mardeleine 'Made', Andr. ja Adr.
 Verginius Moabitileine (EKVM 196), Lewitileine
 (EKVM 195), Käsü Ants Wennalinne : Wennalei^βe (EKVM,
 313), Tarto= ja Wörro=ma rahwa Kalender ehk Tänt=ra-
 mat 1838 küllalei^{fi} jne., siis on usutav, et -lene
 eelastmeks tuleb pidada ei-diftongilist kuju¹.

ei-diftongi leidub murreteski. 1) Põltsamaa
 murrakus: killalene : (pl.part.) killaleisi, kalale-
 ne : (pl. part.) kalaleisi jne., esineb järjekindlalt
 pluurali partitiivis. 2) Võru murdes sporaadiliselt
 ja paralleelselt i-ga: Kri kūduleni : kūdulese : kū-
 duleist, eiDsileni : (pl.part.) eiDseleisi, Se kivi-
 leize ~ kivilize (L. K e t t u n e n , Kod. Vok.188).

On raske öelda, kas see diftong on vana või on ta
 tekkinud lane- ja kene-sufiksis esineva diftongi ana-
 loogial (vt. lk. ^{24, 74-75}). 3) Hiiumaal näit. Kassaris sū-
 rlein[∞], kerölein[∞], tarvilein[∞] (P. A r i s t e ,
 HMH 103). P. A r i s t e oma uurimuses hiiumurra-
 kute kohta näitab, et siin pole tegemist algse dif-
 tongiga, sest hiiumurdes on järgsilpide diftongid muutunud
 lühikesteks vokaalideks, ja annab käsitletavale näntu-
 sele järgmise seletuse: "Hiiumurdes peab omal ajal -mine-,
-mini-, ja -line-lõppu tugeva kaasrõhu tõttu olema
 arenenud pikk i : -mine, -mini, -line, mis koos pea-

¹ Vt. ka Eesti Keel 1940, lk.61.

rõhulises asendis leiduva l̄-ga muutus ei-ks¹.

Lõpuks on vajalik märkida, et line-substantiivide puhul valitseb murretes suhe : ainsuse nimetavas - line ~ -lene, obliikvakäänetes -lise- ~ -lese- näit. Jäm. lādaline : lādalise, Tõs külälene : külälese, Trv manuline : manulise, Vas käzuline : käzulize. Võru murdes esineb line-substantiivide obliikvakäänetes üksikutel juhtudel ka ts näit. Se hainaline : hainalidze, Lei kērigulidze[?].

Isikut märkivate line-tuletiste tähendus-
rühmad.

1) line-liitega on tuletatud nimisõnu, mis märgivad isikut mingi ajutise suhte alusel põhisõnas esile toodud mõistega.

a) Kohta väljendavatest substantiividest moodustatud line-tuletised, mis märgivad isikut, kes v i i b i b k u s k i l, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Staal
nurckalinne 'kindbetterin', Gös. wöhdilinne 'bett-

¹ P. A r i s t e , Hiiu murrete häälikud, Tartu
1939, lk.104.

rieß (siecher)', Rehhelinne 'Drescher'. Hup.II
ladelinne 'Jahrmarktsgast', weskilinne 'Mühl- od.
Mahl-gast', Jeppilinne 'einer der zur Schmiede
geht' (esineb juba Vestr.), kirrikolinne 'Kirchen-
gänger' (r.), Wied.I linnaline 'Stadtgänger', der
zur Stadt reist oder von da kommt', kōliline
'Schüler', tēline 'Reisender, Wanderer', turuline
'Markt-gast, Marktbesucher', külaline 'Dorfbewoh-
ner; Nachbar, Fremder, Gast';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :

EOS kiigeline, kirikuline, saunaline, kõrtsiline,
külaline, teeline, turuline, sepiline (sepp = se-
pipada), reheline, veskiline, laadaline, kohtu-
line;

m u r d e d : Jäm kõrtsiline, kohtu l? s & D
'kohtus käijad', Hää surnuaeDas olli paelu kalmu-
lesi, JMd lakkaline 'lakas töötav tööline renepek-
su ajal', Koe lauwalene 'armulauul käija', Kuu
moisaline 'mõisaskäija', Lüg pajaline 'sepiline',
Kod sänalised tulèvad, rannaline, Trv kirikline
'kirikuskäija', Krk lādalin, Puh külaline (I.K.),
mereline 'see, kes on merel', Har pāGōliline ~
kōliline 'leerilaps', Se kiviline (kivi-veski)
'veskiline'.

J. Hurt oma töös "Eesti sõnadest -line lõpuga"
lk.2 näitab, et line-liitega võib moodustada analoo-
===

lisi tuletisi ka kohanimedest, näit. Tartuline = kes
on Tartus käimas, Wõruline, Paideline jne. Kõnekeeles
võib selliseid tuletisi kohata, kuid kirjakeeles ei
ole nad tulnud tarvitusele.

b) Isikut märkivad line-tuletised, mis on moo-
dustatud mingit tegevust, tegevuse
objekti ja tegevuse vahendit
väljendavatest substantiividest (nad tähistavad isi-
kut, kes tegeleb millegagi), näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Hup. II

marjalinne (d.) marjolinne (r.) 'Beerensucher',
ninelinne 'einer der Bast holt' (d.), nodalinne
'der Fischer' (d.), heinalinne 'Heumacher' (r.),
lambulinne 'ein Kind, welches die Schaafek
den kann' (r.), jillulinne 'Wegverbesserer, der zum
Brückenbau ist', Wied. I seuline 'Schweinhirt',
reisiline 'Reisender', põuguline 'Wäscherin, Wasch-
weib', lõuline ~ lõline 'Arbeiter, welcher die
Heuschwaden zusammennimmt', häriline 'Ochsenhüter,
Ochsenhirt', põimuline 'Schnitter, Erntearbeiter,
Sommerarbeiter';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS

looline, karjaline, põimuline, kalaline, jahiline,
heinalinne, marjuline, seeneline;

m u r d e d : Muh unDi-auline, Rei nõDa-
lene, Tor marjuline, Koe äriline 'endine härja-
ja hobusekarjane', leinalene 'leinaja', VJg lam-
buline 'lambakarjane', Lüg mustikliset, Jõn se-
neline (I.K.), Kod ei tule verGalis ärä, Hls
jahilene, Puh kalaline, Har mõn säl tule üts ka-
la-pügiline, Vas nDZeline 'niines käija'.

Siia rühma kuuluvatest tuletistest on terve ri-
da moodustatud mitmuslikust tüvest.

c) line-substantiivid, mis on tuletatud k o l-
l e k t i i v s e i d ü r i t u s i ja p i -
d u s t u s i tähistavatest nimisõnadest ja märgi-
vad vastavast üritusest või pidustusest o s a v õ t-
j a t , näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Helle

(Westr.) talkuline 'ein Talkus Gast', Hup.I

(Westr.) pulmalisged 'Hochzeitgäste' (r.), Wied.I

wõriline 'der mit einer Fuhr geht, Begleiter ei-

ner Fuhr', killaline 'zu einer Arbeiterabtheilung

Gehöriger', Wied.II koguline 'Theilnehmer an ei-

ner Versammlung' jõululine 'Weihnachtsgast, Theil-

nehmer an der Weihnachtsfeier', peeline (d) 'Fest-
gast';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EOS

pulmaline, piduline, peeline, matuseline, küüdiline,

talguline, varruline, vooriline, õitsiline,

m u r d e d : Khk mattuseline, Põi lappu-
line 'kontvõõras', Kse ristjatsiline, VJg katse-
line 'katsikul käija', KJn jõdulene 'pulmaline,
varruline', Lüg säjaline 'pulmaronglane', varru-
line, Kod talguline, Trv eitsiline Vas kaejalit-
se? kajatsilize? 'katsikul käijad', Se hähäline
'pulmaline', külä-kogolize? 'külakoosolekust osa-
võtjad'.

Eespool esitatud rühmadesse kuuluvad line-tule-
tised on oma semantika suhtes üksteisele väga läheda-
sed. Nendel kõigil on teatav lokaalne tähendusvarjund,
kuigi nende aluseks olevad tüvisõnad alati ei väljen-
da kohta.

2) line-liitega on tuletatud nimisõnu mitmesu-
gustest substantiivsetest tüvedest, mis märgivad isi-
kut p ü s i v a m a s u n t e v o i t u n n u s e
alusel, samuti ü h i s k o n d l i k u s e i s u n -
d i alusel.

v a n e m k i r j a k e e l : Stanl Palcka-
linne 'Taglöhner', Gös. pehwalinne 'Taglöhner',
Helle (Westr.) maialinne 'der Pilgrim, Einwohner',
teolinne 'der Hofs-Arbeiter', Juilinne 'Sommerling,
der nur des Sommers dient', Hup.I (Westr.) mano-

linne 'der Einwohner' (r.), paigaline 'ein Ein-
siedler' (r.), Wied.I tunniline 'Stundenarbeiter',
saunaline 'Badstüber' (selle kõrval ka saunik,
saunlane, saunlik), Wied.II wioliline 'Violinist',

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
abiline, tööline, teoline, üüriline, paigaline,
päeviline jne.;

m u r d e d : Rei käeline 'abiline', Mar
üüriline, Kse külene 'teenija, kes kuu kaupa töö-
tab', KJn meisa kandiline, Lüg suviline, päiva-
palkaline, Jõh tööline (I.K.), Pst peab omal manu-
lise 'armukese', Krk otsalin ~ otsaline 'peremees,
omanik', korüeline 'üürnik', San mõnaline 'isik,
kes elab teise söögi peal', Krl lainuleni 'võlg-
nik', Lei ai-kuvalin 'isik kellel on kiire', viga-
lin 'süüdlane'.

Mainitud tuletiste seas on terve rida substan-
tiveerunud adjektiive, s.o. selliseid adjektiive, mis
on kaotanud oma algse adjektiivse tähenduse (abiline,
Hellel abbinne 'behülflich') või substantiividena
esinedes omandanud teatava uue / tähendusvarjundi (pal-
geline, kuuline). Substantiveerunud line-adjektiive
on sageli raske eraldada entsatest line-substantiivi-
dest.

3) -line -lane funktsioonis.

Eesti vanemas kirjakeeles ja murretes leidub isikut märkivaid tuletisi, kus -line esineb -lane funktsioonis.

a) Lõuna-estli kirjakeelele iseloomulikuks nähtuseks on line-liite esinemine rahvuslikku kuuluvust ja päritolu märkivais isikunimetustest. Nõnda esitab J. G u t s l a f f oma lõuna-estli keele grammatikas "Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam" (1648) järgmised isikut märkivad tuletised:

Wennelinne	'Russus'	Leitelinne	'Polonus'	Rötzelin-
-----		-----		ne
Svecus'	Sõmalinne	'Finno'	Saxelinne	'Germanis'
---	-----	-----	-----	

G u t s l a f f i arvates märkivat eespool toodud sõnad meessoost isikut, kuna naissoost isiku tähistamiseks kasutatakse ik-liidet¹ (viimase kohta vt. lk. ⁻¹³¹ 122). Käsu Antsu lõuna-estlikeelses Tartu hävitamise puhul kirjutatud kaebelaulus esineb samuti Wennalinne 'venelane' (EKVM 309). Ka H u p e l esitab oma sõnaraamatus (II trükk) rahvuslikku kuuluvust märkivaid line-tuletisi, näit. romalinne 'der Römer' (bl.d.), krekalinne 'ein Griche' (bl.d.), hebrealinne 'ein Hebräer (bl.d.). Need on pärit lõuna-estli kiri-

¹ Vrd. J. G u t s l a f f , Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam, Dorpat 1648, lk.35.

kukirjanduse keelest, nagu H u p e l isegi märgib. G u t s l a f f i poolt toodud tuletistel on rahva-keelne alus, sest et lõuna-eesti murretes leidub mõningaid rahvuslikku kuuluvust märkivaid line-tuletisi, näit. Hls sakslane saksline, lätline, sūmline, Krk mustline ~ mustlin, Har venelini : veneližile (S.N.) (tavaliselt küll venēdlāne) jne. Palju laialdasemalt on murretes tuntud judaline (Muh, Rei, Khn, VJg, Plt, Kod, Hls, San ja V-ala), peamiselt sõimusõnana. Sellised line-tuletised on siiski võrdlemisi haruldased, kuna rahvust märkivates isikunimetustes on lõuna-eesti murreteski üldiselt tarvitusel lane- ja kene-liide.

Põnja-eesti kirjakeeles leidub ainult üksikuid rahvaliiget tähistavaid line-substantiive: Judalinne ~ judalinne 'juat' (Stahl, Gös., Helle, Hup.) fohmalinne (Gös.) ~ fohmalinne (Stahl). Põnja-eesti kirjakeeles on rahvust ja päritolu märkivate tuletiste puhul põhiline lane-liide. Nõnda märgib J. H o r n u n g oma põnja-eesti keele grammatikas, et lane abil tuletatakse päritolu väljendavaid sõnu¹.

Võiks märkida, et ka W i e d e m a n n i sõnaraamatus esineb line-liitelisi rahvust märkivaid isikunimetusi, näit. Wied. I krēkaline 'Grieche', rōmaline

¹Vrd. ¹H. H o r n u n g, Grammatica Esthonica, Riga 1693, lk.10.

'Römer', jūdaline 'Jude' (verächtlich), wennäline(d),
pihkwaline 'Pleskauer', juudaline (sõimusõna) on tun-
tud isegi tänapäeva kirjakeeles.

b) Peale eespool käsitletud tuletiste leidub va-
nemas kirjakeeles ja murretes veel isikut märkivaid
substantiive, kus üldisema lane-vormi kõrval esineb
ka line-vorm.

Gös. Suggulaine ~ Stahl fuggulinne, Helle
wölglanne ~ Gös. wölgkalinne, Hor koßilanne (17) ~
Gös. koßilinne, Hup. II wiinnalanne ~ wiinnalenne,
wiinnalinne 'Feind, Widerpart' (d.), Wied. I kázila-
ne ~ káziline, kázlane, kázalane ~ kázaline, káz-
line.

m u r d e d : Lüg, Jõh velglane velaline
(harva) Saa kotlane Hää kottilene 'töömees, kes
võõrsilt tööd otsib ja seljakotiga jalgsi reisib',
Hls, Krk kozilane ~ mujal murretes kozilane, Krk
(verè) sugulize ~ mujal murretes sugulane, Plv,
Rõu heimuline, Lei eimulin ~ V-alal üldiselt heim-
lane 'sugulane'.

Esitatud näidetest selgub, et -line esinemine
-lane tähenduses on võrdlemisi vana nähtus, mis tuleb
esile nii vanas kirjakeeles kui ka murretes (peamiselt
lõuna-eesti murretes). -line ja -lane on isikut märki-

vad sufiksid, mis on teineteisele oma semantika suhtes väga lähedased. Võrreldagu selliseid tuletisi, nagu linlane ja linnaline, kiriklane ja kirikuline, tartlane ja tartuline jne. Pole võimatu, et käsitletavad sufiksid on ka etümoloogiliselt sama algupära (vt. lk. 52-53). Sellest tinedast semantilisest ja etümoloogilisest seosest ongi tingitud asjaolu, et puudub rangelt terav piir line- ja lane-tuletiste vahel, et üht sufiksit võidakse kasutada teise asemel (-lane esinemisest -line tähenduses vt. lk. 37-38). On vajalik märkida seda, et sufiks -llinen võib teisteki läänemeresoome keeltes esineda juhtumeis, kus muidu on üldisem -lainen ~ -läinen, näit. vps bepsälne ~ bepsälne 'vepslane', venälne 'venelane', heimolne 'sugulane' (L. K e t t u n e n, LVHA II 48)¹.

line-sufiksi produktiivsusest.

Isikut märkivate line-tuletiste arv ei ole eesti keeles eriti suur. Tänapäeva kirjakeeles on tarvitusel järgmised isikut väljendavad line-tuletised²: abiline

¹ Vrd. ka Eesti Keel. 1940, lk. 61.

² Sõnavara esitamisel on aluseks võetud VOS (1946) ja VOS (1953).

ehaline, heinaline, hädaline, jahiline, jaoline, juu-
daline, kalaline, kambaline, karjaline, kiigeline,
kirikuline, kostiline, kõrtsiline, käsiline, külali-
ne, küüdiline, laadaline, lapuline, leinaline, lei-
valine, linnaline, looline /öö/majaline, marjuline,
matuseline, noodaline, osaline, paariline, palgaline
peieline, piduline, pulmaline, põimuline, päeviline,
reheline, reisiline, saunaline, seeneline, seltsili-
ne, sepiline, suviline, talguline, teeline, teoline,
turuline, tööline, varruline, veskiline, vooriline,
õitsiline, üüriline.

Tänapäeva kirjakeeles tarvitusel olevaist isi-
kut märkivaist line-tuletistest on peaaegu kõik esi-
nenud juba vanemas kirjakeeles. Seega moodustavad
need line-substantiivid suletud sõnarühma, mille pii-
rides ei teki enam uusi tuletisi. Pole ülearune mär-
kida, et samal ajal kasvab pidevalt line-adjektiivivi-
de hulk.

Tuleb konstateerida fakti, et -line on isikut
märkiva sufiksina vanemas kirjakeeles produktiivsem
kui tänapäeva kirjakeeles. Nõnda esineb XVII ja
XVIII sajandi kirjakeeles palju selliseid line-sõnu,
nagu Stahl nurckalinne 'kindbetterin', Gös. pehline
'Obermeister (curio)', wondilinne 'bettrieb (siecher)',
Hup.I (Vestr.) paigalinne 'ein Einsiedler', Hup.II
pikilinne 'Wäscherin, Beuchweib', samaritilinne

'Samariter'(d.), wastalinne 'der Wiedersacher' jne.,

mis ei kuulu kaasaegse keele sõnavarasse. Peale sel-
le on vanemas kirjakeeles -line abil moodustatud pä-
ritolu ja rahvuslikku kuuluvust märkivaid isikunime-
tusi (näiteid vt. lk. 64-65). Eriti röökesti leidub
isikut tähistavaid line-tuletisi W i e d e m a n -
n i sõnaraamatus. Toome ainult mõned näited neist
tuletistest, mis ei esine tänapäeva kirjakeeles ega
murretes: Wied.I ajaline (von aed) 'Gartenbesitzer,
Gartenbewohner', nõialine = nõid, orjuline 'Fronnar-
beiter', Wied.II katseline 'Examinand', laewaline
'Schiffer', wahiline 'Wächter', wioliline 'Violinist'

jne.

Murretes on -line produktiivne isikunimetusi
tuletav sufiks, mis esineb kogu keelealal. Järgne-
valt esitame line-liitelisi murdesõnu: hundiajuline
(Mus, Muh) hundijahil olija, hingeline (Mär, Aud,
Juu, JMd, Kod, Puh) inimene, elanik, hähaline häh-
kileline (Se) pulmaeline, kandieline (Puh) mõisa rent-
nik, kandimees, kutsukaeline (Vig) lapueline, kat-
seleline (VJg, Kod) katsikul käija, keldrieline (Hää,
Plt) see, kes elab keldris; keldris käija, kirja-
line (Lüg) hea kirjutaja, kivieline (Plv, Krl, Se)
veskieline, koolieline (Khk, Plt, Kod, Hls, Krl, Har,
Rõu) õpilane; palvetunnis käija; leerilaps, küla-
kogueline (Se) külakoosolekust osavõtja, kodueline

(Kse, Ris, Puh, San, Se) 'koduhooldja', kootsiline
(Khk) 'ehalkäija', kotiline (Hää, Plt, Krk) 'töömees,
kes võõrsilt tööd otsib', kuuline (Kse, Tõs, Plt)
'teenija, kes kuu kaupa teenib', käsuline (Puh, San,
Vas) 'teenija, käsutäitja', laenuline (KJn, Puh)
'see, kes laenu teeb', laevaline (Puh) 'see, kes on
mitu aastat teeninud laeva peal', lakaline (JMd) 'la-
kas töötav tööline rehepeksu ajal', ei-lubaline (Lei)
'isik, kellel on kiire', mereline (Tor, Hää, Kuu, Jõh,
Puh, San, Plv, Rõu) 'merel olija', mõisaline (Jäm,
Kse, Kuu, VNg, Vai, Trm, Krl, Rõu) 'isik, kes käis
mõisas tööl', 'niineline (Hää, Vai, Vas) 'niines
käija', otsaline (KJn, Trv, Krk, Krl) 'peremees, töö-
juhataja', pajaline (Lüg) 'sepiline', põuguline 'pe-
supesija', ristjatsiline (Kse) 'varruline', /kala/-
vastaline vastuline (Khk, Kod) 'inimene, kes tuli
randa kalameestele vastu', vigaline (Lei) 'süüdlane',
võrgaline (Kod) 'isik, kes võrguga kala püüab', õpi-
line (Tor, Hls, Krk, Plv, Krl, Rõu, Se) 'õpipõiss,
õpilane', õõline (Kod) 'õõmajaline'.

-line liitumisest tüvele.

line-sufiksiga on moodustatud isikut märkivaid tuletisi peamiselt ainult nimisõnadest. Nii kirjakeeles kui ka murretes liitub -line kas ainsuslikule või mitmuslikule vokaaltüvele. Astmevahelduslikes sõnades

on kontraheerumata tüvede puhul tüvisõna nõrgas ast-
mes, näit. Hup. II ſilluline, Wied. II seuline, VÕS
(1953) kiigeline, jahiline; Koe äriline 'endine här-
ja- ja hobusekarjane', pajaline 'sepiline'. Nõrk as-
te on tingitud sellest, et -line on tüvisõnale lii-
tudes muutnud teise silbi kinniseks. Seegi fakt osu-
tab sellele, et -line puhul tuleb lähtuda geminaadist
ll, nagu näitavad teised läänemeresoome keeled (vrd.
sm -llinen, vdj -llin, is--llin). Kontraheerunud tü-
vede puhul on aste ootuspäraselt tugev, näit. lambu-
line.

Suurema osa line-substantiividest moodustavad
need tuletised, kus -line on liitunud ainsuslikule
tüvele, näit. Stahl Palckalinne, Helle talkulinne,
Hup. II nodalinne, Wied. I killaline, VÕS (1953) matu-
seline; Plt. keldrelene 'keldris käija', Vas nēdzeli-
ne 'niines käija' jne.

Võrdlemisi väikese rühma moodustavad tuletised,
kus -line on liitunud i-mitmuslikule tüvele, näit. Hup.
II lambulinne 'ein Kind, welches die Schaaf/e weiden
kann' (r.), ſilluline 'Wegeverbesserer, der zum
Brückenbau ist', Wied. II palguline = palgaline, VÕS
(1953) sepiline, päeviline; Tor marjuline, Koe ärili-
ne.

Mulgi murdes leidub üksikuid tuletisi, kus -line
on liitunud konsonandile, näit. Als saksline, lätline,
Krk mustline ~ mustlin, randline 'randlane'. Need on

tuletised, kus -line esineb -lane asemel. Tõenäoliselt on siin avaldanud mõju seaduspärasused, mis kaitivad lane-liite liitumisel tüvisõnale. line-sufiksi liitumist tüvele on esmakordselt põhjalikult käsitlenud J. H u r t ¹.

Lõuna-eesi kirjakeeles ja murretes leidub ka line-tuletisi, mille aluseks on kohanimi, näit. Gutsi. Sõmalinne, Wennalinne; Hls sakslinne, lätline.

Lõpuks tuleb veel mainida paari vanemas kirjakeeles ja murretes esinevat line-substantiivi, mis on tuletatud adverbidest, näit. Hup. II manolinne, 'Einwohner' (< manu), wastalinne 'der Wiedersacher' (< vasta); murretes samuti, näit. Trv manuline 'armukene; korteriline talus', Knk kalavaastal? sD, Kod. vaassuline 'inimene, kes tuli randa kalameestele vastu' (< vastu).

¹ Vt. J. H u r t , Eesti sõnadest -line lõpuga, Tartu 1903, lk.27 - 47.

4. kene - tuletised .

ke/ne/ : -kese- on tänapäeva eesti keeles ainus produktiivne deminutiivsufiks. -kene, liitudes väga mitmesuguse semantikaga noomenitele, ei muuda nende põhilist leksikaalset tähendust, vaid lisab sellele juurde subjektiivse hinnangu. Seega ei ole -kene põhiliselt isikut väljendav sufiks, kuid kene-tuletiste hulka kuulub ka rühm isikut märkivaid substantiive.

-kene etimoloogilisest ja häälikulisest
küljest.

-kene on läänemeresoomeline liitsufiks: -kka ~ -kkä + -inen > -kkainen ~ -kkäinen (vrd. sm nuorukainen), kusjuures -kka ~ -kkä on vana soome-ugriline deminutiivsufiks, millel omadussõnades võib olla ka moderatiivne tähendus (inen-sufiksi kohta vaata

lk. 12-14) 1.

Sufiksi käälükuseaduslikku arengut: * -kkainen ~

* -kkäinen > -kkane ~ -kkäne kohtame rannamurdes ja
 setu murrakus, näit. Kuu kerGikkäne 'kergats', ar-
 mukane, Se näijokkane, kabökkane, ezökkane. Sa-
 mal alal tuleb esile ai- ~ ai- diftongki, näit.
 Vai käsakkaine, naisukkaine, Se latsëkkaisi, välk-
 käiste, (kats) keräkkäist (L. K e t t u n e n , EKÄH
 184). Sellised vormid esinevad võrdlemisi piiratult.

Nii eesti kirjakeeles kui ka murretes esineb kä-
 sitletav sufiks üldiselt kujul -ke/ne/ : -kese (tüt-
 rekene : tütrekese jne., vanas kirjaviisis -ke/nne/ :
-kesse-). Tähelepanu väärrib see asjaolu, et murretes ja
 lõuna-eesti kirjakeeles tuleb kene-sufiksis esile
 ei-diftongiline kaju. ei-diftong esineb nimelt ida-
 ja võru murdes, kus mõningatel juhtudel, kaasrõhulises
 silbis diftongid on säilinud (-kene on peaaegu alati
 kaasrõhuline), näit. Trm armukkeisi, kod tallekkei-
 si (ainult pl. part.); põltsamaa murrak liitub difton-
 gi osas ka ida-eestilise esinemusega: kaimukkeisi;

¹ Vt. J. B u d e n z , Az ugor nyelvek összehason-
 lító alaktana, Budapest 1884 - 1894; J. S z i n -
 n y e i , Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Berlin
 und Leipzig 1922, lk. 83 - 84; Magyar nyelvhasználtás,
 Budapest 1927, lk. 92 - 93; T. L e h t i s a l o ,
 Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, Hel-
 sinki 1936, lk. 363 - 364; L. H a k u l i n e n ,
 Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941,
 lk. 111, 133.

Plv hafokkeist, Har halbikkeizi, -kkeiste, Se
imäkkeizde (sg. ill.). Lõuna-eesti kirjakeelest võiks
tuua järgmisi näiteid, näit. Ross. latzikeist (82),
latzikeise (76), rasokeist (129), Common Prayer
(1747) zirkukeifte (38), õamekeiftega (39).

L. K e t t u n e n on arvanud, et e on tekki-
nud ai- ~ ai-diftongist, kusjuures diftongi sellise-
le arengule on võinud avaldada mõju lühivorm -ke
(< -kai- ~ -käi-)¹. Kui võtta arvesse murrete ja
lõuna-eesti kirjakeele materjale, siis võiks -kene
vahetuks eelastmeks pidada ei-(ei-) diftongilist kuju:
*-kkainen ~ *-kkäinen > -kkeinen ~ -kkeinen > kkene
(vrd. ka vđj kkein-deminutiive: neitsükkein 'miniake',
tüttärikkein 'tüdrukuke, tütreke').

Respool käsitletud diftongist tuleb lahus hoida
hiu murrakutele omane ei-diftong kene-sufiksis, näit.
Rei emaGeine, lapseGeise (vanemal põlvkonnal), mis
pole omaaegse diftongi otsene jätkaja, vaid on analoogia-
moodustisi².

Murdelise nähtusena võib mainida (-kke:) -kkese

¹ Vrd. L. K e t t u n e n , Lautgeschichtliche
untersuchung über den kodaiferschen dialekt. II. Voka-
lismus, Helsinki 1912, lk. 187; Estin kielen äänne-
historia, Helsinki 1929, lk. 184 - 185.

² Vrd. P. A r i s t e , Hiu murrete häälikud,
Tartu 1939, lk. 104.

-kse, näit. Trv eekke : eekse, Krk veruk : verukse
(Krk -kke > -k), Tõs isakke : isakse, Hää kaemukke :
kaemukse, mis on omane peamiselt mulgi ja läänemurdele.

Isikut märkivate kene-tuletiste tähendus-
rühmad.

Isikut märkivad kene-liitelised nimisõnad jagunevad kahte põhilisse tähendusrühma.

1) Tuletised, kus tüvisõna väljendab isikut; kene-sufiks lisab sellele põhitähendusele juurde ainult deminutiivse hellitleva varjundi (harvemini, olenevalt kontekstist, ka pejoratiivse varjundi), näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Müll. Nüit
on *feminate* Lapfuke ^β Ema üx illus, kaunis ninck
puhas Neützikenne (58), Gutsl. Latzikenne 'Infantulus', Gös. poifekenne 'knäblein', Helle eideke
'Mütterchen', Hup. II föbroke 'lieber Freund, Freundin, Geliebte', Wied. I kāzakene ~ kāzukene
'Dimin. von. kāza', orjakene ~ orjukene (pt.)
'Dimin. von ori', tütrikene(d) 'Töchterchen, kleines Mädchen';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : VOS
(1953) emake/ne/, naisuke/ne/, vennake/ne/, poi-

sike/ne/ jne;

m u r d e d : Rei lapsekeine, Tõs eekke,
 Hää oh sa mu kaemukke, Koe isakke, VJg naisekke,
 Kod emändäkkene, Hls lagukke, Har Mõn käluzek-
 kene, kaš vina tahat?, Räp latsikkene 'tütar-
 laps', Lei käruzekse 'karjusekesed'.

Selliseid kene-deminutiive võib tuletada igast isikut märkivast substantiivist.

2) Tuletised, kus -kene, liitudes tüvisõnale, mis ei väljenda isikut, esineb isikut märkiva funktsioonis, kuid samal ajal toob esile ka deminutiivsust, hellitlust ja pejoratiivsust.

a) Hellitlevad (harva pejoratiivsed) isikut tähistavad kene-deminutiivid, mis on tuletatud mitmesugustest noomenitest.

Kirjakeeles on neid tuletisi vähe Hup. I armo-
 kenne 'Liebchen', Wied. I abikene 'Diminut. von abi;
 Weibchen (Schmeichelwort)', käpikene (pt.) = käpard;
 EÕS vanake/ne/, kallike/ne/, armuke/ne/.

Näiteid murretest:

Jäm, Vll, Muh, Rei armukkene, Hää omakkesed
 'omaksed', oh jamsikkene ärä jamsi, Trm kergak-
 kene 'kergatsikene', Trv, Hls arjukke, Krk arjuk
 '(vene) rändkaupmes', Hel, Ote kandikke 'kandi-

kohapidaja', Plv heim^ukkene 'sugulane', Krl
m^uonakkeni 'moonakas', Rõu kühm^ukkene 'kühmseljaga
inimene', Se kidok^ukene 'kiitleja, hoopleja'.

Mõnedes tuletistes, nagu harjukene, kandikene ja
moonakene tuleb deminutiivne tähendusvarjund ainult vä-
hesel määral esile.

b) Teatava m a a - a l a e l a n i k k u v o i
r a h v a l i i g e t märkivad kene-substantiivid,
mis on tuletatud kohanimedest. Selliseid kene-tuletisi
leidub lõuna-eeesti murretes ja neil on mõnikord humorist-
lik-pilkeline varjund, näit.

Ksi kufsikkeseD 'Kursi elanikud', Krk venek-
s^u 'venelased', veruks^u 'Võrumaa ja linna elanikud',
TMr kam^ujakkeset 'Kambja rahvas', Võn, Ote kam^ujak-
kese ~ kam^ujakkese 'Kambja rahvas (pisut sõimunimi)',
San jär^uvakkene 'järvakas', Kan ottokkeZe[?] 'Ote-
päält pärit olevad inimesed', Har särekkene 'saar-
lane', s^umekkene 'soomlane', põlak^ukene 'poolakas',
Rõu hijukkeZe[?] 'Hiiumaa elanikud', norrakkeZe[?]
'norrälased', pelvakkeZe[?] 'Põlva elanikud', roGo-
ZikkeZe[?] 'Rogosi valla rahvas', rōzakkeZe[?] 'Roosa
valla elanikud', tarvastukkeZe[?] 'Tarvastu elanikud',
virukkeZe[?] 'Virumaa elanikud', karulakkeZe[?] 'Karu-
la elanikud', Vas kūrakkene 'Kuramaa elanik'.

Siia kuuluksid ka sellised pilkenimetused, nagu
wied. II hākukene 'Einer von den hāku-rahvas (Spitzname

für Einen aus Raue oder Neuhausen) ja huiokeZe?

(Spitzname für die Leute aus Resenhof), mille tüvisõna-
de tähendus ei ole selge. häkukene on võru murdeski

tuntud.

Uldiselt tarvitataavaks on saanud sõna setukene,

mille puhul erinevalt eespool vaadeldud kene-tuletis-
test, tüvisõna setu on omandanud isikut märkiva tähen-

duse. Nõnda esineb paralleelselt setu ja setukene.

Eelnevast ilmneb, et deminutiivsufiks -kene võib
esineda isikut märkiva sufiksina. Liitudes tüvisõnale,
muudab ta selle põhilist leksikaalset tähendust, tuletades
sõnadest, mis ei märgi isikut, isikut tähistavaid
substantiive. Ühtlasi annab -kene neile isikut märkivai-
le tuletistele emotsionaalse varjundi (deminutiivne, hel-
litlev, pejoratiivne). Seega on käsitletavat kene-tule-
tised samaaegselt nii deminutiivid kui ka isikut märkivad
substantiivid. Siin avaldub huvitav nähtus, kus keeles
täiesti elav deminutiivsufiks on primaarse deminutiivse
tähenduse kõrval omandanud ka sekundaarse isikut märkiva
tähenduse. kene-sufiksi kasutamine isikut märkivas funkt-
sioonis on lõuna-eesti murretele iseloomulik nähtus, kuid
tuleb esile ka põhja-eesti murretes ning kirjakeeles.

-kene liitumisest tüvisõnale.

-kene tuletab deminutiive nii puhtast kui ka su-

fiksilisest sõnatüvest, kusjuures ta liitub käändsõna ainsuslikule vokaaltüvele, astmevahelduslike sõnade puhul kontraheerumata tüvedes nõrgale astmele, kontraheerunud tüvedes tugevale astmele, näit. vennakene, õekene, neitsikene, kallikene; Plv heim^ukkene 'sugulane', Krl mōn^uakkeni jne.

Märkimist väarib rühm kene-tuletisi, kus tüvisõna vokaali asemel esineb u või i. Nendes tuletistes ei liitu kene vahetult sõnatüvele, vaid temale esineb veel deminutiivsufiks -u (< oi) või -i, näit. lapsukene, naisukene, pojukene, mehikene, vennikene (vt. näiteid veel lk. 76-77)¹. Huvitav on see asjaolu, et vastavad u-, i-tuletised enamasti puuduvad eesti keeles, välja arvatud mõned üksikud, nagu poju, millest on moodustatud pojukene. Siin tuleb esile nähtus, kus deminutiivse helitleva tähenduse rõhutamiseks ja emotsionaalsuse suurendamiseks lükitakse üksteise otsa mitu deminutiivsufiksit. Selline sufiksitate kuhjamine on omane teistelegi soomeugri keeltele.

¹ Vrd. J. M ä g i s t e , oi-, ei-deminutiivid läänemeresoome keelis, Tartu 1928, lk. 203 - 204.

5. nna - t u l e t i s e d.

nna-sufiksi kujunemisest eesti keeles.

nna-liite võttis tarvitusele F r . R . K r e u t z -
w a l d möödunud sajandi keskpaiku naissoost isiku
märkimiseks. Esmakordselt kasutas ta seda sufiksit
1849.a. "Ma-rahwa Kassulise Kalendri" jutuosas ilmunud
loos "Reinowadder Rebbane" sõnas kuningana : kunin-
ga¹. Seega esineb see sufiks K r e u t z w a l d i l
kujul na (genitiivis kasutas ta algul ne-sõnade ees-
kujul sa). na-sufiksi keelde toomisel on K r e u t z -
w a l d toetunud saksa keelele, kus esineb feminiin-
ne in-sufiks, mis väljendab nii naissoost isikut, näit.
Kaiserin 'keisrinna', Freundin 'sõbranna' kui ka emas-
loom, nagu Hündin 'emane koer'. Mõlemad tähendused
esinevad ka K r e u t z w a l d i l , sest ta tarvi-
tab na-liidet loomanimetusteski, näit. perdikana ja
perdikna 'emaaav' ("Reinowadder Rebbane" 1850, lk.104,
108, 129, 132). Saksa eeskujudele vihjab veel see
seik, et alguses tuleb käsitletav liide tarvitusele
ainult saksa keelest laenatud tüvedes.

¹ Vrd. A. K a s k, TRÜ toimetised nr. 38, lk.30.

Möödunud sajandi neljakümnendail aastail on hakatud eestikeelses vene õiguse kirjanduses kasutama kõrgemast seisusest naisisiku märkimiseks inna-liidet, näit. keiserinna, kuninginna, ja würstinna, mis samuti lähtub saksa in-liitest, millele vene keele mõjul on lisatud a. On arvatud, et need inna-tuletised ei võinud K r e u t z w a l d i l e eeskujuks olla, sest nad olid väga piiratud levikuga ja K r e u t z w a l d tõenäoliselt ei tundnud neid¹.

K r e u t z w a l d võtab na-liite tarvitusele kõrgemast seisusest naisisikut märkivates sõnades. Ta ise kirjutab selle liite tarvituselevõtmisest järgmist: "Iga keeletundja teab, et meie Eestikeelel sõnade s u g u vahetegemist ei ole, kui mitmel teistel keeltel, vaid kõik sõnad on meil ü n t e sugu, tähendagu nemad mehist, naisist ehk asist. Sellepärast ei võinud " k u n i n g a n a " sünnitajal sugu vahetegemise mõttet olla, vaid sõna võeti esiteks naija pärast "Reinovaderi" juttus ülesse, hiljemini pool häda pärast l ü h e n d u s e abiks, kui paremat kätte ei juhtunud, sest et laialisel tarvitusel väga igapäevaseks kulunud p r a u a ja e m a n d kõrgema naisterahva kohta kõhetumad näitasid, ja pealegi ü k s

¹ Vrd. A. K a s k, TRÜ toimetised nr. 38, lk.32-33.

sõna igakord lühem on kui k a k s " ¹.

Nagu eelnevast selgub, on K r e u t z w a l d na-sufiksi keelde toomisel lähtunud peamiselt sellest, et täita tolleaegse keele sõnavaras esinevat lünka. Sellised sõnad, nagu kuningas, keiser, krahv, vürst jne., mis on tulnud eesti keelde peamiselt saksa keelest, väljendavad meessoost isikut, nagu vastavas algkeeleski. Mainitud sõnade feminiinsed vasted aga puudusid vanemas kirjakeeles ja neid anti edasi sõnade emand ja proua abil, näit. Helle kunninga emand die Königin, Hup. II kunninga proua (r.d.) proua (d.) Königin, würsti proua, emmand Fürstin. Et lühemalt ja täpsemalt vastavat feminiinset tähendust edasi anda ja vältida kohmakaid mitmesõnalisi väljendeid, võttiski K r e u t z w a l d tarvitusele na-liite. Kuna eesti keeles varemini feminiinseid sufikseid ei esinenud, kutsus see esile terava opositsiooni ja põhjustas ügedaid poleemikaid möödunud sajandi ajakirjanduses. Nendest poleemikatest on andnud üksikasjalise ülevaate A. K a s k artiklis "Fr. R. Kreutzwaldi poolt tarvitusele võetud liide na (-na) eesti keeles" (TRÜ toimetised nr. 38, lk. 30-42).

Poleemikas aastail 1858-1862 on K r e u t z -

¹ Perno Postimees 1862, nr. 35, lk. 274.

w a l d i vastaseks keegi O. J. Nõnda kirjutab ta 1858.a. "Tallorahwa postimehes", et ta ei saavat poolda-
da na-liidet, sest et see langevat kokku oleva käände-
ga¹. 1862.a. võtab ta uuesti sõna na-liite kohta "Per-
no Postimehes" (nr.30), kus süüdistab K r e u t z -
w a l d i venepärasuses, mis avalduvat selles, et
rõhk na-tuletistes siirduvat esimeselt silbilt kolman-
dale, mistõttu hääldatavat kuningaana, aga mitte kun-
ningana. Samas soovitab ta hakata tarvitama na-liite

asemel ik-liidet². K r e u t z w a l d vastab selle-
le pilkelise kirjaga "Perno Postimehes" nr.35 (1862),
kus näitab, et ik-liide ei sobi naissoo märkimiseks,
sest enamik ik-tuletisi ei väljenda feminilinsust. Sa-
muti tõrjub ta tagasi etteheite selle kohta, nagu oleks
tema na-liite puhul võtnud eekujuks vene keelt³. "Per-
no Postimehes" nr.40 (1862) kirjutab O. J. vastuse
K r e u t z w a l d i kirjale, kus ta jääb oma sei-
sukontade juurde ja lõpetab sellega, et rahvas otsus-
tagu, kummal on õigus⁴. Pooldavale seisukohale na-liite

¹ Vrd. Tallorahwa postimees 1858, nr.5, lk.46-47.

² Vrd. Perno Postimees 1862, nr.30, juhtkiri.

³ Vrd. Sealsamas, nr.35, lk.274.

⁴ Vrd. Sealsamas, nr.40, lk.317-318.

küsimuses asub J. V. J a n n s e n "Perno Postimehes", kus ta leiab, et K r e u t z w a l d on kõige parem eesti sõnavara tundja ja tema poolt keelde toodud uued sõnad on tarvilikud¹. Pärast 1862.aastat vaibuvad vaidlused paariks aastakümneks.

Samal ajal võidavad aga na-tuletised kindla kohta eesti keele sõnavaras, sest nende järele oli vajadus. Seda näeme 1869.a. ilmunud W i e d e m a n n i sõnaraamatu I trükist. Sõnaraamatu põhiosas leiduvad järgmised naisisikut tähistavad na-tuletised: keiZerina, krahwina, kuningana, printsessina, tsarina, wälitsejana, würstin ~ würstina. Sõnaraamatu trükkimise ajal valminud lisaosades on tulnud juurde: hertsogin : hertsogina, parōna, prēstrina, stūdentina. Märkimist väärib asjaolu, et kõik need na-tuletised püsivad peamiselt ühe tähendusrühma, nimelt kõrgema seisuse naisrahvaid märkivate tuletiste piirides. Sellel ajajärgul on na-tuletised saanud tuttavaks ka rahvakeeles (vt. lk. 90-91).

1881.a. tõstab na-liite küsimuse uuesti üles A. G r e n z s t e i n "Eesti Postimehes" nr. 36. Vestelaadilises kirjutises märgib ta, et olevat hakatud kasutama na-liidet naissoo märkimiseks. See ei ole-

¹ Vrd. Perno Postimees 1862, nr.25, lk. 196 joone all.

vat aga nea, sest et mainitud liide langevat kokku oleva käände lõpuga. na-liite asemel soovitab G r e n z s t e i n võtta tarvitusele inna-, anna-liite, millele ta järgmiste sõnadega jagab ontrasti kiitust ja ülistust: "See ülikaunis lõpp on - ta kõlab muusika-ilul mu kõrvus ju kaua enne väljaütlemist - inna ehk anna! Oleks õnnis Schiller seda lõppu tunnud, ta oleks tast taeva kõrguse laulu laulnud. Aga koguni tundmata ei olnud tall see lõbus lõpukene mitte; sest Saksa keel teab ka mõnest kenast sõnast jutustada, kus inn sees on, nagu Dichter i n n e n ja Richter i n n e n. ...Pääle selle peab ka Rootsimaal ja kes teab kus veel mujal seda luulerikast lõppu leida olema, nii et tema vastuvõtmine meid Eesti rahvast mitmele Germaania rahvale ligistab. Slaavi rahvad teevad oma õrnema soole tähnega a ilusa vahe ning seesama a on ka meie inna ja anna otsas, nii et meie selle armsa lõpu läbi ka Slaavlastega võime sõbraks saada ning sellviisil algamisest saadik igatsetud üleüldist rahvaste-vendust julgeste alustada võime"¹. Kuigi see ettepanek on tehtud paljatoonis, hakkab G r e n z s t e i n ise seda rakedama ja see hakkab levima kirjanduseski, sest nn-liite kasutamine võimaldab naissugu märkivaid tuletisi eristada sõnadest olevas käändes. Samuti laiendab

¹ Eesti Postimees 1881, nr.36, lk.143.

G r e n z s t e i n nna-tuletiste tähenduspiirkonda, tarvitades nna-liidet mitte ainult kõrgema seisuse naisterahva tähistamiseks, vaid ka naisisiku märkimiseks elukutse järgi. Juba eespool mainitud kirjutises esitab ta järgmised näited: koolmeistrinna, õpetajanna ja luuletajanna. See kõik kutsub esile uue poleemika.

1883.a. arutletakse na-liite küsimust Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekutel. Nagu protokollidest selgub, suutus seltsi president M. V e s k e eitavalt na-liite tarvitamise, öeldes et see lõpp naissugu väljendavana olevat täiesti eesti ja soome keele loomu ja vaimu vastu¹. Samuti leiab M. V e s k e, et "suguvahe tegemine ei ole muud kui keele solkimine"². na-liite vastu astub välja Eesti Kirjameeste Seltsis ja ajakirjanduses ka J. K õ r v, kes asub seisukohal, et sugude eristamine ei ole soome-ugri keeltele omane ja väidab, et K r e u t z w a l d olevat na-liite tarvitamise ettepanekut tehes eksinud. Tema arvamust jagab ka K u r r i k.³

1883.aasta ajakirjanduses on terve rida sõnavõtte, kus astutakse välja nna-liite ja üldse naissoo-

¹ Vrd. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1883, lk. 93.

² Vrd. Sealsamas, lk. 98.

³ Vrd. Sealsamas, lk. 98.

-liidete kasutamise vastu eesti keeles. Kuidagi võidakse veel leppida selliste sõnadega, nagu kuninganna ja keisrinna, nna-liite kasutamine teistes sõnades ei olevat aga lubatav¹. Samal ajal tehakse uusi ettepanekuid. Nii soovitatakse naissoo-liitena võtta tarvitusele ia, näit.: laulia 'lauljanna', Eestlania 'eestlanna'² või rakendada mees- ja naissoo eristamiseks vokaalharmoniat, näit. tema - meessugu, aga temä - naissugu³. Need ettepanekud ei leidnud aga praktilises keeletarvituses rakendamist, sest et selleks ei olnud mingit vajadust. Naisisiku märkimises oli nii kirja- kui ka rahvakeeles juurdunud nna-liide.

Feminiinsete sufiksrite kasutamist pooldavale seisukohale asub K. A. H e r m a n n "Eesti Postimehes" 1883.a. Tema arvates on eesti keeles kujunenud teatav vajadus sugude eristamiseks. Vastukaaluks M. V e s k e l e ja tema pooldajatele, kes väitsid, et soome-ugri keeltes ei saa esineda naissoo-sufikseid, näitab H e r m a n n , et soome keeles on tarvilisel feminiinsed sufiksrid (-nna ja -tar). Kui soome keeles on võimalik kasutada naissoo tähistamiseks sufikseid, miks ei peaks see siis olema võimalik eesti kee-

¹ Vt. A.Kask, TRÜ toimetised nr.38, lk.37-38.

² Vrd. Virulane 1883, nr.29, lk.3 ja nr.35 lk.2.

³ Vrd. Sealsamas nr.31, lk.2.

les. Käsitledes nna-liidet väidab Hermann, et õige olevat -nna, mitte -na ja toob sellele väitele omapärase põhjenduse: "See lõpp on nimelt Rootsi keelest võetud, mitte Saksa keelest. Sääal on aga tema -na ja mitte -na, näituseks: vän tähendab Rootsi keeli sõber, kes mehesugust, aga väninna sõber, kes naesesugust, lärare kooliõpetaja, kes mehesugust, lärarinna, kooliõpetaja, kes naesterahvas j.n.e. Rootsi keelest on see lõpp ka Soome keelde läinud, sest ka Soome keeles üteldakse näituseks tohtori, see on tonter, kes meesterahvas on, aga tontorinna see on tontri proua enk ka tonter, kes naesterahvas on j.ne. Kui meie siis selle Rootsi keele lõpu ka Eesti keelde pruugitavaks võtame, siis peame teda ka -nna kirjutama ja mitte -na"¹.

1886.a. võetakse nna-liite küsimus veel kord arutlusele Eesti Kirjameeste Seltsis seoses otsustega "Üleüldiselt pruugitava kirjaviisi" kohta. Otsuste 14. punktis öeldakse, et nna-lõppu ei või liita eesti tüvedele ja ei soovitata seda üldse kasutada, sest et rahvas ei saavat sellest aru².

Hoolimata nendest rohkearvulistest sõnavõttudest möödunud sajandi 80-ndate aastate ajakirjanduses ja

¹ Eesti Postimees 1883, nr.48, lk.2.

² Vrd. A. K a s k , TRÜ toimetised nr. 38, lk.40.

Eesti Kirjameeste Seltsis tehtud otsusest, mis olid suunatud naissoo-liidete, eriti nna-liite kasutamise vastu eesti keeles, jätkatakse selle liite tarvitamist. nna-tuletised olid võitnud endale täieliku eluõiguse ja neid ei olnud võimalik enam mingisuguste otsustega keelest välja tõrjuda. nna-substantiivide arv isegi kasvab sellel ajajärgul (vt. lk. 93-94). Ünt-lasi hakatakse seda sufiksit üha sagedamini kasutama G r e n z s t e i n i poolt parandatud kujul -nna, kuna K r e u t z w a l d i - segne -na jääb tagaplaanile. Siiski esineb näiteks W i e d e m a n n i sõnaraamatu II trükis (1893) paralleelseid nna- ja na-lisi kujusid, nagu p r ä u s t i n n a, m e i s t r i n n a, l a u l j a n n a, õ p e t a j a n n a, aga s õ b r a n a, j u m a l a n a, i z a n d a n a. Mõõdunud sajandi lõpul saab -nna täiel määral valitsevaks. Käesoleval sajandil laieneb nna-liite kasutamine veelgi (vt. lk. 94-95).

Mõõdunud sajandi 50-ndail, 60-ndail ja 70-ndail aastail, s.t. sel ajal, kui valitses veel vana kirjaviiis, on na-tuletised saanud tuttavaks ka rahvakeeles. Seda näitab see seik, et murretes esineb tänapäeval enamasti K r e u t z w a l d i poolt tarvitatud na-liide, millele eelneb pikk vokaal, sest vana kirjaviiisi kohaselt tuli lugeda selliseid tuletisi, nagu k u n n i n g a n a, k e i s e r i n a kujul k u n i n g a a n a, k e i s e r i i n a,

näit. Tõs krahvī·na, Hää kuningāna, Kuu hertsokkina,
Hls keiserī·na, Puh lauljā·na (I.K.) jne. Sageli on
pikk vokaal põhjustanud pearõhu siirdumise kolmandale
silbile. Leidub küll ka mõningaid nna-lisi kujusid,
nagu JMd krahvinna, Trv keiserinna, mis on siirdunud
murdekeelde hoopis hiljemini.

Lõpuks on põhjust vaadelda nna-tuletisi nende
pearõhu asendi seisukohalt. nna-tuletised moodustavad
teatava erandliku rühma, sest nendes võib pearõhk, mis
eesti keeles on sõna esimesel silbil, sageli kanduda
järgsilpidesse (tavaliselt kaasrõhulisse silpi), näit.
lauljanna ja laulja·nna, venelanna ja venela·nna, ku-
ninganna ja kuninga·nna. Pearõhu siirdumises esimesest
silbist kaugemale on tahtud näha saksa Freundi·nnen-
-tüüpi sõnade mõju¹. Tegelikult on siin aga järgsilbis
esinev geminaat (murretes ka pikk vokaal) tõmmanud en-
dale pearõhu sellel põhjusel, et eesti keeles geminaa-
te (välja arvatud klusiilid), samuti pikki vokaale väl-
jaspool pearõhulist silpi tavaliselt ei esine.

¹ Vrd. Keelekultuur I 1928-9, lk.33.

nna-tuletiste tähendusrühmad.

1) nna-liitega on tuletatud kõrgemas seisusesse kuuluvaid naisisikuid, (enamasti abikaasat) märkivaid substantiive peamiselt võõrtüvedest, näit.

V a n e m k i r j a k e e l : Wied. I kuningana 'Königin', krahvina 'Gräfin', keizerina 'Keiserin', hertsogin : hertsogina 'Herzogin', würstina 'Fürstin', tsarina 'Zarin', printsessina 'Princessin', parõna 'Baronin', walitsejana 'Herrscherin', Wied. II izandana 'Herrin', sultana ~ sultanina 'Sultanin', präustinna 'Pröpstin', köst- rinna 'Küsterin' (mõnedes sõnades, nagu parõna, sultana kuulub n tegelikult tüvesse).

T ä n a p ä e v a k i r j a k e e l e s esinevad: EÖS hertsoginna, keisrinna, krahvinna, kuninganna, vürstinna, tsaarinna.

Selles tähendusrühmas võttis nna-liite tarvitusele Fr. R. Kreuzwald möödunud sajandi keskpaiku. Siia kuuluvate tuletiste arv on võrdlemisi väike ja nende moodustamisel on olnud otseseks eeskujuks saksa keel. Möödunud sajandi teise poole kirja-

keeles on neid tuletisi rohkem kui tänapäeva keeles, kus on säilinud ainult teatav osa ajaloolisteks terminiteks kujunenud sõnu. Osa käsitletud nna-tuletistest on saanud tuttavaks ka murdekeeles, näit. Vll kuññiGāna, Tor ärtsoGīna, Vai vürstī·na (I.K.), Hls keiserī·na, Har Mōn kranvi·nna (kõige laialdasemalt on levinud kuninganna ja keisrinna).

2) nna-liitega on tuletatud e l u k u t s e või t e g e v u s e järgi naisisikut märkivaid substantiive, kusjuures tüvisõnaks on enamasti ja-tegijanimi, üksikutel juhtudel ka rahvusvaheline sõna, näit.

V a n e m k i r j a k e e l : Wied. I
preštrina 'Priesterin', stüdentina 'Studentin',
Grenzst. ES lauletajanna, näitlejanna, õpetajanna
(nii naisõpetaja kui ka õpetaja abikaasa), Wied. II
tohtrinna 'Doctorin', meistrinna 'Meisterin', laul-
janna 'Sängerin',

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EOS
müüjanna, pärlitikkijanna, tantsijanna, ratsutajan-
na, ravitsejanna, pärijanna, palujanna.

Mainitud tähendusrühmas on nna-sufiks saanud kasutatavaks möödunud sajandi 80-ndail ja 90-ndail aastail peamiselt G r e n z s t e i n i tegevuse kaudu.

Suurem osa siia kuuluvatest tuletistest on ja-tegijanimed, millele on lisatud nna-liide. Neid tegijanimed, mida kasutatakse tänapäeva kirjakeeles koos nna-sufiksiga, ei ole palju. "Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus" (1953) on esitatud ainult järgmised: lauljanna, müüjanna, näitlejanna, tantsijanna. ~~Üksikuid~~
Üksikuid sõnu, nagu Mär eppettaja^u.na, KJn Pun laulja^u.na, Kri lülettaja^u.na tuntakse ka murretes.

3) nna-liidet on kasutatud naissoo märkimiseks rahvuslikku kuuluvust, päritolu või teatava maakoha elanikku väljendavates tuletistes. Need nna-tuletised moodustavad kirjakeeles ronkearvulise rühma, sest neid võib tuuletada igast vastava tähendusega lane-substantiivist. Toome mõned näiteid:

EOS rootslanna, sakslanna, venelanna, soomlanna,
türklanna, ungarlanna, tallinlanna, tartlanna, room-
lanna, saarlanna, VOS (1953) leedulanna, lätlanna,
jaapanlanna, hiinlanna, kreeklanna, itaalianna,
prantslanna, hispaanlanna, inglanna, eestlanna jne.

Naissoo märkimiseks rahvust ja päritolu näitavais sõnades hakatakse nna-liidet rakendama alles käesoleva sajandi 30-ndail aastail. Nõnda ei leidu vastavaid nna-tuletisi "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus" ega

ka "Eesti keele õigekeelsuse-sõnaraamatu" I ja II köites, samuti "Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" neljas esimeses trükis. "Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" V trükis, mis ilmus 1936.a., on toodud juba mõningaid naissoost rahvaliiget tähistavaid nna-liitelisi nimisõnu, nagu eestlanna, inglanna, soomlanna, tallinnanna ja tartlanna. "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" III köites, mis ilmus 1937.a., on samuti esitatud terve rida vastavaid substantiive (näiteid vaata eestpoolt). Seega avardub käesoleva sajandi 30-ndail aastail nna-tuletiste tähenduspiirkond ja keele sõnavaara rikastub paljude uute nna-liiteliste sõnadega. Tänapäeval on nna-sufiks produktiivne ainult rahvust ja päritolu väljendavas sõnarühmas. Rahvakeeles ei ole sellesse rühma kuuluvad nna-tuletised tuttavaks saanud.

4) Leidub veel üksikuid nna-tuletisi, mis märgivad naisisikut teatava s u n t e alusel, näit. EÖS kaaslanna, sõbranna, naabrinna, pronvetinna.

Soome-ugri keeltele ei ole omane sugude morfoloogiline eristamine. Sellest hoolimata on eesti keeles, samuti nagu mõnes teises sugulaskeeles (soome, ungari) keelelise väljenduse täpsustamise ja mitmeke-

sistamise huvides tekkinud vajadus kasutada feminiin-
seid liiteid. nna-sufiks, mille tõi keelde F r. R.
K r e u t z w a l d ühtse rahvuskeelee kujunemise pe-
rioodil, on tänapäeval muutunud ainsaks produktiiv-
seks naissoo-liiteks eesti keeles. Oluline on mainida,
et nna-sufiks ise ei märgi isikut, vaid, liitudes isi-
kut märkivatele sõnadele, annab neile feminiinse tä-
henduse. Esimeses tähendusrühmas, nimelt kõrgemasse
seisusesse kuuluvaid naisisikuid märkivates tuletis-
tes, on nna-liite tarvitamine obligatoorne, sest vas-
tavad tüvisõnad (kuningas, vürst jne.) väljendavad ai-
nult meessoost isikuid. Teistes tähendusrühmades, ni-
melt elukutse, tegevuse, rahvuse, päritolu või suhte
alusel naisisikuid märkivates sõnades, on nna-liite
kasutamisel n.ö. fakultatiivne iseloom, sest vastavad
tüvisõnad (näitleja, eestlane, venelane) väljendavad
nii mees- kui ka naissoost isikut. Tavaliselt kasuta-
takse naisisiku puhul ikka näitleja, eestlane, venela-
ne jne. Ainult sel juhul, kui tahetakse eriti esile
tõsta või rõhutada, et isik on naissoost, tarvitatakse
feminiinset nna-liidet, näit. näitlejanna, eestlanna,
venelanna jne.

nna-sufiksi liitumisest tüvele.

nna-liitelised nimisõnad on tuletatud eranditult substantiivsetest tüvedest. Tüvele liitumise seisukohalt jagunevad nna-tuletised kahte rühma. Esimesse rühma kuuluvad tuletised, kus nna on liidetud tüvisõna ainsuse genitiivile, näit. krahvinna, vürstinna, keisrinna, sõbranna (peamiselt võõrtüved). Teise rühma kuuluvad tuletised, kus nna on moodustanud tüves esi-neva sufiksiga liitsufiksi: 1) -ja/nna, näit. näitlejanna, tantsijanna, müüjanna; 2) -la/nna, näit. moskvalanna, roomlanna, venelanna, ukrainlanna. Viimastes tuletistes on nna liidetud lane-sõnadele, kusjuures silp -ne on asendatud nna-ga.

6. t a r - t u l e t i s e d .

t a r-liite tarvitusele tulekust eesti keeles.

Peale n n g-liite on eesti keeles veel teine naissoo-liide, -t a r. t a r-sufiks on eesti keelde laenatud soome keelest, kus ta esineb kujul -t a r, t ä r. See sufix pölvneb balti (võib-olla ka indoeuroopa?) laensõnast t ü t a r¹. Ta esineb genuinselt ida-soome ja karjala murretes, kus teda algselt on kasutatud tütrenime moodustamisel isanimest, näit. T i m o t a r Timose tütar. Hiljem on ta omandanud üldfeminiinse ja abikaasa tähenduse². Idamurretest on -t a r, -t ä r siirdunud soome kirjakeelde, ja viimase vahendusel saanud mõnel määral tarvitatavaks ka eesti keeles. On teatud küll eesti sõnas h ä t ä r, näha t a r-tuletist

¹ Vt. A. A h l q v i s t , Suomen Kielen Rakennus, Helsinki 1977, lk.16; H. O j a n s u u , Karjala-aumuksen Sännehistoria, Helsinki 1918, lk.91; J. K a - l i m a , Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936, lk.173-174; L. H a k u - l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk.156.

² Vrd. Keelekultuur I, 1928-9, lk.29-31.

sõnast äi, äio ja sellega tõestada, et vastav sufiks on esinenud ka eesti rahvakeeles¹. Teiselt poolt on aga väidetud, et äiätär tulevat lahus hoida tar-tuletistest, sest et tema tõeline etümoloogia peituvat soome mütoloogilises nimetuses Ajattaro, Ajattara 'pellex venefica : aliis satyrus'². Igal juhul on selge, et eesti tar-liidet tuleb pidada laensufiksiks, sest sellest ühest sõnast ei piisaks vastupidise väite põhjendamiseks.

tar-liidet tuntakse mõnel määral juba möödunud sajandi eesti kirjanduses selliste soome mütoloogiliste nimetuste kaudu, nagu ilmatar, Tuuletar, mis esinevad näiteks G. J. S c h u l t z - B e r t r a m i luuleteoses "Ilmatar" (1870). Nendega on arvatavasti tutvunud K. J. P e t e r s o n i G a n a n d e r i "Mythologia Fennica" saksakeelse tõlke kaudu ("Beiträge" XIV)³. Samuti on kirjanduses (80-ndail aastail) tarvitusel sõna sõbratar. Nõnda näiteks kasutab L. S u b u r g oma teoses "Maarja ja Eeva" (1881) korduvalt sõbrataar (vt. "Maarja ja Eeva", lk.4, 11 jm.). Möödunud sajandil 80-ndail aastail seoses polee-

¹Vrd. Eesti Keel 1929, lk.97 (joonealune märkus).

²Vrd. Eesti keel 1930, lk.21-32.

³Vt. Keelekultuur I 1928-9, lk.31 (joonealune märkus).

mikaga naissoo-liidete küsimuses tõstetakse ajakirjanduses esile võimalus kasutada tar-liidet naissoo märkimiseks. Nõnda kirjutab K. A. H e r m a n n 1883.a. "Eesti Postimehes" järgmist: "Teine lõpp, mis meie nüüd ka vahest Eesti keeli kirjades leiame ja mis nimelt Soome keele eeskuju järele tarvitama hakatud on -tar; see on sõnast tütar tõusnud. Soome keeles pruugitakse seda lõppu nii hästi ajalentedes kui ka muidu, näituseks: opettaja ja opettajatar, laulaja ja laulajatar j.n.e. Siin ei tähenda opettajatar ja laulajatar mitte õpetaja ehk lauljatütart, vaid üleüldse õpetajat ehk lauljat, kes naesterahvas on. Seda viisi on ka meil Eesti keeles hakatud pruukima meesterahva kohta: sõber, laulja, kuningas j.n.e., aga naesterahva kohta: sõbratar, lauljatar, kuningatar. Üleüldse pruugitavaks ei ole see aga mitte saanud"¹.

1886.a. teeb M. J. E i s e n , kes esineb "Olevikus" A. N o o l i varjunime all (artiklis "Mõtted üleüldise kirjaviisi kohta") ettepaneku hakata eesti keeles naissoo-sufiksina tarvitama tar-liidet: "Lõpuna, -inna, -anna pruukimine ei ole küll Eesti keeles iga korra hästi kohane. ... Siisgi ilma naestesugu lõputa me oma keeles ka läbi ei saa. Parem ehk oleks siis, kui me algsõna (präfix) nais- ja lõppu

¹ Eesti Postimees 1883, nr.48, lk.2-3.

-tar (lühendatud tütar) pruukima hakkaksime, nagu Soome keelesgi, näituseks kuningatar, naisõpettaja j.n.e. Meil on enne juba nimes Ilmatar, ilma tütar, tar lõpp juba olemas. Nii kirjutaksime siis näituseks: Meie naisõpetaja annab ka õmbluse tundisid; Linda ütles: Ka mina tahan ihust ja hingest Bestitar olla; kuningatar (kuninga tütar) on Tallinna jõudnud j.n.e. Seisust tähendades võiks enam viimane, ametit tähendades enam esimene abisõna maad leida. Ometi oldagu nendega ettevaatlik ja tarvitatagu neid üksi sääli, kus neid hädaste tarvis"¹.

Möödunud sajandil tar-sufiks tarvitusele ei tule. Ainus tuletis, mida me sajandi lõpul kirjanduses kohtame, on sõbratar. Ka W i e d e m a n n i sõnaraamatu II trükis (1893) esineb sõbratar G. -----
sõbratari = sõberina.

Käesoleval sajandil kordab tar-liite tarvitusele võtmise ettepanekut J. A a v i k brošüüris "Mis on keeleuuendus?" (1916). Soome keele eeskujul soovitab ta võtta see liide tarvitusele kujul -tar : -tare-. Näidetena toob ta suvetar 'personifitseeritud suvi, suve jumalanna' ja pariisitarr 'Pariisi nais------terahvas'. Käesoleva sajandi 20-ndate aastate lõpul ja 30-ndail aastail hakatakse tar-sufiksit kirjakee-

¹ Olevik 1886, nr.22, lk.1.

les ulatuslikumalt kasutama. Nõnda esitab E. M u u k "Lühikeses eesti keeleõpetuses" I (1928, II trükk) tar-liite naissugu märkiva sufiksina ja toob rikkalikult näiteid: lauljatar (lauljatar), eestitar, poisitar, kuningatar, tantsijatar, hispaaniatar, pariisitar jne. "Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" I trükkis (1933) leidub samuti terve rida tar-tuletisi, näit. juuditatar, kaunitar, krahvitar, lauljatar, müüjatar, prantsustar jne. Kui "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" I köites (1925) ja II köites (1930) on ainult üksikuid tar-liitelisi sõnu, nagu jumalatar, poisitar - poissmehetar (la garçonne), siis kolmandas köites, mis ilmus 1937.a., esineb neid juba ronkesti, näit. roomatar, rootsitar, saksatar, saksitar, soometar, tantsijatar tantsutar, tartutar, ungaritar jne. Kodanliku aja keeleteoimkonna otsustes (näit. EKS-i keeleteoimkonna otsus 9.X 1930) hakatakse tar-liidet isegi eelistama nna-liitele¹. Selle tõttu tuuakse keelde palju nna-liitelistele sõnadele tähenduselt täiesti paralleelseid tar-tuletisi, nagu lauljatar - lauljanna, eestitar - eestlanna jne. Tuleb aga märkida, et tar-liide ei ole nii sügavalt juurdunud eesti keelde kui F r . R . K r e u t z w a l d i poolt tarvitu-sele võetud nna-liide ja tema osatähtsus sõnavara

¹ Vrd. A. K a s k , TRÜ toimetised nr. 38, lk.41.

arenemises on palju väiksem kui nna-liite oma. Seda kinnitab ka see fakt, et nna-tuletisi tuntakse murretes, tar-tuletisi aga mitte.

Tänapäeva kirjakeeles esineb käsitletav sufiks kujul -tar : -tari- (mitte -tar : -tare-, nagu soovitas A a v i k).

tar-tuletiste tähendusrühmad¹.

1) tar-tuletised märgivad naisisikut r a h - v u s l i k u k u u l u v u s e ja p ä r i t o l u alusel. Tävisõnaks on kohanimi. Näiteid:

EÖS rootsitar, saksatar, serbiatar, soome-

tar, šotitar, taanitar, ungaritar, venetar, tartu-

tar, roomatar, siitsiiliatar, VÕS (1946) eestitar,

hiinatar, juuditatar, poolatar, pariisitar jne.

Rohkesti on esitatud selliseid tuletisi "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" III köites (1937) ja E. M u u g i "Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" viimastes trükkides (alates juba V trükist 1936). Need tuletised ei ole aga saanud tarvitataavaks. Nad on paralleelmoodustusi vastavatele nna-tuletistele, näit.

¹ Soome keeles on tar-sufiks tarvitusel samades tähendusrühmades.

rootsitar - rootslanna, hiinatar - hiinlanna jne.

Kui rahvust ja päritolu väljendavais sõnades tahe-
takse esile tõsta naissugu, siis kasutatakse sel-
leks vanemat ja keeles täiesti kodunenud nna-sufik-
sit. Tarvitatavad on poolatar ja juuditar, sest

nende puhul paralleelsed nna-tuletised puuduvad.

2) tar-tuletised märgivad naisisikut e l u -
k u t s e või t e g e v u s e järgi. Tüvisõnaks
on tavaliselt ja-tegijanimi. Näiteid:

EÕS tantsijatar ~ tantsutar, õpetajatar, seikle-

jatar, VÕS (1946) lauljatar, müüjatar; näitleja-

tar.

Need on samuti paralleelmoodustisi vastavatele
nna-tuletistele, näit. lauljatar - lauljanna, näitle-

jatar - näitlejanna.

3) tar-tuletised märgivad naisisikut mingi
s u h t e või o m a d u s e alusel. Tüvisõnaks
on isikut väljendav nimisõna (harva asesõna). Näiteid:

Wied. II sõbratar = sõberina, EÕS poisitar = poiss-

mehetar, sangaritar, tematar, VÕS (1953) kaunitar,

orjatar.

4) tar-liitega on tuletatud ka üksikuid kõrgema seisuse naisisikuid märkivaid sõnu, näit. VÕS (1946) krahvitar, kuningatar (= kuninganna), vürstitar (= vürstinna). Näidetest ilmneb, et mainitud tuletisi on kasutatud abikaasa tähistamiseks, nagu vastavaid nna-tuletisigi. Viimasel ajal on hakatud neid kasutama ka tütre märkimiseks, näiteks annab VÕS (1953) sõna vürstitar tähenduses 'vürsti tütar'. Ilukirjanduses võib kohata veel sõnu: krahvitar 'krahvi tütar', kuningatar 'kuningatütar', tsaaritar 'tsaari tütar'.

-tar ei ole kujunenud eesti keeles produktiivseks naissoo-liiteks. Naisisiku väljendamiseks kasutatakse tavaliselt nna-liidet. Tänapäeval on üldisemalt tarvitatavad järgmised tar-tuletised: juuditatar, kaunitar, krahvitar, lauljatar, näitlejatar, orjatar, poolatar, sõbratar, tantsijatar, tsaaritar, vürstitar. Nõukogude ajal on tulnud keelde sõna kolhoositar. Tuleb mainida seda, et tar-tuletiste punul on sageli eeskujuks olnud vastavad soome sõnad, nagu kaunitar, vrd. sm kaunotar, lauljatar, vrd. sm laulajatar, müüjatar, vrd. sm myyjätär jne.

tar-sufiksi liitumisest tüvele.

tar-liitega on teletatud naisisikut märkivaid substantiive 1) nimisõnadest: sõbratar, näitlejatar, 2) kohanimedest: poolatar, eestitar. Tuletise kaunitar puhul on tüvisõnaks omadussõna kaunis.

-tar liitub tüvisõna ainsuse genitiivile, näit. orjatar, vürstitar, juuditatar jne.

K o k k u v ö t e .

Denominaalsed sufiksids, millega eesti keeles on tuletatud isikunimetusi, on järgmised: -ne, -lane, -line, -kene, -nna ja -tar, kusjuures -lane on hilisemal ajal võinud liituda ka üksikutele verbaalsetele tüvedele, tähistades isikut tegevuse järgi (õpi-lane, teadlane). ne-sufiksil on vasteid kaugemates sugulaskeeltes, -lane, -line ja -kene on aga läänemeresoomelised liitsufiksids, millel on vasted lapi keeles. nna-sufiks lähtub germaani eeskujudest, kuna tar-sufiks on laenatud soome keelest.

Nimetatud sufiksitest väärivad esiletõstmist -line ja -lane, mis on andnud rohkesti isikut tähistavaid tuletisi nii kirja-kui murdekeeles. -line esineb produktiivse liitena juba eesti vanemas kirjakeeles, kuna -lane on muutunud laialdaselt kasutatavaks liiteks möödunud sajandi teisel poolel ja käesoleval sajandil, millal teda on hakatud liitma rahvusvahelistele tüvedele. ne-liitelised isikut märkivad substantiivid moodustavad väga väikese suletud sõnarühma, mille piirides ei teki enam uustuletisi. ne-tuletised, mis märgivad isikut vastastikuste sugulussuhete alusel, on kasutusel ainult lõuna-eesti murretes. Lõuna-eesti murretega piirdub ka päritolu osutavate kene-substan-

tiivide esinemus.

Naisisikut märkiva nna-liite võttis möödunud sajandi keskpaiku eesti kirjakeeles tarvitusele F r . R . K r e u t z w a l d . Feminiline tar-liide on aga tulnud keelde alles käesoleva sajandi 20-ndate aastate lõpul ja 30-ndail aastail. Tema osatähtsus eesti keele sõnavara rikastumise protsessis on tunduvalt väiksem nna-liite omast. Eesti keeles, samuti nagu teistes soome-ugri keeltes puudub grammatiline sugu. Sugude leksikaalne eristamine on aga omane ka eesti keelele. Sugude leksikaalse eristamise vajadusest ongi tingitud asjaolu, et kirjakeeles on saanud tarvitata ülalmainitud sufiksid. Naissoo-liidete kasutamisel on aga n.ö. fakultatiivne iseloom (välja arvatud kõrgemast seisusest naisisikut tähistavad sõnad), s.t. nende abil moodustatud tuletisi (ukrainlanna, näitlejanna, juuditari, kolhoositar) ----- tarvitatakse ----- ainult sel juhul, kui tahetakse eriti esile tõsta või rõhutada, et isik on naissoost.

II

ISIKUNIMETUSED, MIS ON MOO-
DUSTATUD NII DENOMINAALE
KUI DEVERBAALE TULETAVATE
SUFIKSITEGA

1. (i)k - t u l e t i s e d .

(i)k-sufiksi etümoloogilisest ja hääliku-
lisest küljest.

-(i)k (< ^{*}-(i)kkoi ^{*}-(i)kkei) on läänemeresoomeline nii denominaale kui ka deverbaale tuletav liit-sufiks, mis koosneb kahest elemendist, ^{*}-ka + ^{*}-i¹. i-sufiksil on vasteid kaugemais sugulaskeeltes. On arvatud, et tema tähendus on ühelt poolt deminutiivne, teiselt poolt possessiivne². ^{*}-ka-sufiks on samuti vana deminutiivsufiks (vt. lk. 73). (i)k-sufiksi varasem diftongiline kuju tuleb esile isuris ja kohati karjala murretes,

¹ Vrd. M. R a p o l a , Suomi IV:17, lk. 59; T. L e h t i s a l o , Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, Helsinki 1936, lk. 361-363, 378-379; L. H a k u l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk. 136, 182.

² Vrd. J. S z i n n y e i , Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Berlin und Leipzig 1922, lk. 86-88; Magyar nyelvhasználat, Budapest 1927, lk. 100-101; L. H a k u l i n e n , op. cit., lk. 106.

näit. is karjakkoi 'naiskarjane' (V. P o r k k a, I D 121), krja livviköi 'aunuslane' (H. O j a n s u u, KAAH 137). On väidetud, et kõik (i)k-tuletised ei ole tagasiviidavad diftongilisele kujule kkoi, vaid osas nendest esineb *kko-sufiks (peamiselt kohta väljendavates tuletistes ja deverbaalides). Mõnede keeleteadlaste arvates on võrdlemisi varakult toimunud *kkoi-tuletiste segunemine algupäraste *kko-sõnadega, sellepärast ei ole võimalik tõmmata selget piirjoont nende kahe erineva sufiksiga tuletatud sõnade vahele ¹.

(i)k- ja kas-sufiksi vahekorra kohta vt. lk. 143-144.

Eesti tänapäeva kirjakeeles esineb see sufiks kujul -(i)k : -(i)ku-, nagu kehvik : kehviku, saadik : saadiku, soosik : soosiku jne. Murdeti on aga tüvevo-kaal erinev. Kõige ulatuslikuma levikuga on u-line tüvi: põhja-estis murretes üldiselt -(i)kku-, näit. Mär kasvattik : kasvattikku 'kasvandik', HÄÄ kēlik : kēlikku 'keelepeksja', Kad kuasik : kuasikku 'pruudiehtija', Plt emlik : emlikku 'õableja'; saartel ja lõuna-estis murretes, kus on üsna tavaline järgsilpide lühikese geminaadi muutumine meediaks, ka -(i)Gu- näit.

¹ Vrd. M. R a p o l a, Suomi IV : 17, lk. 61-62; T. L e n t i s a l o, Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, Helsinki 1936, lk. 361.

Khk laulik : lauligu, Rei jōdik : jōdigu, Krk irvik :
 irvigu 'alati naerja' Har Mõn nuhik : nuhigu 'nuuski-
 ja', Se nōrik : nōrigu.

Kirde-eesti rannamurdes, samuti vanemas kirja-
 keeles tuleb esile algupärasem o-tüvi: Lüg kasik : ka-
 sikko, Vai kerjāko 'kerjus', laisikko 'laisk inimene';
 Gutsi. Neutzick : Neutzicko, Hup. II jadik : jadiko.
 o- ~ u-line tüvi läheb tagasi varasemale kujule *(i)kkoi.

Kodavere murrakus ja võru murdes leidub ka e-list
 tüve - (i)kke- ~ -(i)ge-, näit. Kod küābak : küābakke
 'küürakas inimene', süādik : süādikke, karvik : karvik-
 ke 'lohakas, korratu inimene', Urv katsige 'kaksikud',
 Vas jōzik : jōzige, Se jōdik : jōdige. e-lise tüve alu-
 seks on ei-diftongiline kuju -(i)kkei.

Lõuna-eesti murretes võib kohata veel a-list tüve,
 näit. Trv nōrik : nōrikka, Har Mõn jōdik : jōdiga ~ jō-
 digu, Lei kazik : kaziga. Ühelt poolt on a (i)k-tuletis-
 tesse võinud üldistuda kas-liitelistest sõnadest, tei-
 selt poolt aga võib olla tegemist k-lõpuliste vene laen-
 sõnade mõjuga, sest viimased on Lõuna-Eestis sageli a-
 tüvelised (tüvevokaal a on pärit vastavate vene sõnade
 genitiivist).

(i)k-sufiksi puhul on peetud algseks deminutiiv-
 set tähendust. Deminutiivse tähendusega (i)k-sõnu esineb
 nii kirjakeeles kui murretes, näit. EOS rühmik = rühmake,
 saarik = väike saar, sigudik = kesik; Lüg kerik 'väike

lõngakera'. pussik 'väike puss', Kod kasik 'väike kask'.

Deminutiivsest tähendusest on arenenud välja teised tä-
hendused (vt. lk. 114-134). Rohkesti on eesti keeles (i)k-
-liitelisi isikut tähistavaid substantiive, mis on moo-
dustatud 1) nominaalsetest tüvedest (tüdruk, noorik), 2)
verbaalsetest tüvedest (jooksik, saadik). Nimetatud lii-

tega on tuletatud isikut märkivaid nimisõnu ka teistes
läänemeresoome keeltes: vdj naiZikko 'naine', tšelikko
'keelik, keelekandja' (P. A r i s t e , VKG 125-126),
sm hätikkö 'nädatseja, vussard', uskalikko 'hulljulge
inimene, kaelamurdja' (SES), is venakkoi 'venelanna'
(V. P o r k k a , ID 121), krjv varehtrikko 'valeta-
ja' (I.K.).

Lõpuks olgu mainitud, et lõuna-eesti murretes on
sageli k-häälikuga lõppevaid vene laensõnu hakatud kää-
nama (i)k-sufiksi eeskujul, näit. Hls pōlak : pōlakku -

полѧк, Kam kalBak : kalBakku 'lohaka välimusega inime-
ne' - колпак, Plv kaZak : kaZakku - казак Vas pur-

lak : purlaGu 'tööline kiviteel; poisijõmpsikas' (hrv.)

- Сурпак.

Isikut märkivate (i)k-tuletiste tähendus-
rühmad.

Denominaalid.

1) (i)k-liitega on moodustatud tuletisi isikut märkivatest substantiividest, kusjuures -(i)k teise n d a b j a v a r i e e r i b nende substantiivide tähendust, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Gutsi. Emack
'Stieff - Mutter', Iffack 'Stieff-Vater', Neutzick
'Magd', Tüttarick 'Puella', Helle emmandik 'Fraugen',
Hup. I kaswantik 'Aufzügling' (r.), källik (d.)
'Schwager, der meines Weibes Schwester zur Ehe hat',
wennik 'Brüderchen' (r.) Hup. II Iggurik 'Schweinehirte' (r.), Wied. I lambrik 'Schäfer' (< lambur),
litak (S) = lirgand, poisik 'Knabe', popsik 'Badstüber',
Wied. II memmik 'Feigling';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : üldtarvitatavad on kasvandik, näitsik neitsik ja tüdruk; EOS annab nendele lisaks veel: emak = vöörasema, isak = vöörasisa, lambrik = lambur, lapsik (Veski) jür. (свөгетероу гема), poisik, pojak (Veski) (Stiefsohn), velik - seltsimees, kaaslane, vennak

(Veski) (Stiefbruder), õek (Veski) (Stiefschwester),
mis ei ole tänapäeval kasutatavad, OS nõbuk 'Vetter;
гвоспогосвүү брат, tütrek (Veski) 'Stieftochter;
нагрепуца';

m u r d e d : Aud kõgi - tüdrek, VJg isän-
Dik 'linnaisand', Plt sigurik 'seakarjus', Lüg litsik
'liiderlik ja edev tüdruk', lapse väntsikkud

(< vänts), ülemik (< ülem), Jõh värrik (< värd)
'vallaslaps' (I.K.), Vai naisikko ja mehikko elavad
kuos (naisik ja mehik esinevad ainult er-alal), Kod
kasvandik 'kasulaps', Trv emäk 'võõrasema', jempisik
- jempis, Hls esäk 'võõrasisa', Krk poiži jemmik
(< jõmm), Puh lirvak 'tüdruk, kes on väga edev',
San neiti(k), Kan ämmäk 'võõrasema', Se näitsik
'teenijatüdruk'.

Sellesse rühma kuuluvates sõnades tuleb esile
(i)k-sufiksi deminutiivne funktsioon, sest -(i)k ei mär-
gi nendes tuletistes mitte isikut, vaid ainult mo d i -
f i t s e e r i b isikut väljendava sõna tähendust. Mõ-
nedes tuletistes, kus deminutiivne tähendus on täiesti
tuhmunud (näit. kasvandik = kasvand, sigurik = sigur),
ei esine mingit tähenduslikku erinevust tüvisõna ja tu-
letise vahel. Siia rühma kuulub ka üksikuid pejoratiiv-
seid sõnu, nagu Puh lirvak, Lüg litsik, Jõh värrik jne.,

kuid nende puhul on pejoratiivse tähenduse kandjaks peamiselt tüvisõna.

Esitatud (i)k-tuletistest on kõige laialdasema levikuga kasvandik, neitsik ja tüdruk, mis esinevad nii vanemas kui ka tänapäeva kirjakeeles, samuti kõikjal murretes. Ülejäänud tuletised on omased kas vanemale kirja- keelele või eesti ida- ning lõunamurretele (eR, I, M, T, V). Vananenud sõnadest väärivad mainimist emak 'võõras- ema', isak 'võõrasisa', mis on olnud tarvitusel vanemas kirjakeeles alates juba Gutsclaffist ja mida veel tänapäe- valgi mõnevõrra tuntakse murdekeeles (peamiselt ida- ja lõunapoolsetes murrakutes).

2) (i)k- liitega on tuletatud substantiive, mis märgivad isikut teatava suhte, tunnuse või omaduse alusel.

a) Nimisõnadest moodustatud (i)k-tuletised, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Gutscl. nim-
mick 'genandter', Wied. I abik 'Gehülfe', asemik
'Stellvertreter', koñtsik 'zerlumpter Mensch', wae-
wik 'kleines schwachliches Kind', Wied. II ewange-
liumik 'Evangelischer', kühmik ~ kühmäk (d) 'Bucke-
liger, gekrümmt Gehender';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
asemik, habemik, kühmik, kõõrsilmik, EÖS- esineva-
test tuletistest pole tarvitatavad pordik (Veski)

(Prostituierete), rüssak = paks lühike inimene

(< rüss 'pöidla esimene lüli, küünest nukini; selle liikme pikkune mõõt; sõrmeliiges') tulik '/noor/tulipea', õnnik 'õnnelaps, -seen', VÕS (1953) kalt-sak (kaltsak fikseerus 1941.a., EÕS-s esineb kalt-sakas), käsik 'käsilane';

m u r d e d : Tor asemik, Sim loDerik 'laisk ja kõikuva käiguga inimene' (< looder), KJn nim-mik 'nimekaim', Lüg vikurik, kie tiep neskesi kel-mistükke, Kod senä - järük, üks alam inimene, kes eläb tēse vistlemise sanan, viBalik 'pikk ja peenike inimene (öeldakse tavaliselt naljatledes, pilgates)', Krk kēDZik 'kõhn, kuiv inimene' (< Wied. kōts ~ kōtsa 'atrophises Kind'), nahik 'ihnur, kaval inimene' (< nank), Hel koibak 'sõimusõna pikkade jalgadega inimese kohta', Vön ütš vanä kelik 'keelepeksja', Puh kaltsak 'sõimunimi', kühmäk, kes kühmun om, Ote karvik 'habemik, pikkade juustega mees', San aBenik 'habemik', Vas näläk 'näljane, vilets inimene'.

b) Omadus-, ase- ja arvsõnadest moodustatud (i)k-tuletised, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Stahl kaxick 'Zwilling', Gõs Ebbarick 'Huren Kind', ehjickut 'Erstlinge (primitiäe)' (lähtub samast tüvest, mis

sõna esimene), Helle (Westr.) pödderik 'ein vale-
tudenarius' (< pödur), Wied. I ihruk (SO) 'Geiz-
hals' (< ihne), kolmik 'Drilling', omadik 'Ei-
gentümer', ulbak (P, S) 'albern Mensch' (< ulp
'albern, läppisch'), waltsik 'Betrüger', Wied. II
järgmik 'Nachfolger' (< järgmine), wōrik (pt.)
1) 'Fremder'; 2) 'fremdartig, befremdend, auffal-
lend', Grenzst. ES isik '(Person), elav mõtleja,
vaimuga ehitatud olevus';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
isik, kaksik, pühak (Veski), teisik, veidrik, VÖS
(1953) nooruk 'noormees; alaealine';

m u r d e d : Muh košja esik ja nōrikku
esik, Mar äbarik 'vilets väike inimene, loom', Vai
laisikko 'laisk isik' Kod kiävik 'rahatu, püsimatu
inimene' (< keev), Krk kent kükki müdä ku izik, es
laužu midägi (tuima inimese kohta).

Tuleb mainida, et puudub selge piir (i)k-substan-
tiivide ja (i)k-adjektiivide vahel, eriti murdekeeles,
mistõttu mõned esitatud näidetest võivad esineda ka ad-
jektiividena (äbarik, kühmik jne.). Mõningatel käsitle-
tavasse tähendusrühma kuuluvatel (i)k-tuletistel on ilm-
ne pejoratiivne varjund, nagu Kod senä-järrik, Hel ko-
Bak 'sõimunimi pikkade jalgadega inimese kohta', Puh
kaltsak 'sõimunimi', murretes ka isik jne.

3) (i)k-liittega on moodustatud tuletisi, mis märgivad isikut ühiskondliku seisundi või ameti järgi.

a) Nimisõnadest moodustatud (i)k-tuletised, näit.

vanem kirjakeel: Gös körtzmick 'krüger (caupo)', Hup. I kodda polik 'Eiwohner, Badstüber (r.d.), Lostreiber (d.)', Wied. I ammetnik = ammetnik, sõnumik 1) 'Bote, Botschafter'; 2) 'Botschaft, Brief', Wied. II mōnik-moonaline, moonamees;

tänapäeva kirjakeel: EOS aadlik (Veski), körtsmik; m u r d e d : Jām körtsmik, Jōh pīrik 'rannavalvur' (I.K.), Har Mōn kodā-pōlik 'korteriline'.

b) Omadus-, arv- ja määrsõnadest moodustatud (i)k-tuletised, näit.

vanem kirjakeel: Stahl wabadick¹ 'Freybawer', Gös. pehlick// pehmees (<peal);

tänapäeva kirjakeel: EOS vabadik, kehvik 'kehv, "paljas" inimene' (tegeli-

¹ vabadik < vabad + ik, d on tüves. ~~(vabad)~~

kult Kreutzw. sõna, tähenduse 'kehvtalupoeg' on see sõna omandanud nõukogude aja algusaastail), VÕS (1953) keskmik 'kesktalupoeg' (< keskmine; tähenduse 'kesktalupoeg' on nimetatud sõna omandanud nõukogude aja alguses, juba varem on ta tuntud tähendustes: 1) 'keskmine osa', 2) '200 - 1500 m kõrge maa-ala');

m u r d e d : Var esimik (< esimene) õ p e ä -
 mes, J u u k e h v i k , L ü g p ä l i k , K o d v a B a D i k .

4) (i)k-liitega on tuletatud teatava maakoha elanikkude või sealt päritolevat isikut märkivaid substantiive. Tüvisõnaks on kohanimi, näit.

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : E Õ S
 v ä n d r i k = v ä n d r a l a n e ;

m u r d e d : L ü g , J õ h a v i n u r m i k k u d ' a v i -
 n u r m l a s e d ' (sõ n a l o n m õ n i k o r d h a l v u s t a v v a r j u n d)
 T o r v ä n d r i k ' V ä n d r a e l a n i k ' , K r k s ä r i k : s ä r i k k u
 ' s a a r l a n e ' , v e n e k ' v e n e l a n e ' , v e r u k ' V ö r u m a a e l a -
 n i k ' .

Lõuna-eesi murretes on päritolu osutavates isikunimetustes laialdaselt tarvitusel kene-liide (vt. lk.). Karksi murrakus esinevad s ä r i k : s ä r i k k u ,
 v e n e k : v e n e k k u , v e r u k : v e r u k k u o n p a r a l l e e l m o o d u s t i -

si kene-tuletistele särek : särekse 'saarlane', venek :
venekse 'venelane', veruk : verukse 'võrulane'. Et nime-
tatud murrakus on -kkene > -k ainsuse nominatiivis,
siis on saanud võimalikuks kahe sufiksi, -k : -kse- ja
-(i)k : -(i)kku- segunemine, näit. Krk emäk : emäkse
'võõras-ema' pro emäk : emäkku. Mainitud sufiksitate se-
gunemise tulemusena on tekkinud ka tuletised särik : sä-
riku, venek : venekku, veruk : veruku.

5) (i)k-liitega on moodustatud n a i s i s i -
k u t märkivaid nimisõnu.

a) (i)k-liidet on kasutatud n a i s s o o s t
r a h v a l i i g e t märkivais sõnades. Nendes tuletistes on tüvisõnaks kohanimi, näit.

v a n e m k i r j a k e e l e G u t s l .

Leittick 'Polona', Rôtsick 'Sveca', Saxick 'Germa-
na', Sömick 'Finno', Wennick 'Rugga' (35), XVII
sajandi keskpaigast pärinevas lõuna-estikeelses
käsikirjas ¹ Moabick 'Moabimaa naine' (EKVM 122),
Gös. Sohmalick (25), wennalick (31), Horn. Rootlik

¹ Käsikiri sisaldab osi Vanast Testamendist. On arvatud, et tema autoriks on J. G u t s l a f f . Käsikirja keele ja G u t s l a f f i . grammatika keele võrdlus aga näitab, et see arvamus ei pea paika.

'ein Schwedisch Weib', saksik 'ein teutsch Weib' (10),
Helle rootsik 'ein Weibs-Mensch, das nicht nach Bauer Art,
sondern in teutschen Kleidern gehet', Hup rootsik 'schwe-
dische Weibsperson, eine halbdeutsche oder gemeine Per-
son in deutschen Kleidern' (r.), Wied. I rötsik 'halb-
deutsches Weib', wennik (d) 'Russin';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS an-
nab rootsik - naisrootslane, rootsitar ja saksik - sak-
satar, sakslanna; hellik, teesklev, peen; (esimene
neist on täielik arhaisr, teine aga on kaotanud femi-
niinse tähenduse ja esineb adjektiivina);

m u r d e d : Hii rötsik 'rootslanna' (P. A r i s-
t e l t saadud andmeil), Har pölik 'poolatar'
(P. A r i s t e l t saadud andmeil), Rõu vinik 'vene
naine', Lut Lätik 'Läti naisterahvas' (O. K a l l a s,
LM 29), Vinik 'Vene naisterahvas' (O. K a l l a s,
LM 31) (tänapäeval vastavates murrakutes neid sõnu
enam ei tunta).

Esitatud materjalist ilmneb, et -(i)k on naissoost
rahvaliidne märkimisel olnud tarvitusel eesti vanemas kir-
jakeeles, peamiselt küll lõuna-eesti kirjakeeles. J. G u t s-
l a f f konstateerib oma lõuna-eesti keele grammatikas
"Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam" (1648)
lk. 35, et päritolu väljendavais sõnades tarvitatakse "ter-
minationis L i n n e de sexu masculino" ja "terminatio-
nis i c k de sexu foeminino" ning esitab juba eespool too-
dud näited.

H. G ö s e k e n kordab oma põhja-eesti keele grammatikas "Manuductio ad Linguam Oesthonicam" (1660) lk. 25 seda sama G u t s l a f f i poolt antud reeglit ja toob näiteks Schmalinne, Schmalick, lk. 31 aga ütleb: "Die Gentilia durch linne / die Männer durch lick / die Weiber durch

linne / wenna linne das ist wenna mees
lick / wenna lick das ist wenna naine /". Et

G ö s e k e n i l esineb -lik pro -ik, see on seletatav sellega, et ta on Schmalinne ja wennalinne eeskujul tarvitanud ka Schmalick ja wennalick. Mingit rahvakeelset alust neil lik-moodustistel igatahes pole. J. H o r n u n g i keeleõpetuses "Grammatica Esthonica" (1693) lk. 10 on esitatud naissoost rahvaliiget tähistavatest sõnadest ainult rootlik ja laklik, millel grammatika autori arvates olevat pejoratiivne varjund. A. T h o r H e l l e, samuti A. W. H u p e l i sõnaraamatus esineb ainsa sellise tuletisena rootlik. Ka F. J. W i e d e m a n n mainib oma grammatikas ("Grammatik der ehstnischen Sprache", 1875) lk. 170, et ik-liide võib märkida feminiinsust. Selle liite kunagisest kasutamisest naissoost rahvaliikme märkimisel leidub mõningaid jälgi ka lõuna-eesti murretes.

b) Peale eespool käsitletud tuletiste leidub eesti keeles veel üksikuid (i)k-substantiive, mis märgivad n a i s s o o s t isikut, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Stahl noh-

rick 'Ein junges Weib, Junge Fraw', Gutsl. Nōrik
'jung Weib', Gös Hoimick 'Blutfreundinne' (sōnaraa-
matu lisaosas), mille maskuliinse vastena on antud
Hoim 'Blutfreund', Nohrick 'Junges Ehe-Weib, Jun-
ges Weib', Helle norik 'ein junges Weib, das neu-
lich Hochzeit gehalten', Hup. I kaſik¹ 'Hochzeit-
sängerin' (d.), norik 'ein junges Weib, Jungfrau',
Wied. I kaZik (d) 'Hochzeitsängerin', kunik (P)
'Königin', norik (d) 'junges Frauenzimmer, Jung-
frau (bl.), Neuvermählte, junge Frau (die noch nicht
geboren hat)';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS

kaasik, noorik;

m u r d e d : Jäm nōrik 'noor abielunaine'
(see tähendus on murretes kõige üldisem), Vig nōrik
1) 'pruut', 2) 'noor naine' (tähendus 'pruut' esineb
läänemurde lõunapoolsetes murrakutes), Plv nōrik
'pojanaine (ka siis, kui tal on lapsed)', VNg kasik-
ku 'pruutneitsi', Kod kuasik 'pruudi emaga kaasasõi-
tev naine', Se kask 'kaasitajad neiud, pruuttüdru-
kud setu pulmas'.

¹ kaasik on tegelikult deverbaal verbist kaasima,
kuna ta aga ainsa deverbaalina märgib naissoost isikut,
siis on põhjust käsitleda teda koos vastavate denominaa-
lidega.

Eespool toodud feminiinsetest (i)k-tuletistest on tänapäeval kasutatavad kaasik ja noorik. Sõna hõimik, mis Gõsekenil esineb naisisikut väljendavana, on oma feminiinse tähenduse hiljem kaotanud, näit. Wied. I hõimik 'Verwandter', EOS hõimik = hõimlane.

*(i)kkoi-sufiksi esinemist feminiinses tähenduses ei saa vaadelda ainult eesti keelele omase nähtusena, sest vastava liitega tuletatud naisisikut märkivaid substantiive leidub peaaegu kõigis läänemeresoome keeltes, näit. vđj. vaddakko 'vadžalanna', virakko 'eestlanna', venakko 'venelanna' (P. A r i s t e, VKG 126), sm karjakko 'karjatalitaja', nuorikko 'noorik, noor naine', Wirakko 'eestlanna' (A. A h l q v i s t, SKR 12), is 'linnakoi 'linnas elav naisterahvas', sōmakko 'soomlanna', vadjakko 'vadžalanna' (V. P o r k k a, ID 121), krj Venäkkō 'venelanna' (A. G e n e t z, TVKK 156), vpsL venak 'vene naisterahvas' (L. K e t t u n e n, LVHA I 123). Ülalesitatud andmed teistest läänemeresoome keeltest tõendavad, et *(i)kkoi-liite esinemine feminiinses funktsioonis on vana nähtus, mis ulatub tagasi läänemeresoome aluskeelde¹. Tundub, et kõige ulatuslikumalt on naisisikut väljendav *(i)kkoi-sufiks olnud tarvitusel naissoost rahvaliiget märkivais nimisõnades. Läänemeresoome (ja üldse soome-ugri) keelte iseloomulikuks jooneks, võrreldes indo-euroopa keeltega, on

¹ Vrd. ka Keelekultuur I, 1928-9, lk. 25.

grammatilise soo puudumine. Mõningatel juhtudel on siiski ka neis keelis tekkinud vajadus kasutada sugude eristamiseks morfoloogilisi vahendeid. Läänemeresoome aluskeeles oli kujunenud selliseks naissugu märkivaks vormielemendiks deminutiivsufiks ^{*}-(i)kkoi. Sama sufiks esineb ka lehmanimedes, näit.: Lehik, Mustik, Punik, Kirjak.

H. O j a n s u u arvates polegi lehmanimedes läänemeresoome aluskeeles perioodil esinenud teisi lõppe¹. See näitab omakorda, et nimetatud liite feminiinne tähendus on küllaltki vana.

Nagu eelnevast käsitlusest ilmneb, tuleb (i)k-liite feminiinne tähendus, mis pärineb juba läänemeresoome keelte ühtsuse ajast, esile ainult vähestes naisisikut märkivates nimisõnades ja sedagi peamiselt eesti vanemas kirjakeeles. XIX sajandi teisel poolel, seoses F r . R . K r e u t z w a l d i poolt tarvitusele võetud naissugu tähistava nna-liite ümber puhkenud vaidlustega ajakirjanduses ja Eesti Kirjameeste Seltsis, tehakse ettepanekuid (i)k-liite feminiinse tähenduse elustamiseks.

Nii soovitab keegi O. J., kes polemiseerib Kreutzwaldiga nna-liite tarvitamise küsimuses, 1862.a. "Perno Postimehes" kasutada naisisikut märkivates sõnades nna-

¹ Vrd. H. O j a n s u u , Suomen kielen tutkimuksen työmaalta, Jyväskylä 1916, lk.55.

-liite asemel ik-liidet. Põhjendusena toob ta asjaolu, et rahvakeeleski kasutatavat ik-liidet naissoo märkimiseks, näiteks lehmanimedes päitsik, mustik jne., samuti sõnas kunnik, mis esinevat "kuningamängus". Vastavalt oma ettepanekule soovitab ta tarvitada sõnu, nagu Prantsik 'prantslanna', Inglise 'inglanna', Eestik 'eestlanna', kunnik 'kuninganna', keisrik 'keisrinna', grahwik 'krahvinna' jne.¹.

ik-liite naissoo-liitena tarvitamise vastu astub välja F r. R. K r e u t z w a l d sama aasta "Perno Postimehes" (nr.35). Ta näitab, et ik-liidet ei saa kasutada naissugu osutavate nimisõnade tuletamiseks sellepärast, et valdav osa ik-tuletistest ei väljenda femiiniinsust, nagu näiteks rätkik, jättik, urtsik, joodik, äbarik, konarik, kuusik, männik, tammik, lappik, kaarik, kesik, lihunik, kodanik, hädalik, haganik ja palju teisi. "Kus seisab nüüd teie kindel kalju, kuhu peale uhke "-ik" sabaga naiste linna raeasite ... ?", esitab K r e u t z w a l d küsimuse².

Sellele vastuseks kirjutab O. J. sama aasta "Perno Postimehes" (nr.40): "Mis ma vaene siis selle ette võin, et "kunnik" ehtem on kui "kuningana"? Ja et - ik sõnna jätkuks ka suuremas ossas emmast nimmetab. Sedda

¹ Vrd. Perno Postimees 1862, nr. 30, juhtkiri.

² Sealsamas, nr. 35, lk.274.

ei või kegi salgada"¹.

Paar aastakümnet hiljem propageerib (i)k-liidet feminiinse sufiksina K. A. H e r m a n n . 1883.a. näitab ta "Eesti Postimehes", et nais- ja meessoos eristamine eesti keeles on vajalik ja et selleks on olemas teatav alus ka keeles eneses. Näiteks toob ta (i)k-liidetelised veisenimed, nagu punu ja punnik (punane härg) ja punane lehm), kirju ja kirjak (kirju härg ja kirju lehm) jne. ning sõna noorik, mis märgib noort abielunaisist. Samuti peab ta võimalikuks, et laulja, on tähistanud algselt meesisikut, laulik aga naisisikut. Samas väidab ta edasi: "Kui meie nüüd uusi sõnu tahaksime sünnitada, siis võiksime -k- lõppu väga hästi naesesugu märgiks sõnadele külge liita, ehk küll ka selles sünnitamises väga ettevaatlikud peame olema ja mitte liiale minema. Meie peaksime siis ütleva: laulja ja laulik, sõber ja sõbrak, vaenlane ja vaenlasek, keiser ja keiserik, kuningas ja kuningak, õpetaja ja õpetajak, õpilane ja õpilasek, Eestlane ja Eestlasek, Sakslane ja Sakslasek j.n.e. Nagu näeme, sünnivad sõnad selle läbi, et - k omastava käände (genitivuse) külge liidetakse"². H e r m a n n hoiatab siiski liialdamise eest ja annab võimaluse kasutada ka laensufikseid - nna ning - tar.

¹ Perno Postimees 1862, nr. 40, lk. 317.

² Eesti Postimees 1883, nr. 48, lk. 3.

H e r m a n n i ettepanekut rünnatakse Eesti Kirjameeste Seltsis, kus asutakse täiesti eitaval seisukohal naissoo-liidete vajalikkuse suhtes. Teravalt arvustab teda J. K ö r v ¹. H e r m a n n i ettepanek jääbki viimaseks katseks elustada (i)k-liite feminiinset tähendust.

Tekib küsimus, miks -(i)k feminiinses funktsioonis on muutunud ebaproduktiivseks ja miks möödunud sajandi teisel poolel tehtud ettepanekud tema tarvitusele võtmise kohta naisisikut märkivate sõnade tuletamisel ei leidnud praktilises keeletarvituses rakendamist, kuigi samal ajal kodunesid keeles feminiinsed ma-tuletised. Juba F r. R. K r e u t z w a l d juhtis tähelepanu asjaolule, et suurem osa (i)k-tuletistest ei väljenda naissugu. (i)k-liitega on tuletatud väga mitmesuguseid sõnu, nagu näiteks adjektiive (poolik, üksik), esemete nimetusi (lüpsik, vihik), kohta osutavaid substantiive (lepik, tammik) ja, mis kõige olulisem, ka substantiive, mis märgivad isikut sugusid eristamata. Tähendusvarjundite rohkus, eriti aga asjaolu, et -(i)k märgib isikut üldse, on põhjustanud seda, et nimetatud sufiks on kaotanud naissoo-liitena oma r e l j e e f s u s e . Sellepärast ongi peaaegu kõik naisisikut tä-

¹ Vt. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884 -
- 1885, lk. 81-82.

histavad (i)k-tuletised keele sõnavarast välja lange-
nud ja naissoo märkimiseks on võetud tarvitusele -nna
ja -tar, mis vastavad sisu palju ilmekamalt edasi anna-
vad, kuna neil ei ole muid tähendusi.

Deverbaalid.

1) (i)k-liitega on tuletatud deverbaale, mis väl-
jendavad tegijat temale iseloomuliku, sageli ka kalduvuseks kujunenud te-
gevuse järgi, näit.

vanem kirjakeel: Gös. joh-
tick¹ 'Schlemmer/Pancketirer', jöhtick² - esineb
küll adjektiivses tähenduses 'fressig', /facke/
kußick 'der oft bruntzet' kõhnelik/kõnheleja
'Tag Dieb', Hup. I (Westr.) monnik³ 'Tadler, Mäkler
im Essen' (r.), taplik 'zänkisch, Zänker' (r.), Hup.
II eppik 'ein verwöhnter od. tändelnder Mensch'
(Ob.), jofik 'Umherläufer' (r.), jorrelik 'Schwät-

^{1,2} Tuletistes joodik ja söödik < joo/d/ + ik, söö/d/
+ ik ei kuulu d tüvesse.

³ monnik, Wied. I mōnik (selle kõrval ka mōnikas)
/Krittler, dem man nichts recht machen kann (bes. beim
Essen), verwöhnt'; Hlj mōnik'kes toitu valib' on tõenäo-
liselt tuletis Wiedemanni sõnaraamatus esinevast verbist
mōnama 'heruntermachen, zu Schanden machen'.

zer' (d.) (<forrelema 'schwätzen; andichten'),
fädlik 'ein Vielweser' (d.) (<fädlema 'pflē-
gen; tändeln; viel Wesens machen'), fortfik 'ein
Hexer' (<sortsima), Wied. I hüplik 'Springer',
jaurik 'Zauderer, Trödler', kīdik 'Prahler, thō-
richter Lobredner', laulik 'Sänger', lorak 'lü-
derlicher, unordentlicher Mensch, Schwätzer'
(<lorama, vrd. ka lora), lulik 'Dichter', lu-
rik (P) 'lauernd, Späher', otsik (W) 'Sucher,
Forscher', põgenik 'Flüchtling', sōwik (Kreutzw.)
'Gönner, Wünscher, Wohlgesinnter', sōudik (Kreutzw.)
'Ruderer, Lenker, Einrichter', tapik (d, pt.) 'Mör-
der', Wied. II järeldik 'Nachfolger', külvik
(Kreutzw.) 'Säemann', rōwik~rōwikas 'Räuber';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :

EÖS joodik, jooksik, kiidik - kiidus, kiidukukk,
laulik, lombak, lõõrik - lobikapukas, patraja (rah-
valuules), põgenik, rännik - rändaja (pole saanud
tarvitataavaks), rüblük - rübeleja (laps :
(<rübelema), ÖS inik (Veski) 'Säugling, Brust-
kind'; *зрелогой млагевезь*; VÖS (1953) edvik 'ed-
vistaja';

m u r d e d : Khk sé ô laulik, kēs palju
laulusid teind on, Emm jōdik, Mar jōzik, Pjg ô üks
lakkik, lakke-kaus, VMr kepsik (hlv.) - kaZuDÜDruk,
VJg kušik 'sagedasti kuseja', Sim keksik 'unkusta-

ja, kiitleja', Plt lüsiB, se, kes käib ja lüsiB
ja otsiB, VNg nielak 'näiljane, ahnitseja inimene',
Lüg uoplik 'hoopleja', Jõh kohmik ehk kohmija, kie
on pikkaldane, Iis kõrrik 'alati haiglane, viilet-
sa tervisega inimene' (<körrama, kõrisema), Trn
üks vana irvik, irvittab alatti, Kod küäbak ehk
küpper on kehna ja kürän, loGelik 'laisk inimene',
Trv va laDrak, lärmik, ken pallu keneles, Krk ken-
nak 'hulkuja', liBak 'liipaja', lempsik 'keelepeks-
ja', eppik 'õpilane, õppija', Hel kerjak 'kerjus',
Ote juhik (= juht) juhiB ja eppab teisi, Plv kem-
bak 'laisa vedela kõnnakuga inimene', Krl koidak
'halbade kommetega, hulkuv isik', Har nuhik on tü,
kää ekka paikka nuhk umä ninaGa, Rõu mäDlik 'maa-
delda armastaja'.

(i)k-liitelisi deverbaale, mis märgivad tegijat, leidub rohkesti kirjakeeles ja murretes, eriti idapoolsetes murretes. ja-tegijanimedest erinevalt ei väljenda nad tegijat üldse, vaid teatava kindla, isikule iseloomulikuks kujunenud tegevuse sooritajat. Sageli on deverbaalsetel (i)k-tuletistel halvustav tähendusvarjund, nagu irvik, kusik jne. Suur osa eespool toodud (i)k-tuletistes võib esineda ka adjektiividena.

2) (i)k-liitega on tuletatud deverbaale, mis märgivad isikut kui verbis väljendatud tegevuse objekti, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Gös kaß-
wadick 'Auffzügling' Wied. I sädik 1) 'Gesandter,
Abgesandter, Botschafter, Abgeordneter, Bote; 2)
'Geleiter, Wegweiser, Führer, Begleiter, Beförde-
rer, Kuppler' (nagu saksakeelsetest vastetest sel-
gub, võib saadik tähendada ka tegevuse sooriõajat,
vrd. Krk sädik 'saatja');

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
lemmik (vrd. sm lemmikki), saadik, sigidik - järg-
lane, järelsoo liige, soosik (vrd. sm suosikki);

m u r d e d : Mär kasvattik 'kasulaps', Lüg
riki satikkud.

(i)k-sufiksi produktiivsusest.

XVII-XVIII sajandi kirjakeeles on -(i)k üks pro-
duktiivsemaid isikut märkivaid sufikseid. Sellest aja-
järgust pärinevates sõnaraamatutes ja keeleõpetustes
esinevad järgmised isikut märkivad (i)k-tuletised:

Stahl kaxick, nohrick, wabbadick, Guts. Emack, Ißack,
Leittick 'Polona', Neutzick, nimmick 'genandter', Röt-
sick 'Sveca', Saxick 'Germana', Somick 'Finno', Tütta-
rick, Wennick 'Russa', Gös. Allandick 'Demütiger', Ebba-
rick 'Huren Kind', ehfikut 'Erstlinge', Hoimick 'Blut-

freundinne' johtick, kaswadick, /facke/ kuffick, köhhe-
lick 'Tag Dieb', körtzmick, mörzick 'mörder', penlick,
fahrick 'Führer', öhtick, Westr. Kidderik 'Der immer
kränckt', Monnik 'Ein Tadler, der nicht alle Speise is-
set', Pobbolik, Pödderik 'Ein valetudinarius', Taplik
'Ein Schläger, Zänker', Helle emmandik 'Fraugen', Hup.
I kafik (d.), kaswantik (r.), källik 'Schwager, der
meines Weibes Schwester zur Ehe hat (d.), kodda polik
'Einwohner, Badstüber (r.d.), Lostreiber (d.), wennik
'Brücerchen', ämmak 'Stiefmutter' (d.), Hup. II eppik
(Ob.), jofik, räbbak 'ein Narr', figgurik 'Schweine-
hirte' (r.), furrelik 'Schwätzer' (d.), fottfik 'ein
Hexer', fädlik 'ein Vielwesoer' (d.). Suur osa esi-
tatud (i)k-tuletistest on kirjakeele sõnavarast välja
langenud.

F. J. W i e d e m a n n i "Eesti-saksa sõnaraa-
matus", mis on kõige täielikumaks eesti keele sõnavara
trükitud koguks, leidub rohkesti isikut märkivaid (i)k-
-tuletisi, mis varasemates sõnaraamatutes puuduvad. Too-
me mõned näited: Wied. I aZemik, hirvik, hüplik 'Sprin-
ger', kiidik, lambrik, laulik, luulik 'Dichter', omadik
'Eigenthümer', waewik 'kleines schwachliches Kind',
Wied. II ewangeliumik 'Evangelischer', mōnik - mōnaline,
mōna-mēs jne.

Möödunud sajandi sõnavara arendajatest on põhjust
mainida F r. R. K r e u t z w a l d i, kes on soeta-

nud mitmeid isikut tähistavaid (i)k-tuletisi, nagu näi-
teks kehvandik kehvik, mis kujul kehvik on jäänud keel-
de püsima, külvik 'külvaja', salakuulik 'salakuulaja',
soovik 'soovija' ja sõudik 'sõudja, juhtija'.

Tänapäeva kirjakeeles tarvitusel olevad isikut
märkivad (i)k-substantiivid moodustavad väikese sõnarüh-
ma. Suurem osa nendest pärineb juba vanemast kirjakee-
lest, nagu asemik, isik, joodik, jooksik, kaasik, kak-
sik, kasvandik, kehvik, kõrtsmik, laulik, noorik, näit-
sik, pealik, põgenik, saadik, söödik, tüdruk, vabadik.
Ainult üksikud sõnad, näit. edvik, keskmik, lemmik
(vrd. sm lemmikki), nooruk (Aav.), soosik (vrd. sm suo-
sikki), veidrik, võhik on tulnud kirjakeelde käesoleval
sajandil. Käsitletavat liidet on rakendanud uute sõna-
de loomisel ka käesoleva sajandi suurim sõnavara rikas-
taja J. V. V e s k i . Tema soetatud (i)k-liitelistest
sõnadest on võitnud endale keele sõnavaras kindla koha
tuletised aadlik, imik ja pühak. Rahvakeeles tuntud
sõnade emak ja isak eeskujul on J. V. V e s k i loo-
nud sellised sugulussuhete alusel isikut märkivad subs-
tantiivid, nagu lapsek 'võõraslaps', pojak 'võõraspoeg',
tütrek 'võõrastütär', vennak 'poolvend' ja õek 'pool-
õde'. Need ei ole aga saanud laialdasemalt tarvitata-
vaks.

Murdekeeles on (i)k üks produktiivsemaid isikuni-
metusi tuletavaid sufikseid. Peale kirjakeelega ühiste

sõnade, mis on tuntud tavaliselt kogu keelealal, lei-
dub murretes hulgaliselt (i)k-tuletisi, mis on võrdle-
misi piiratud levikuga, näit. avinurmik ~ nurmik (Pee,
Lüg, Jõh, Vai, Iis, Trm, Kod). 'avinurmlane', eblik
(Ksi) 'kergats', esik (Khk, Vll, Muh, Vig, Tõs, PJg,
Kei, VMr, Kad, Hlj, Hls) 'isamees; ülem, mõisavalitse-
ja, tööjuhataja; sanditalutaja', esimik (Var, Tor)
'eesistuja esimees' hillak (Har, Se) 'tasane, aeglane
inimene', hooplik (Lüg) 'hoopleja', isandik (VJg 'lin-
naisand', juhik (Ote) 'juht', jõmmik (Krk) 'kümneaas-
tane poiss', jõudik (VNg, Lüg, Kod, Krk) 'tööta ini-
mene, vedelvorst', karvik (Kod, Ote) 'lohakas, korra-
tu inimene; habemik, pikkade juustega mees', keelik
(HÄÄ, Kad, Rak, Vai, Kod, Pst, Hls, Krk, VÕn, Ote,
Kan) 'keelepeksja, valetaja', keevik (Kod) 'rahutu,
püsimatu inimene', kepsik (VMr, Kad, Rak, Sim, Hlj,
Lüg, Jõh, Iis, Kod, Hel) 'lapsega tüdruk; rõõmus noor
olend; kerglane inimene', kerjak (KJn, Vai, Krk, Hel,
Krl) 'kerjus', kirjandik (Mär, Se) 'kirjamees', koh-
mik (Jõh) 'kohmija', koidak (Urv, Krl) 'halbade komme-
tega, hulkuv isik', koivak (Vai, Hel) sõimusõna pikka-
de jalgadega inimese kohta', kõmbak (Plv) 'laisa, ve-
dela kõnnakuga inimene', kõnnak (Krk) 'hulkuja', kõõ-
rik (Kan) 'pahaselt, vihaste silmadega vahtiv inimene',
kärrik (Lüg) 'kiuslik, virisev laps', käsik (Kod) 'ühe

käega inimene', kõrrik (Iis) 'alati haiglane, viletsa
tervisega inimene', kõõbak (Kod) 'kõõpaja', küürik
(Kuu, VNg, Jõh, Vai, Kod) 'küürakas', ladrak (Trv, Puh)
'latraja', laisik (Vai) 'laisk inimene', lakik (PJg)
'joodik', lihvak (Hls) 'liiderlik naisterahvas', lii-
bak (Krk) 'lonkur', lirvak (Kod, Puh, Plv) 'lirva',
litsik (Lüg) 'liiderlik naisterahvas', litak (Hls)
'liiderlik naisterahvas', loderik (Mär, VJg, Sim, Lai,
Kuu, Hlj, VNg, Lüg, Vai, Iis, Trm) 'laiskleja, vedel-
vorst', logelik (Kod) 'laisk inimene', luusik (Plt)
'luusija', lõmpsik (Krk) 'keelepeksja', lärmik (Trv)
'inimene, kes palju kõneleb', lätik (Lut) 'läti nais-
terahvas' (van.), maadlik (Rõu) 'maadelda armastaja',
mehik (Vai) 'mees, kes elab vabaabielu', mõnik (Hlj)
'inimene, kes toitu valib', nahik (Kod, Krk) 'ihnur,
kaval inimene', naisik (Kad, Hlj, VNg, Lüg, Jõh) 'lap-
sega tüdruk', natik (Hel) 'väike laps', neelak (VNg)
'näljane, ahnitseja inimene', neidik (san), nimik
(KJn, Har, Lei, Lut) 'nimekaim', nuhik (Har) 'nuuski-
ja', nälak (Vas) 'näljane, vilets inimene', näsik (Kse)
'väike inimene', piirik (Jõh) 'rannavalvur', poolik
(Har) 'poolatar' (van.) rootsik (Hii) 'rootslanna'
(van.), saarik (Krk) 'saarlane', tolvak (Kod) 'näruselt
riides olev inimene', tõssik (Jõh) 'saamatu inimene',
vedamik (Lüg, Jõh, Kod) 'laiskvorst, lontrus' (ka 'hoop;
suur koorem'), venek (Krk) 'venelane', venik (Rõu, Lut)

'vene naine' (van.), vibalik (Kod) 'pikk ja peenike ini-
 mene (humor.)' vigurlik (Lüg) 'vallatuste tegija, kelm',
 võruk (Krk) 'Võrumaa elanik', vändrik (Tor) 'Vändra
 elanik', väntsak~väntsik~väätsak (Lüg, Kod) 'laps
 (hlv.)', värrik~värvik (Lüg, Jõh) 'vallaslaps (hlv.)',
 õmblik (VJg, Plt, Lüg, Trv, Hls) 'õmbleja', õpik (Krk)
 'õpilane, õppija', ämmak (Võn, Kam, Ran, San, Kan, Plv,
 Urv, Krl, Har, Rõu, Vas, Rääp, Se, Lei, Lut) 'võõrasema',
 seinä-äärrik (Kod) 'üks alam inimene (hlv.)', ülemik (Lüg)
 'ülem'.

Nagu esitatud materjalist ilmneb, tuntakse isikut
 märkivaid (i)k-tuletisi kõigis murretes. Eriti rohkesti
 leidub neid aga kirde-eesi rannamurdes, idamurdes ning
 lõuna-eesi murretes. Enamikul nendest murdesõnadest on
 humoristlik-pejoratiivne varjund.

(i)k-sufiksi liitumisest tüvele.

(i)k-sufiksiga on tuletatud isikut tähistavaid subs-
 tantiive nimisõnadest, omadussõnadest, kohanimedest ja
 verbitüvedest, harvemini ka ase-, arv- ning määrsõnadest.

Nimetatud sufiks esineb keeles kaheksakujul:

-k ja -ik.

-k on liitunud tüvisõna vokaalile, näit. Gutsi.

Emack (<ema), I^{ff}ack (<isa), Wied. II künnäk (d)

'Buckeliger, gekrümmt Gehender (<künn : künnä), EÖS

pühäk (<püha); Sim keksik 'unkustaja, kiitleja' (<kek-

sina), VNg nielak 'näljane ahne inimene' (<neelama),

Har nuhik 'nuuskija' (< nuhkima).

Enamikus tuletistes on aga tüvisõna vokaal asendatud i-ga, nõnda et tegelikult võime kõnelda juba iseseisvast ik-liitest, näit. Hup. II jofik (< jooksmä : jooksen), Wied. I kīdik (< kiitma : kiidan), EÖS imik (< ime-ma), laulik (< laulma : laulan), PJg lakkik 'joodik' (< lakkuma), Jõh naisik 'lapsega tüdruk' (< naine : naise) (I.K.), Ote karvik 'habemik, pikkade juustega mees' (< karv : karva).

Astmevahelduslike tüvisõnade puhul esineb ootuspärane nõrk aste, kui -(i)k on sulgenud sõna teise lahtise silbi, näit. Juu kehvik, Jõh värrik 'vallaslaps' (I.K.), Krk nahik 'ihnur, kaval inimene' (< nahk), ep-pik 'õpilane, õppiija'.

Suuremas osas tuletistes on -(i)k liitunud puhtale sõnatüvele, kuid leidub ka tuletisi, mille aluseks on sufiksiline tüvi. Huvi pakuvad mõningad viimasesse rühma kuuluvad tuletised.

1) nd + ik.

Kirja- ja murdekeeles esinev sõna kasvandik, samuti Helle emmandik 'Fraugen' ja VJg isandik 'linna-isand' on tuletatud nd-liitelistest substantiividest, kasvand, emand, isand. Nende ik-tuletiste analoogial, kus nd esineb tüves, on arvatavasti tekkinud sellised sõnad nagu Wied. I wabandik = vabadik ja wõlandik = võlgnik, Mär kirjandik Se kirändik 'kirjamees, kirja-

oskaja'.

2) ur + ik.

sigurik ja lambrik, mis esinevad peamiselt vane-
mas kirjakeeles, on tuletisi sama tähendusega ur-tule-
tistest sigur ja lambur.

3) -ts + -üt + -k.

Sõna näitsik ~ neitsik on tuletatud üt-deminutiiv-
vist neitsi (Wied. I neitsit : neitsi).

4) -u (<-oi) + -k.

Sõna nooruk on k-tuletis u- (<oi-)-liitelisest
deminutiivsest tüvest.

5) m-komparatiiv + -ik.

Lüganuse murrakus esineva tuletise ülemik 'üle-
mus' aluseks on komparatiivne tüvi ülem.

6) -m + -ik.

Lüganuse, jõhvi ja kodavere murrakus on isikut
märkivas tähenduses tuntud sõna vedamik 'laiskvorst,
lontrus', milles -ik on tõenäoliselt liitunud m-liite-
lisele deverbaalile vedam.

2. kas - t u l e t i s e d .

kas-sufiksi etümoloogilisest ja hääliku- lisest küljest .

-kas : -ka- on produktiivne substantiive ja ad-
jektiive tuletav sufiks. Osa kas-substantiividest tä-
histab isikut. Nimetatud liide on liitsufiks, mis koos-
neb kahest tuletuslõpust: ^{*}-kka ~ ^{*}-kkä + ^{*}-s : -(h)-¹.

-s : -(h)- liidet on peetud väga vanaks sufiksiks, kuid
samal ajal on konstateeritud, et häälikulised raskused
ei võimalda jälgida küllaldaselt tema vasteid kaugema-
tes sugulaskeeltes ega selgitada välja tema algset tä-
hendust². On isegi vihjatud võimalusele, et see liide
võib olla ühendatav ^{*}ks-sufiksiga³ (kka-~kkä-sufiksi
kohta vt. lk. 73).

¹ Vrd. L. H a k u l i n e n , Suomen kielen raken-
ne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk.134.

² Vrd. L. H a k u l i n e n , op. cit., lk.119.

³ Vrd. T. L e h t i s a l o , Über die primären
ururalischen ableitungssuffixe, Helsinki 1936, lk.194.

kas-liide on tuntud teisteski läänemeresoome keeltes, kus ta võib tähistada ka isikut, nagu sm hoidokas 'hoole-, hooldusalune, kasvandik; ravitsusalune, patsient', asukas 'elanik, asukas' (SES), is mes-elogas, nais-elogas 'mees- ja naisisik' (V. P o r k - k a , ID 121) krjA tulokas 'tulnukas' (A. G e n e t z , TAK 144). O. D o n n e r i arvates on tal vaste ka lapi keeles ¹.

On põhjust käsitleda kas- ja (i)k-sufiksi vahet korda. Eesti keeles on need kaks etümoloogiliselt ja semantiliselt lähedast sufiksit segunenud. Põhja-eesti murretes on osa (i)k-tuletisi muutunud kas-lõpulisteks². Lõuna-eesti murretes aga kohtame vastupidist nähtust, nimelt suur osa algupärastest kas-tuletistest on siirdunud (i)k-tuletiste rühma. Ida-eesti murre liitub selles suhtes lõuna-eesti murretega. Esineb rohkesti paralleelseid tuletisi, näit. Koe kalsakkas Puh kaltsak, Jür koiBakkas 'pikkade jalgadega, logardi moodi inimene' Hel koiBak 'sõimusõna pikkade jalgadega inimese kohta', Tõs ketsikkas 'kõhn, lahja inimene' Krk kēDžik 'kõhn, kuiv inimene', Mär kerjakkas Hel ~ kerjak 'ker-

¹ Vrd. O. D o n n e r , Die gegenseitige Verwandtschaft der Finnisch-Ugrischen Sprachen, Helsingfors 1879, lk.57.

² Vrd. W. G r ü n t h a l , Virittäjä 1928, lk. 180-182.

jus', Tõs irvakkas Trm irvik 'inimene, kes alati nae-
 rab', Muh laDrakkas Trv laDrak 'inimene, kes palju kõ-
 neleb' jne. Esitatud näidetest selgub, et -kas on le-
 vinud läänemurretes, -(i)k ida- ja lõunamurretes. Mur-
 dekeeles leidub ka selliseid näiteid, kus kahe sufiksi
 segunemisel on kujunenud segatüüp ⁽¹⁾-k : -kka-, näit. Rei
 jüntsak : jüntsakka, Kse monak : monakka, Amb jemZik :
 jemZikka jne.

Käsitletava sufiksi häälikulise külje kohta ei
 ole üheltki erilist. Kirjakeeles esineb ta kujul
-kas : -ka-, näit. moonakas : moonaka, väntsakas : vänt-
 saka. Murretes esineb samuti -kkas : -kka-, näit. Aud
 vanakkas : vanakka 'vanamees', Tür virukkas : virukkaD
 'virulased', saartel ja läänemurde lõunapoolsetes mur-
 rakutes, kus võib tulla esile kk > G, ka -Gas : -Ga-,
 näit. Jäm jömsiGas : jömsiGaD, Rei arjaGas : arjaGa,
 Saa järäGaD 'Jäärja valla rahvas'.

kas-tuletised ei märgi ainult isikut. Peale isi-
 kunimetuste on selle liitega moodustatud veel adjektiiv-
 ve (lopsakas, rahakas), loomanimetusi (mullikas, putu-
 kas), esemete nimetusi (labakas) jne. kas-sufiks võib
 anda tuletisele ka h u m o r i s t l i k - p e j o -
 r a t i i v s e varjundi.

kas-liitelistest sõnadest tulevad hoida lahus sel-
 lised vene laensõnad, nagu kalbakas - кабак, kasakas
казак, masuurikas - мазурка, purlakas - пурлак,

poolakas - poolak, Juu kulakk^{ds} 'kulak' - kyrak, Lüg
ro.špoinikkas - paždovitsk, semplakkas 'kaaslane' -
zalkrak jne. Nendesse laenudesse on -as üldistunud
kas-tuletistest ja teistest as-lõpulistest sõnadest,
kuna k kuulub tüvesse.

Isikut märkivate kas-tuletiste
tähendusrühmad.

Denominaalid.

1) kas-sufiksiga on tuletatud tüvisõnas osutatud
maakoha e l a n i k k u või sealt p ä r i t o l e
v a t isikut märkivaid substantiive, samuti üksikuid
r a h v a l i i g e t osutavaid substantiive. Tüvisõ-
naks on kohanimi, näit.

v a n e m kirjakeel: Horn. Harja-
kas 'ein Harrischer' (10), Wied. I Jär^wvakas = Järw-
lane (meist in etw. geringschätzigem Sinne), litu-
kas 'Litauer', setukas 'Bezeichnung der pleskauis-
chen Ehsten bei ihren Nachbarn in Livland'; tähen-
duse poolest kuulub siia ka põhjakas 'Nordländer,
Lappe', mis on tuletatud üldnimest;

t ä n a p ä e v a kirjakeel: EÖS
abjakas, harjakas = harjulane, järvakas = järvalane;

m u r d e d : Khk karjakkas 'Karja kihel-
konna elanik', Emm sörvakkas 'Sörve elanik', Rei
känakkad 'Käina elanikud', Aud vellakkad 'Võlla
valla elanikud', Hää kihnukkad 'kihnulased', Saa
järäGad 'Jäärja valla elanikud', Tür kärukkaD 'Kä-
ru aleviku elanikud', norrakkad 'norralased', tar-
vakkad 'Tarvastu elanikud', tervakkad 'Tõrva lin-
na elanikud', virukkad 'virulased', verukkad 'võ-
rulased', VNg narvakkas 'inimene, kes Narvas elab'.
Jõh pärnakkad 'Pärnu linna ja Pärnumaa elanikud'.

Käsitletavasse tähendusrühma kuuluvaid tuletisi ei ole palju, sest rahvusliku kuuluvuse ja päritolu märkimiseks kasutatakse üldiselt lane-liidet. Nagu murrenõidetest ilmneb, leidub teatava maakoha elanikku tähistavaid kas-tuletisi põhja-eesi murretes ja kirde-eesi rannamurdes. Lõuna-eesi murretes esineb sellistes tuletistes tavaliselt kene-liide (vt. lk. 78-79). Ülalmainitud kas-tuletistel võib olla mõnikord ka halvustav varjund, nagu näiteks Lai järvakkad ja arjakkad, niid olid seinu-senad; Jõh narvakkas 'põlastav nimetus Narva elaniku kohta' (I.K.). Enamikul juhtudel see aga puudub.

2) kas-liitega on moodustatud peamiselt halvustava varjundiga tuletisi, mis märgivad isikut teatava tunnuse või omaduse, mõnikord ka suhete alusel.

a) Nimisõnadest moodustatud tuletised, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Helle(Westr.)
kunfikas 'der Hexenmeister', nartfakas 'der mit zer-
lumpten Kleidern geht', Hup. I (Westr.) torrokas
'ein Prahlhans' (r.) (< torro 'der Zank'), Wied.I
kaltsakas 'unordentlich gekleidet, zerlumpt, Lump,
Halbdeutscher', lotakas 'schludriger Mensch, "Han-
gebast"' (< lott), mōnakas = mōnamēs, saksakas =
- kadaka-saks;

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
hilbakas, kaltsakas, küürakas, moonakas, narakas,
(sõnad hilbakas, küürakas ja narakas esinevad ka
Wied.I, kuid mitte isikut märkivas tähenduses);

m u r d e d : Jām koivakkas 'sõimusõna aeg-
lase, venija inimese kohta', Muh mōnakkas, Kse jū-
makkas 'joomar' (< joom : jooma), Aud arjukkad
arjakkad 'venelasest rändkaupmehed', Jõh ilpakkas
'kergemeelne naisterahvas' (I.K.), Vai kūrikkas
'küürakas inimene', Rõu silmikkäs 'inimene, kes
kavalalt ja ettevaatlikult uurib teist, läbi näha
tahtes, milline teine on'.

b) Üksikud omadus- ja määrsõnadest moodustatud
tuletised, näit.

Wied.I paljakas 'nackt, bloss, armselig,
schädig, bettelhaft, Bettler', VÖS (1953) ülikas
aj. 'ülemast seisusest isik' (< üli, esineb ad-

jektiivina juba Wied.I); Aud meni ütles vaname kohta vanakkas ka.

3) Leidub tuletisi, kus isik on antud juba tüvisõnaks olevas substantiivis. Tüvisõna ja tuletise vahel ei ole tähenduslikku erinevust, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied.I

jõmpsikas ~ jõmpsakas - jõmps 'kleiner Knabe, Knirps',

redukas - redu 'Läufing, Umhertreiber, Vagabund,

lüderliches Weib', sandikas 'ärmlich, bettelhaft,
Bettler' (< sant), tolwakas 'Tölpel, Dummkopf, Ein-

faltspinsel' (< tolvan);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : jõmp-

sikas, väntsakas (< vänts);

m u r d e d : Kse jemmakkas 'väike jäme ini-

mene (heatahtlikult pilkav)' (< jõmm), molakkas
'sõimusõna' (< molu), Tõs ketsikkas 'köhn, lahja

inimene' (< Wied. kōts 'atrophisches Kind'), Kei

jüntsakkas 'väike poiss' (< junts ~ jünts), Lüg kä-

pokkas 'kasvult väike inimene' (< käabus).

Teise ja kolmandasse tähendusrühma kuuluvad kas-
-tuletised on suuremas enamuses substantiveerunud ad-
jektiivid, mida kasutatakse isiku märkimiseks. Nad on
peaaegu eranditult humoristlik-pejoratiivse varjundiga

sõnad. Kolmanda tähendusrühma tuletistes on selle varjundi kandjaks nii tüvisõna kui ka sufiks.

Deverbaalid.

kas-liitega on tuletatud deverbaale, mis märgivad verbis väljendatud tegevuse sooritaja t, kusjuures see tegevus iseloomustab isikut tavaliselt halvast küljest, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied.I kerj-
jakas 'bettelhaft, Bettler', kidakas 'ruhmredig,
prahlisch, Prahler', mõnikas 'Krittler, dem man
nichts recht machen kann (bes. beim Essen), ver-
wöhnt' (<mõnama 'heruntermachen, zu Schanden
machen'; esineb adjektiivina juba Westr.), Wied.II
lorakas (D) 'lüderlicher, unordentlicher Mensch,
Schwätzer', rōwikas 'Räuber';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
asukas = kolonist, lombakas = lonkur, tulnukas (<
tulnu);

m u r d e d : Muh se "ō Uks laDrakkas 'pal-
ju rääkija' Mär, kerjakkas 'kerjus', Tõs irvakkas
'irvik, irvand', Juu loimakkas 'laisk inimene' (<
loimama 'aeglaselt käima, liikuma; laisklenu'),
Jür kolsakkas 'halvasti riides, hulguse moodi ini-

mene' (<koltsama 'tegevuseta hulkuma'), Kad üks
 elukkas (- inimene, elanik) läks siit jalgrattaga
 läbi, VNg loBakkas lopise palju, Lüg larakkas ~ la-
 rikkas 'sõimusõna' (<? larama, larisema), Jõh on
 ikavene irnakkas (- inimene, kes palju naerab),
 ühte puhku naerap, Trm kembakkas 'lonkur'.

Eespool esitatud kas-tuletised on valdavas enamuses pejoratiivid. Ainult mõned üksikud sõnad, nagu asukas, tulnukas, on ilma emotsionaalse tundetoonita. kas-deverbaalide puhul on sageli raske eristada substantiive adjektiividest, eriti murdekeeles, kus puudub terav piir adjektiivide ja substantiivide vahel. Seepärast võivad mõned esitatud kas-tuletistest esineda samal ajal nii isikut märkivate substantiividena kui adjektiividena, näit. lombakas 'lonkur' ja lombakas nees.

Peale eespool vaadeldud sõnade, leidub veel mõningaid isikut märkivaid tuletisi, millel puuduvad tüvisõnad eesti keeles, nagu

v a n e m k i r j a k e e l : Helle (Vestr.)
 antfikas 'der im Speisen wählt u. nicht alles is-
 set', mõrtfukas 'der Mörder', Hup.I (Vestr.) timmo-
 kas (P) 'Scharfrichter, Büttel';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : mõrt-
 sukas, timukas, volakas;

m u r d e d : Mus poisi-jõrbakkas 'poisinolk';

Kse kammukkas 'pahur laps', Var kiBakkas 'kuive-

tanud, kõhn inimene', Lüg vetokkas 'sõimusõna ini-

mese kohta'.

Ülalesitatud tuletiste tüvesid on võimalik kind-
laks määrata ainult nende etümoloogilise külje selgita-
mise teel. Mõnede tuletiste puhul on tegemist kindlas-
ti tüvedega, mis on laenulist algupära (mörtsukas ¹,

antsakas).

kas-sufiksi produktiivsusest.

Isikut märkivaid kas-liitelisi d e n o m i n a a -
l e leidub juba XVII - XVIII sajandi sõnaraamatutes
ning grammatikates, näit. Horn. Harjakas, Westr. Antsi-
kas, Kunsikas 'Ein Hexenmeister', Mörtsukas, Nartsakas,

Timmokas, Torrokas 'Prahlhans'.

F. J. W i e d e m a n n i sõnaraamat sisaldab
denominaalide kõrval ka kas-liitelisi isikut tähistavaid
d e v e r b a a l e , näit. Wied.I kerjakas 'bettel-

¹ Sõna mörtsukas on P. A r i s t e ühendanud sak-

sa sõnaga Mörder (vt. P. A r i s t e , Georg Mülleri

saksa laensõnad, Tartu 1940, lk.40).

haft, Bettler', kīdakas 'ruhmredig, prahlerisch, Prah-
ler', Wied. II rōwikas 'Räuber' jne.

Tänapäeva kirjakeele sõnavaras moodustavad kas-
-liitelised isikunimetused väga väikese sõnarühma. Ni-
metada võib järgmisi tuletisi: abjakas, asukas, harja-
kas, hilbakas, jõmpikas, järvakas, kaltsakas, küüra-
kas, lombakas, moonakas, mõrtsukas, timukas, tulnukas,
untsakas, volakas, võtukas 'perekonda vastuvõetud vöö-
ras laps' (pole üldtarvitatavaks saanud), väntsakas,
ülikas. Mõned mainitud tuletistest, nagu tulnukas, ja
võtukas on kirjakeelde toodud alles käesoleval sajan-
dil.

Murdekeeles on -kas isikut märkiva sufiksina mõ-
nevõrra produktiivsem kui kirjakeeles. Alljärgnevalt
nimetame kas-liitelisi murdesõnu ja jälgime ühtlasi
nende levikut: elukas (Juu, Kad, Plt, Jõe, Hlj, Vai)
'inimene, elanik, tähtis isik' (loomade kohta, samuti
sõimusõnana tarvitusel palju laialdasemalt), harjakas ~
harjukas (Jäm, Khk, Emm, Käi, Rei, Kse, Tõs, Aud, Ris,
Kei, Juu, Jür, HJn, JMd, Ann, VJg, Lai, Plt, KJn, Jõe,
Kuu, Lüg, Jõh, Iis), irnakas (Jõh) 'inimene, kes pal-
ju naerab', irvakas (Tõs) 'irvik, irvand', joomakas
(Kse, HÄÄ, Vai) 'joomar', jõmmakas (Kse, Koe) 'väike
jäme inimene; jõmpikas', jäärakas (Saa) 'Jäärja valla
elanik', /poisi/ jörbakas (Mus) 'poisinolk', jüntsakas
(Emm, Kei) 'väike poiss, tüdruk', kammukas (Vig, Kse)

'vastane inimene', pahur laps', karjakas (Khk) 'Karja
 kihelkonna elanik', kerjakas (Mär, Hää, KJn, Trm) 'ker-
 jus, hulgus', kibakas (Var) 'kuivetanud, kõhn inimene',
 kihnukas (Hää) 'kihnulane', koivakas (Jäm, Khk, Jür, Koe,
 Kad, Jõe) 'pikkade jalgadega inimene; aeglane, pikalda-
 ne inimene', koltsakas (Jür) 'halvasti riides, hulguse
 moodi inimene', kõmbakas (Kse, Trm) 'inimene, kes on
 jalust kange, lonkur', kõõtsakas ~ kõõtsikas (Krj, Vig,
 Tõs) 'kõhn vähese jõuga inimene', käinakas (Rei, Phl)
 'Käina elanik', kärukas (Tür), 'Käru aleviku elanik',
 kääbukas (Lüg) 'kasvult väike inimene', ladrakas (Muh,
 Kse) 'palju rääkija', larakas ~ larikas (Lüg) 'sõimusõ-
 na', lobakas (VNg, Lüg, Iis) 'lobiseja', loimakas (Juu)
 'laisk inimene', lorakas (Lüg) 'logard', marjakad (Jäm)
 'Indu ja Vintri küla (Saaremaal) meeste pilkenimi',
 norrakas (Tür) 'norrane', silmikas (Rõu) 'inimene,
 kes kavalalt ja ettevaatlikult uurib teist, läbi näha
 tahtes, milline teine on', sõrvekas (Emm) 'Sõrve elanik',
 tarvakas (Tür) 'Tarvastu elanik', tõrvakas (Tür) 'Tõrva
 linna elanik', vanakas (Aud) 'vanamees', vedukas (Lüg)
 'sõimusõna inimese kohta', virukas (Tür) 'virulane',
 völlakas (Aud) 'Võlla valla elanik', võrukas (Tür) 'võ-
 rulane'.

Isikut märkivate kas-tuletiste põhiliseks leviku-
 alaks on põhja-eesti murded (välja arvatud idamurre)
 ja kirde-eesti rannamurre. Lõuna-eesti murretes ja põh-

ja-eesti idamurdes vastab kas-liitele (i)k-liide, teatava maakoha elanikku või sealt päritolevat isikut osutavates sõnades aga kene-liide.

kas-sufiksi liitumisest tüvele.

kas-sufiksiga on tuletatud isikunimetusi kohanimedest, nimisõnadest, verbitüvedest ja üksikutest omadussõnadest. Tuletiste aluseks on tavaliselt kahe silbilised tüved. -kas on liitunud tüvisõnale vokaaltüveliselt. Astmevahelduslikud tüved on nõrgas astmes, sest -kas (-kkas) on sulgenud tüvisõna teise lahtise silbi, näit. EÕS küürakas, lombakas; Jäm koivakkas 'sõimusõna aeglase, venija inimese kohta', Mär kerjakkas 'kerjus'.

Ühes osas tuletistes on tüvisõna vokaal kas-sufiksi ees säilinud, näit. Wied. I sandikas 'ärmlich, bettelhaft, Bettler' (< sant : sandi), EÕS asukas (< asuma), jõmpikas (< jõmps : jõmpsi), ülikas (< üli); Muh laDrakkas 'palju rääkija' (< latrama), Hää kihnukad 'kihnulased' (< kihnu), Jõh harjukkan 'Harjumaa elanik' (< Harju).

Teises osas tuletistes on sufiksi ees olev vokaal muutunud a-ks, näit. EÕS harjakas (< Harju), kaltsakas (< kalts : kaltsu), Kse jemmakkas 'väike jäme inimene'.

(< jömm : jömmi), Pee pärnakkad (< Pärnu), Jõh irnak-
kas 'inimene, kes palju naerab' (< hirnuma). Siin on
tõenäoliselt tegemist suhteliselt hilise nähtusega,
kus a nendest tuletistest, mille aluseks on a-tüved
(moonakas, lombakas), on üldistunud ka teistesse tule-
tistesse¹.

¹ Vrd. W. G r ü n t h a l , Virittäjä 1928, lk.
181, 182.

3. nik - t u l e t i s e d .

nik-sufiksi etümoloogilisest ja häälikulisest
küljest.

Isikut märkiv nik-liide on laensufiks vene keelest¹ (<vene - nik millega on tuletatud isikut tähistavaid substantiive, nagu сапожник 'kingsepp', рабочник 'töötaja', aga ka esemete nimetusi, nagu райник 'teekann' jne.). nik-sufiks on vene keelest siirdunud ka teistesse läänemeresoome keeltesse, kus ta samuti märgib isikut: vdj каланikka 'kalastaja', пуманikka 'pulumaline' (P. A r i s t e , VKG 125), sm runoniekka 'runolaulik' (A. A h l q v i s t , SKR 73), is päänekka 'mõrtsukas' (V. P o r k k a , ID 123), krjV külä-

¹ Vt. F. J. W i e d e m a n n , Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Petersbourg 1875, lk. 161; A. A h l q v i s t , Suomen Kielen Rakennus, Helsinki 1877, lk. 73-74, J. M i k k o l a , Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen sprachen, Helsingfors 1894, lk. 54; J. K a l i m a , Slaavilaisperäinen sanastomme, Helsinki 1952, lk.129; Д.В. Будирик, Историческая морфология финского языка, Москва - Ленинград 1955, lk 109.

niekkä 'külaelanik', pajaniekkä 'sepp' (I.K.), vps
nahknik 'nahaparkija' (L. K e t t u n e n , LVHA I,
15), kodinik 'kodakondne' (L. K e t t u n e n ,
LVHA II, 2).

On üldtuntud tõsiasi, et grammatilised forman-
sid ei laenu, kuid tuletusliited moodustavad teatava
erandi, sest nad võivad siirduda ühest keelest teise.
Tuleb aga pidada silmas seda, et sufikseid kui niisu-
guseid üksikult ei laenata. Laensufiks saab keeles tut-
tavaks laensõnade kaudu, hiljem ta abstraheritakse ja
liidetakse ka keele oma genuinsetele sõnadele. Eesti
keeles on terve rida nik-liitelisi vene laensõnu, mis
tähistavad mitmesuguseid isikuid. Toome mõned näited
kirjakeelest: ispravnik 'maakonna politseiülem tsaari-
-Venemaal' - исправник, kolhoosnik - колхозник
(uueks laen), parisnik - парик, polkovnik - полковник,
sotnik 'sotnja ehk sadakonna ülem' - сотник, strasnik
'ratsapolitseinik tsaari-Venemaal' - стражник, urjad-
nik 'maapolitseinik tsaari-Venemaal' - урядник. Ida-
poolsetes murrakutes lisanduvad neile veel sellised laen-
sõnad, nagu näiteks Jõe, Kuu natsalnik 'jaamaülem' - на-
цалник, Vai saposnikk 'kingsepp' - сапожник,
TMr sirusnik 'habemeajaja' - исправник, Vas rospoinik
'mõrtsukas (sõimusõna)' - разбойник, Räh kalbasnik
'vorstitegija' - колбасник, Se hotnik 'himustaja' - осом-
ник, k^uolnik - шкарбник, sininik 'värval, riidevär-

vija' - суперпозитив. Selliste laensõnade vahendusel on-
gi nik-sufiks tulnud eesti keelde. Tema kodunemist ja
levimist on omakorda soodustanud asjaolu, et eesti kee-
les esineb nik-liitele häälikuliselt lähedane ik-liide.
Olgu mainitud, et nik-liide on hakanud käändumagi ik-
-liite eeskujul.

Märkimist väärib asjaolu, et sagedasti on ka tei-
sed vähem tuttavad sufiksivene laensõnades asenda-
tud keeles omaseks saanud nik-liitega, näit.: EOS rood-
nik 'roodupealik' - ромбисей, trahternik - трахтерник,
Plv puhvesnik 'puhveti, - einelauapidaja' - Суперрак, RÄp.
po Drätsnik 'tööettevõtja' - ноггерник jne¹.

nik-liitega on tuletatud rohkesti isikut väljen-
davaid nimisõnu, peamiselt denominaale (kodanik, võlg-
nik), aga ka üksikuid deverbaale (elanik, asunik). Mõõ-
dunud sajandil võeti nik tarvitusele ka mõnede keemi-
liste ainete nimetustes (vesinik, süsinik).

Kirjakeeles esineb see sufiks u-tüvelisena, näit.
kirjanik : kirjaniku. Vanemas kirjakeeles tuleb u-lise
tüve kõrval esile ka o-line tüvi, näit. GÖs. Moifnick :
Moifnicku, aga Hup künnik : künniko. XVII - XVIII sa-
jandi lõuna-eesti kirjakeeles esineb käsitletav sufiks

¹ Vrd. M. M u s t , Vene-eesti suhete kajastumine
lõuna-eesti murrete sõnavaras, Tallinn 1954 (kandidaa-
didissertatsioon), lk. 233-234.

kujul -neck ~ -nek, näit. Gutsi. Ke^{ff} ineck, Hup. II
aidnik ~ aidnek(d.). Murretes on samuti üldine u-line
tüvi: 1) -nik : nikku, näit. Mär koDanik : koDanikku,
Jhd kohanik : kohanikku 'kohaomanik'; 2) saartel ja lõu-
na-cesti murretes ka -nik : niGu, näit. Rei ammetnik :
ammetniGu, Puh kantnik : kantniGu, Rääp meiznik : meiz-
niGu. Vaivara murrakus on tavaline o-line tüvi: api-
nikko, käsinikko. Setu murrakus on aga nik-liide säi-
litanud tüves vene keelele omase a-vokaali, näit. azu-
nikka, külesniGa 'karjuse küljepoolsed abilised kar-
ja ajamisel'.

Võru murdes võib kohata üksikuid tuletisi, kus
esineb nik pro -nik, näit. Rõu lihunik ja Vas meis-
nik. Siin on tegemist lõuna-cesti murretele üsna ta-
valise k ~ ŋ vaheldusega, vrd. näit. kånak ~ kånang,
lõunag ~ lõunang, õtak ~ õdaŋg (Wied. Gr. 177). Viimaste
analoogial on tekkinud lihunik ~ lihuniŋk jne.

Isikut märkivate nik-tuletiste tähendusrühmad.

Denominaalid.

1) nik-liitega on tuletatud substantiive, mis mär-
givad isikut e l u k u t s e , a m e t i v õ i t e -
g e v u s a l a järgi. Tüvisõnaks on nimisõna, üksi-

kutel juhtudel ka arv- ja määrsõna.

a) Nimisõnadest tuletatud nik-substantiivid,
näit.

v a n e m k i r j a k e e l : G u t s l . L e -
haneck 'Schlächter', pü^{ss}neck 'ein Schütz', Gös.
Körtznick¹ 'ein Krüger', Me^{ss}inick / me^{ss}i mees
'bienen Mann', Hup.I aidnik 'der Gärtner' (D.),
hirsnik (juba Westr.) 'Rechtsfinder, Bauern - Ael-
tester' (r.), Hup.II wilnik 'Wolleschläger' (Pp.),
Wied.I kandelnik ~ kannelnik (Kreutzw.) 'Harfner',
kaupnik (Kreutzw.) 'Händler, Handeltreibender', kir-
janik 'Schriftsteller, Literat', kohtunik 'Rich-
ter', kometnik 'Schauspieler, Comödiant', kunstnik
(Kreutzw.), 'Künstler', kwartālnik 'Quartalaufse-
her', laewnik (Kreutzw.) 'Schiffer, Seefahrer',
nõunik 'Rath (in einer Gerichtsbehörde)', nõlnik
(scherzw.) 'Schneider', parwnik 'Fährmann' (d),
põlitseinik 'Policeibeamter', põldnik (Kreutzw.)
'Ackerbesitzer, Ackerbauer, Landmann', rāwnik (d)

¹ kōrtsnik ei ole G ö s e k e n i arvates õige
vorm, vaid õige olewat kōrtsmik, sest et esimene
kōrtsmik Eestimaal olewat olnud Mikk, sellest kōrtsmik
(vt. H. G ö s e k e n, Manuductio ad Linguam Oestho-
nicam, Reval, 1660, lk.14).

'Lodgenführer' (<praam), Wied. II kujunik (Herm.)
'Bildner, Bildhauer' aja-lehtnik 'Journalist', lip-
nik 'Fahnenträger', metsnik 'Förster', pildnik
piltnik 'Bildner, Maler' põdnik 'Budeninhaber,
Krämer', përanik 'Steuermann', telegrahwnik 'Te-
legraphist', türinik 'Steuermann';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
aednik, kirjanik, kohtunik, kordnik (Grenzst.,
korrarik), kunstnik, laevnik, lihunik, lipnik,
mesinik, metsnik, nõunik, päevapiltnik, politsei-
nik, päevnik, EÖS-s esinevatest sõnadest pole tar-
vitatavad: piimnik - piimamees, rahanik (Finanz-
beamter) ja sildnik - sillategija, VOS (1953)
lasteaednik;

m u r d e d : VII aednik, Põl sõabusnik
'kingsepp', Kse jüstnik 'juustutegija', Tõs mesi-
nik, Ris lihunik ~ lihonik, Juu küla volinik, VJg
kunstnik 'nõidusetegija', Plt käsunik 'külakümnik',
Lüg putkasnik 'raudteevant' Jõh arjasnik 'ränd-
kaupmees' (<harjas), Kod irsnik 'hirre ajaja, kes
nooda vedamisel käib kõige ees, on ühtlasi nooda
peremees, kalanik 'kalapüüdja', tonknik 'tüüri-
mees, kes vene "tonu" (= pärapaku) peal istub,
tavaliselt ka tüürib', San kirjanik 'kirjutaja',
Krl laivnik 'laevamees', Se ahinik 'pottsepp, ahju-
meister'.

b) Arv- ja määrsõnadest tuletatud nik-substantiivid, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Hup.II küm-
nik 'Zehendner', Wied.II sadanik 'Befehlshaber
über Hundert', tuhandnik 'Befehlshaber über Tau-
send', ratsanik 'Reiter, Ritter' (< ratsa);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l e s
e esinevad kümnik ja ratsanik;

m u r r e t e s on samuti tuntud ainult
kümnik ja ratsanik, näit. Lüg kümnik on ise, mita
teiste järele vahip, Puh ratsanik.

2) nik-liitega on moodustatud substantiive, mis
märgivad isikut tema ühiskondliku seis-
sundi järgi. Tüvisõnaks on enamikul juhtudel ni-
misõna, üksikutes tuletistes ka omadussõna.

a) Nimisõnalistest tüvedest tuletatud nik-subs-
tantiivid, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Stahl kod-
danick 'bürger', Moijnick 'Adelsman' Wied.I ammet-
nik 'Beamter', kantnik (d) 'kleiner Bauerwirth,
Badstüber, Lostreiber', popsnik 'Badstüber, "Los-
treiber"', rentnik 'Pächter, Arrendator', saunik
(? saunnik) 'Badstüber', talunik 'Mitglied des
Bauerstandes', Wied.II kohanik 'Inhaber einer Stel-

le', tönik 'Arbeiter', ürnik 'Miether, Pächter';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS

ametnik, kantnik - kandimees, kodanik, mõisnik,

popsnik, rentnik, saunik, üürnik, talunik;

m u r d e d : Jäm ürnik, Khk kutnik 'pops,

saunamees, vabadik', Kse kodanik 'vabadik, pops'

(esineb murretes ka tähenduses 'rentnik, manuline;

elanik; riigikodanik'), Tõs ametnik - ametnēs, Sjn

ütnik 'saunik, pops, inimene, kes on teise juures

korteris', JMd kohanik 'kohaomanik', Jõh popsnikkuD

ja saunikkuD olivad nīed, kes talu jures elasivad,

Kod majonik ~ majunik 'üürnik, rentnik' (< maja),

rentnik, Puh kantnik 'mõisa kandimees', Rõu manik

'maaomanik', Rāp meiznik.

b) Üksikud omadussõnalistest tüvedest tuletatud nik-substantiivid, näit.

Wied.I wabanik (O) - vabadik, Muh, Rei vaBanik 'vabadik saunik'; EÖS suurnik (VÖS (1953) annab tähenduse 'suurte varade omanik').

3) nik-liitega on moodustatud tuletisi, mis väljendavad isikut püsiva suhte või tunnuse alusel, kusjuures tüvisõnaks on tavaliselt nimisõna, harvemini ka omadus-, ase- ja määrsõna.

a) Nimisõnalistest tüvedest tuletatud nik-substantiivid, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : G u t s l .

Keßineck 'Bürge', Hup. I wölgnik 'der Schuldner', Wied. I jagunik 'Theilhaber, Mitschuldiger', jalgnik 'Fussgänger', nõnunik (d) 'Vordermann, Erste im Zuge (b. Vögeln und Fischen)', sambnik 'säulenheiliger', õigusnik 'Berechtigter; Parte', Wied. II kāznik 'Begleiter', näppusnik (scherzw.) 'Dieb', oZanik 'Theilhaber', wõimusnik 'Machthaber', Kreutzw. sõnad, mis Wied. I, II puuduvad: külanik külaline, patnik 'patune';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :

Eõs käsinik, jagunik, osenik, völgnik, vahenik vahemees, vahendaja (viimane sõna pole saanud üldtarvitatavaks);

m u r d e d : Jām osaniik, Rei jüõnik

'jagunik', Hää asemniik 'asemik', VJg kottasnik 'nõruses riides inimene', Lüg aõjanik 'asjamees', Jõh velgnik ~ velenik (I.K.), Trn abiniik = abiline, Kod verkniik 'võrguga püüdja', Plv käsinik 'käämees, vastutaja', Rõu näppusnik 'varas, näppaja', Se edesniik, külesniik, perõsnik 'karjase abilised karja ajamisel, kes liiguvad karja ees, külgedel ja taga', liikveniik 'joomar' (<liikva).

b) Omadus-, ase- ja määrõnalistest tüvedest tuletatud nik-substantiivid, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied. I

pühanik 'Heiliger', omanik 'Eigenthümer', pärisnik

'Erbbesitzer eines Privatgutes', vastanik (Kreutzw.)

'Gegner', Wied.II ühisnik 'Begleiter, Verbündeter'

(< ühine : ühise), esnik 'Anführer, Oberer; Vorgän-

ger', Kreutzw. sõnad, mis Wied.I, II puuduvad: enes-

nik ~ isenik 'egoist' (neist viimane esineb ka Grenz-

st. ES-s), Herm. eelnik 'hertsog', eestnik 'ülem';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS

omanik, ÖS eranik 'Privatmann, Privatier; *частное лицо,*

ведущий растениеводство', erinik (Veski)

'Spezialist, Fachmann; *специалист*' (nimetatud os-

kussõnad pole tarvitatavaks saanud);

m u r d e d : Jäm omanik, Kos ülenik 'üle-

mus';

4) nik-liitega on tuletatud teatava a s u l a või
m a a k o h a elanikku tähistavaid substantiive, kus-
juures tüvisõnaks on kohta osutav nimisõna, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied.I alew-

nik 'Vorstädter, Hakelwerker, Kleinstädter', lin-

nanik (Kreutzw.) 'Sättdter' Wied.II kaldanik 'Ufer-

bewohner', mägenik 'Bergbewohner', sarnik 'Insula-

ner', waldnik 'zu einem Gebiete Gehöriger', Kreutzw.

esineb isegi Tartnikkud 'tartlased', mis lähtub ko-

hanimest;

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : E Ö S

alevnik, saarnik = saareelanik;

m u r d e d : H ä ä a l e v n i k , V N g m ä k k i n i k k u

one mäe elanikku; tähenduselt on esitatud tuletis-
tele lähedane ka H ä ä a l u n i k ' i n i m e n e , k e s e l a b

alumisel korrusel'.

Sellesse tähendusrühma kuuluvaid nik-tuletisi on arvuliselt vähe.

nik-liitega tuletatud denominaalid jagunevad mitmesse tähendusrühma. Sõnade arvu poolest kõige suurema rühma moodustavad tuletised, mis märgivad isikut ameti, elukutse või tegevusala järgi. Valdav enamus nik-liitelistest denominaalidest on tuletatud substantiividest. Mõningate tuletiste aluseks on aga omadus-, ase-, arv- ja määrsõnad.

On huvitav märkida, et terve hulk nik-substantiive on moodustatud vastavate vene sõnade otsesel eeskujul, näit. ahnik (Vas, Se) = перник, hirsnik = херник
(вместо хергник) , kümnik = десятник, li-
hunik = мясник, metsnik = лесник, nõunik = советник,
poodnik = работник, sadanik = сотник, vastanik
(Kreutzw.) противник, võlgnik = должник. Mainitud tuletised on seega tõlkelaenud vene keelest.

Deverbaalid.

nik-liitega on tuletatud ka mõningaid deverbaale, mis märgivad isikut kui tegevuse sooritajat (harva isikut kui tegevuse objekti), näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied. I

aZunik 'der sich niederlässt, Ansiedler, Colonist, unberufen Kommender', elanik (SV) 'Einwohner', istnik 'Sitzer', pidanik 'Inhaber', seadnik (Kreutzw. kirjaseadnik 'autor, kirjanik') 'Anordner, Einrichter, Stifter', woli-täitnik 'Bevollmächtigter', watnik 'Seher (in zusammensetzungen)', oZa-wõtnik 'Theilhaber', Wied.II sätnik 'Sendling, Deputirter, Abgesandter', teadnik 'Kenner', prii-tahtnik 'Freiwilliger, Volontär'; tähenduse poolest kuuluvad siia ka sellised wied.II esinevad tuletised, nagu sõitnik 'Fahrer', tantsnik 'Tänzer', wõitnik (Kreutzw.) 'Sieger', nende aluseks võivad aga olla ka vastavad nominaalsed tüved: sõit, tants, võit;

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS

elanik, asunik - kolonist, istnik - kaasistuja (tänapäeval vananenud);

m u r d e d : Muh asunik 'uustalunik, uusasuja', Tõs neudnik, Pjg kohtu eestiistnikku amet, Kod irinik 'iriseja, uriseja' (<irisema), kärinikkod

'lapsed' (<kärisema), körinik 'haiglane inimene',
(<kärisema), one üks uninik, mukko uniseB (= unistab) aGa, Rõu elänik.

-nik on peamiselt denominaale tuletav sufiks, nik-liitelised deverbaalid moodustavad nik-liiteliste denominaalidegavõrreldes väga väikese rühma. XVII - XVIII sajandi kirjakeeles nik-deverbaale ei esine. XIX sajandi kirjakeeles aga leidub neid terve rida. F. J. W i e d e m a n n märgib oma grammatikas, et deverbaalsed nik-tuletised on uusmoodustisi, milledest paljud ei ole saanud keeles tarvitatavaks¹. Kirjakeelde on jäänud püsima ainult paar sõna: asunik ja elanik².

nik-sufiksi produktiivsusest.

-nik on üks vanemaid laensufikseid eesti keeles. Selle tõttu leidub isikut märkivaid nik-tuletisi juba XVII - XVIII sajandi kirjakeeles, kuigi ainult kümnekond

¹ F. J. W i e d e m a n n , Grammatik der ehstnischen Sprache, St-Pétersbourg 1875, lk.210.

² Teistes läänemeresoome keeltes esineb -nik samuti peamiselt denominaalse sufiksina. Ka vene keeles pole -nik deverbaale tuletava sufiksina eriti produktiivne.

sõna. Mainitud ajajärgu sõnaraamatutes esinevad järgmised tuletised: Stahl koddanick, Moifnick, Cutsl. Keßi-neck, Lehaneck, püßneck 'ein Schütz', Gös. Körtznick, Meßinick, Westr. Irsnik 'Der Aufseher eines Dorfes', Hup.I aidnik (D.), wölgnik, Hup.II künnik 'Zehendner', wilnik 'Wolleschläger' (Pp.)¹. Eespool toodud nik-substantiivid on eranditult d e n o m i n a a l i d .

-nik muutus produktiivseks liiteks XIX sajandi II poolel, s.o. ajajärgul, mil kujunes välja üldrahvalik rahvuskeel ja viimase baasil rahvuslik kirjakeel. Et nik-sufiks sai mainitud ajajärgul laialdaselt tarvitata- vaks, selles oli oluline osa F r. R. K r e u t z w a l d i l . K r e u t z w a l d , tunnetades toleaeagse eesti keele sõnavara vaesust ja püüdes täita selles esi- nevaid lünki, hakkas kasutama ulatuslikult sõnatuletus- likke vahendeid, muuseas ka nik-liidet, uute sõnade soe- tamisel. K r e u t z w a l d i nik-liitelistest uudis- moodustistest, mis tähistavad isikut, võib nimetada järg- misi: abinik 'abiline' (tuntud ka murretes, vt. lk. 164);

¹ nik-tuletistest tuleb lahus hoida lõuna-eesti kir- jakeeles esinev sõna müütnik: Hup.II müütnik 'Zöllner' (d.) (esineb esmakordselt A. V i r g i n i u s e "Wast- ses Testamendis", 1686), mis on laen läti keelest (vt. P. A r i s t e , Virittäjä 1936, lk.242-243). Viimasega on arvatavasti ühendatav ka Hup.II esinev müütnik 'Miethling'.

enesnik ~ isenik 'egoist', kannelnik 'kanneldaja' kaup-
nik 'kaupmees, kaupleja', kunstnik, külanik 'külalane'
laevnik, linnanik 'linlane', patnik 'patune', põldnik
'põldur', kirjaseadnik 'autor', sõnanik 'sõdalane, sõ-
dur', köietantsnik 'köietantsija', tartnik 'tartlane',
vastanik 'vastane'; võitnik 'võitja'. Neist on jäänud
kirjakeelde püsima küll ainult paar sõna: kunstnik ja
laevnik. Olgu mainitud, et K r e u t z w a l d on
tuletanud nik-liite abil ka mitmesuguse muu tähenduse-
ga sõnu, nagu süsinik, kontnik 'surm', mõõdanik 'mine-
vik' jne. Üksikuid isikut märkivaid nik-tuletisi on
soetanud ka purismi kalduvad sõnavara arendajad
A. G r e n z s t e i n ja K. A. H e r m a n n ,
näit. Grenzst. einenik 'ökonoom, einelaua omanik', kas-
sanik 'kassapidaja', korranik 'korrapidaja', pääsetäht-
nik 'piletikontrollija', Herm. eelnik 'hertsog', eest-
nik 'ülem' kujunik 'kujur'. Neist ei ole aga ükski kee-
les kodunenud.

Rohkesti sisaldab mõõdunud sajandil kirjakeelde
tulnud nik-substantiive F. J. W i e d e m a n n i "Ees-
ti-saksa sõnaraamatu" I ja II trükk. Esitame kõigepealt
neid sõnu, mis on tarvitusel tänapäevalgi: d e n o -
m i n a a l i d Wied.I alewnik, ammetnik, jagunik, kaht-
nik, kirjanik, kohtunik, nõunik, omanik põlitseinik,
popsnik, ratsanik, rentnik, saunik, talunik, wol'nik,
Wied.II lipnik, metsnik, ožanik, päewa-pilt'nik, põd'nik,

ürnik; d e v e r b a a l i d Wied.I aZunik, elanik,

istnik. Suur osa mainitud sõnaraamatus leiduvatest

nik-substantiividest on aga kirjakeele sõnavarast väl-
ja langenud, nagu d e n o m i n a a l i d : Wied.I
kwartālnik 'Quartalaufseher', pūhanik 'Heiliger', samb-

nik 'Säulenheiliger', Wied.II hotelsnik 'Gastwirth',

istandik 'Pflanzer', konverentsnik 'Theilnehmer an ei-

ner Conferenz', tēlegrahwnik 'Telegraphist', tuhandnik
'Befehlshaber über Tausend' jne.; d e v e r b a a -
l i d : Wied.I pidanik 'Inhaber', wātnik 'Seher (in

zusammensetzungen)', wīnik 'Bringer, Ueberbringer', sāt-

nik 'Sendling, Deputirter', Abgesandter', prī-tahtnik

'Freiwilliger, Volontär', teadnik 'Kenner' jne. Kui
XVII - XVIII sajandi kirjakeeles on nik-liitega tuletat-
tud ainult denominaale, siis XIX sajandi kirjakeeles
hakatakse nimetatud sufiksit rakendama ka deverbaalide
moodustamisel.

Tänapäeva kirjakeeles esinevad nik-tuletised on
peaaegu eranditult pärit vanemast kirjakeelest. Ainult
üksikud nik-substantiivid on tulnud tarvitusele käes-
oleval sajandil: päevnik, suurnik, ja lasteaednik. nik-

-liidet on vähesel määral kasutatud ka oskussõnade soe-
tamisel. Nii näiteks leidub "Õigusteaduse sõnastikus"
(1934) terve rida selliseid isikut märkivaid uudismoo-
dustisi, nagu aktsianik (Veski) 'Aktionär; акционер',

artelnik (Veski) 'Artellteilnehmer; артистический', eranik

'Privatmann, Privatier; *раемнол мисо, бегуусуи раем-*
супро хезуриб', erinik (Veski) 'Spezialist, Fachmann;
спецуа мисет', liigkasunik 'Wucherer; *ростобурук'*, maks-
nik (Veski) 'Zahler; *мааме.бурук'* jne. Need ei ole aga
keeles tarvitusele tulnud. Ainult sõna maksnik on aja-
lehtedes juhuslikult esinenud.

Isikut märkivaid nik-tuletisi on kõigis murretes.
Peale kirjakeelega ühiste sõnade esineb nik veel pal-
judes murdesõnades: abinik (Lüg, Vai, Trm) 'abiline',
ahinik (Vas, Se) 'pottsepp, ahjumeister', alanik (Kir)
'alam', alunik (Hää) 'inimene, kes elab alumisel korru-
sel', asemnik asenik (Hää, JMd, Krk, San, Krl), asja-
nik (Lüg, Vai) 'asjamees, ametmees', edesnik (Se) 'kar-
jase abiline karja ajamisel, kes liigub karja ees',
harjasnik ~ harjusnik (Jõh, Plv, Urv) 'rändkaupmees',
hirsnik (KJn, Kod) 1) 'tükikubjas ehk väljavaht mõisas,
kes vakamaad kätte möödab'; 2) hirre ajaja, kes nooda
vedamisel käib kõige ees, on ühtlasi nooda peremees',
irinik (Kod) 'iriseja, nuriseja', juustnik (Jäm, Khk,
Mar, Kse, Tor, Trv, Krk, Plt, Kjn, Trm, Kod), 'juustu-
meister, juustutegija', kalanik (Kod) 'kalapüüdja', ko-
hanik (Tor, JMd, Plt, Kuu, Vai, Puh) 'kohaomanik', kort-
nik (Kam) 'üüriline, üürnik', kotasnik (VJg) 'näruses
riides inimene', kutnik (Jäm, Khk, Mus, Krj, Pha, Vll,
Põi, Muh, Käi, Hää, Ris, Jõe, Pil, KJn, Hls, Pst, Krk,
Ote) 1) 'pops, saunamees, vabadik'; 2) 'väikese maja

omanik', kõrtsnik (Rei, Plv, Krl) 'kõrtsimees', käri-
nik (Kod) 'laps', käsunik (Plt) 'külakümnik', kõrinik
(Kod) 'haiglane inimene', külesnikud (Se) 'karjase
abilised karja ajamisel, kes liiguvad karja külgedel',
liikvenik (Se) 'joomar', maanik (VNg, Rõu) 'maaomanik',
majanik majunik (Jäm, Kse, VNg, Lüg, Vai, Kod) 'üuri-
line, üürnik; rentnik', mäginik (VNg) 'mägilane', nõud-
nik (Tõs), näpusnik (Rõu) 'varas, näppaja', perasnik
(Se) 'karjase abiline karja ajamisel, kes liigub karja
taga', putkasnik (Lüg) 'raudteevaht', püsnik (Se) 'ja-
himees', saabusnik (Põi) 'kingsepp', tohknik (Kod)
'tööriimees, kes vene "tohu" (= pärapaku) peal istub,
tavaliselt ka tüürib', tüürnik (Har) 'tööriimees', uni-
nik (Kod) 'unistaja', tee-vedunik (Har) 'teejuht', voor-
nik (Plv) 'voorimees', võrknik (Kod) 'võrguga püüdja',
võtnik (KJn) 'võtja', ülenik (Kos, Jõe) 'ülemus'. Nagu
esitatud sõnavarast selgub, on nik-sufiks andnud ronkes-
ti tuletisi Ida- ja Lõuna-Eestis, s.o. alal, kus kokku-
puuted vene keelega on olnud kõige tihedamad.

nik-sufiksi liitumisest tüvele.

nik-sufiksi liitumisel tüvisõnale on kujunenud
kaks põhilist liitumistüüpi.

1) Kahesilbilistele lühivärtelistele tüvedele lii-
tub nik vokaaltüveliselt, näit. Stahl koddanick, Gõs.

Meßinick, Wied.I aZunik, elanik, EÖS käsinik, jagunik;
Muh vaBanik 'vabadik', VNg mäkinikku 'mägilane', Plt
kohanik, Se ahinik 'pottsepp'.

2) Kahesilbilistele pikavältelistele ja enamasilbilistele tüvedele liitub -nik konsonanttüveliselt (sisekaoline liitumistüüp), näit. Stahl Moifnick, Gös. Körtznick, Hup.I kümnik, Wied.I wõimusnik 'Machthaber', EÖS ametnik, suurnik, istnik = kaasistuja; Põi soabusnik 'kingsepp' Sjn ütirik 'saunik, pops', Krk jüstnik 'juustutegija'.

Leidub siiski üksikuid tuletisi, kus -nik on liitunud pikavältelisele vokaaltüvele, näit. Wied.I linnanik 'Städter', wastanik~wastnik 'Gegner' Wied.II kaldanik 'Uferbewohner', EÖS kirjanik, kohtunik; Kuu ürinik, Lüg aijanik~aidnik. Kirde-eeesti rannamurdes on nik-sufiksi liitmine pikavältelisele vokaaltüvele üsna tavaline nähtus. Tuleb mainida veel üksikuid tuletisi, kus -nik astmevaheldusliku tüve puhul võib liituda nii hästi tugevale kui nõrgale astmele, näit. Jõh velGnik~velanik (I.K.), Trv jaonik, aga Puh jaGunik.

Paaris tuletises on -nik liitunud mitmuslikule tüvele, kusjuures esinevad paralleeltuletised ainsuslikust tüvest, näit. lihunik, aga GutsI. Lechaneck, samuti kirde-eeesti rannamurdes lihanik; Kod majonik~majunik 'üürnik, rentnik', aga Jäm, Kse, Lüg majanik.

Võib nimetada selliseid murdekeeles leiduvaid nik-

-tuletisi, nagu VJg kottasnik 'näruses riides inimene',
Lüg putkasnik 'raudteevaht', Rõu näppusnik 'varas, näp-
paja', Se külesnik, peräsnik 'karjase abilised karja
ajamisel, kes liiguvad karja külgedel ja taga', kus tü-
ve ja sufiksi vahele on paigutatud s-häälik. On võima-
lik, et ülalmainitud tuletiste puhul on eeskujuks olnud
sellised vene laensõnad, nagu parisnik, strasnik, Röp
kalBasnik 'vorstitegija', Plv puhvesnik 'puhveti-, ei-
nelauapidaja'.

4. ur -, ar -, er - t u l e t i s e d .

ur-, ar-, er-sufiksi etümoloogilisest ja häälikuli-
sest küljest.

-ur, -ar, -er on isikunimetusi tuletavaid sufik-
seid eesti keeles. Nimetatud sufiksites esinev r-ele-
ment ei ole oma päritolult ühtlane. Ühes osas tuletis-
tes on ta soome-ugri, teises osas tuletistes aga ger-
maani algupära¹.

Soome-ugriline r-element esineb kangur : kangru -
-tüüpi sõnades, s.o. sisekaolise tüvega ur-tuletistes,
mille tüvevokaaliks on u (< o)². Sellesse rühma kuulu-
vad sõnad on tuletatud ro-sufiksiga (-ro < ^{*}-ra < ^{*}-rä +
+ ^{*}-i³), näit. kukkur < kukkaro (on toimunud lõpukadu),
gen. kukru < kukkaron (on toimunud sisekadu), vrd. ka
kukkaro : kukkaron. Vanemas kirjakeeles kohtame isegi

¹ Vrd. L. H a k u l i n e n , Suomen kielen ra-
kenne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk.152, 191.

² Vt. T. L e h t i s a l o , Über die primären ur-
uralischen ableitungssuffixe, Helsinki 1936, lk. 181.

³ Vrd. L. H a k u l i n e n , op. cit., lk. 153.

algsemat o-list tüve, näit. Guts1. Kangr : Kangro,
Hup.II nahkur : nahkro, nuttur : nutro. Hiljem on toi-
munud ro > ru. kangur : kangru-tüüpi sõnu ei ole pal-
ju. W i e d e m a n n i sõnaraamatus ja murretes esi-
nevatest tuletistest võib nimetada järgmisi: kangur :
kangru, kängur : kängru 'kängu jäänud olevus', lonkur :
lonkru, luukur : luukru, nahkur : nahkru, nuhur : nuhk-
ru 'nuuskur', nuttur : nutru, nuuskur : nuuskru, tuis-
kur : tuiskru, tukkur : tukru, vingur : vingru. Võru
murdes on sisekaoline kuju üldistunud obliikvakäänetest
ka ainsuse nominatiivi, näit. Rõu nūskru 'nuuskur', Se
kañGru 'kangur'. Harva võivad murretes need sõnad kää-
nuda ka sigur : siguri - (= seakarjus) tüübi eeskujul,
näit. Kse kañGur : kañGuri, Juu nūskur : nūskuri, Trm
lūkkur : lūkkuri.

sigur : siguri - tüüpi ur-tuletised, samuti ar-
ja er-tuletised on tulnud keelde tõenäoliselt selliste
germaani keeltest pärinevate laensõnade, nagu keiser :
keisri, maaler : maalri, naaber : naabri, pagar : paga-
ri jne. eeskujul. er-tuletistes võib esineda ka siseka-
du, näit. Wied.I lõmper : lõmpri 'Pfuscher, Stümper,
Landstreicher, Vagabund', Kse köpper : köpre 'lonkur,
kes vaevaliselt edasi kõõberdab' San lomber : lompre
'lonkur (vrd. meister : meistri), kuid selle kõrval ka
Juu lakker : lakkeri 'joodik', Koe lompper : lompperi
'lombakas'. ar-tuletistes sisekadu ei esine.

Tänapäeva kirjakeeles on kangur : kangru-tüüp
muutunud ebaproduktiivseks ja enamik isikut märkivatest
ur-tuletistest käändub sigur : siguri-tüübi eeskujul.
Kirde-eesi rannamurdes on kangur : kangru tüüp hoopis
tundmatu. Kõik ur-tuletised käänduvad seal sigur : si-
guri-tüübi järgi. Toome mõned näited: Kuu nahkur : nah-
kuri, VNg lo^hkkuri : lo^hkkuri, Lüg pilkkur : pilkkuri
'pilkaja', Jög n^ukkur : n^ukkuri 'nuuskur (I.K.)', Vai
nuttur : nutturi. See on üks kirde-eesi rannamurde
ühiseid jooni soome keelega, kus samuti isikut märkiva-
tes sõnades esineb ri-sufiks, mitte -ro, näit. sm. kan-
kuri 'kangur', lampuri 'lampur', nahkuri 'nahkur' (SES).

On põhjust peatuda lühidalt veel er-sufiksil.
Nagu juba eespool näidatud, on see osas tuletistes lae-
nulist algupära. Rahvakeeles leidub aga terve rida isi-
kut märkivaid er-tuletisi, mis oma semantikalt on lähe-
dased rd-listele verbidele, näit. Krj lo^ger 'laiskvorst'
(vrd. loogerdama), Kod koⁱjer 'salalik inimene' (vrd.
koierdama), Har le^hver 'lõhvard' (vrd. lõhverdama), Se
jo^ber 'joodik, sulgi, kelm' (vrd. jooberdama 'hulkuma,
jooma') jne. Nendes tuletistes esineb puhas verbitüvi,
kuna d on jäetud ära er-lõpuliste sõnade analoogial
(laaber^d ~ laaber). Sama nähtus esineb ka mõnede ar-tu-
letiste puhul.

Olgu märgitud, et -r(i) esineb isikunimetusi tu-

letava sufiksina ka teistes läänemeresoome keeltes,
näit. vdj jōmari 'joodik, joomar', itkuri 'nuttur'
(P. A r i s t e , VKG 127), is lehmuri 'lehmakarjus,
sōmāri, 'sōōmar' (V. P o r k k a , ID 121), krjv
l^uiskuri 'laiskleja' (I.K.) jne.

Isikut märkivate ur-, ar-, er-tuletiste tähendusrühmad.

Denominaalid.

1) ur-, ar-liitega on tuletatud substantiive, mis märgivad isikut ameti, elukutse või tegevusala järgi. Tüvisõnaks on nimisõna.

a) ur-tuletised:

v a n e m k i r j a k e e l : Müll. Ja
ny pea, kuy se langk vche Kangkore Pola sees katke
lehab (218), Horn. Lambur 'ein Schäffer' (15),
Helle (Westr.) nahkur 'der Gerber', figgur 'der
Schwein-Hirte', Wied.I kalur 'Fischer, Fischhändler',
Wied.II bankur 'Bankier'.

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
juuksur, kujur (esineb esmakordselt "Eesti Kirjandus"
1917), ratsur (<ratsu, vrd. ka ratsutama),

sõdur, tšõstur, EÕS-s esinevatest sõnadest pole

laialdasemalt tervitatavaks saanud: juustur (Käse-
macher), põldur - põllumees, põllu-, maaviljur,

relvur (Veski) (armarius, Waffenschmied, Büchsen-

meister), riistur, 'riistategija', talur - talundi-

pidaja, talunik, traatur 'traaditööline', vargur
(Veski) - elukutseline varas, salaviinur 'salavii-

navalmistaja'; VÕS (1946) laevur 'laevnik', VÕS
(1954) /jalg/pallur (Veski), /jalg/rattur, lange-

varjur;

m u r d e d : Jäm lambur 'lambakarjane',

JMd nahkur, Lüg sikur 'seakarjus', setur (murretes

saanud tuttavaks kirjakeele vahendusel). Jõh jük-

sur 'juukselõikaja' (murretes saanud tuttavaks kir-

jakeele vahendusel), Vas kaGro 'kangur'.

b) ar-tuletised:

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÕS
roimar (Aav.) - kurjategija, trummar (vrd. sk. Tromm-

ler);

m u r d e d : Kad munnar 'loomade kohitseja'.

2) ur-, ar-liitega on tuletatud substantiive, mis
märgivad isikut p ü s i v a , i s e l o o m u l i -
k u , sageli ka h a l v a o m a d u s e v õ i t u n -
n u s e järgi. Tüvisõnaks on nimi- ja omadussõna.

a) ur-tuletised:

v a n e m k i r j a k e e l : Helle
(Westr.) tōbbur 'ein valetudinarius' der immer
kranck ist' (< tōbi), Wied. I ihnur 'Geizhals',
paskur 'scheisser, ein Kind, das sich oft besu-
delt';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :

USS II julmur (vrd. sm. julmuri) 'julum, halasta-
mata, metsik isik', EÕS kahjur (Veski) - kahjusün-
nitaja, laiskur (vrd. sm. laiskuri) - laiskleja,
EÕS-s esinevatest sõnadest pole tarvitusele tul-
nud: paikur (Veski) = paikus elanik, pühur = pühak,
vanur (Aav. 'vana mees');

m u r d e d : Koe ihnur, Vai nattu 'tatt-
nina' (< Wied. nattu : nata, nattu : nati 'Rotz'),
Hel koñgur 'pahur laps' (< kongu/mees/).

b) ar-tuletised:

v a n e m k i r j a k e e l : Wied. I
jōmar 'Trinker, Säufer, Zecher' (< joom : jooma),
jōmmar 'plumper, roher Mensch' (< jōmm), käimar
(pt.) 'Gänger' (< käim : käima), pažar = paskur;

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÕS

joomar, käimar 'kes alaliselt kuski käib, näit.
kõrtsikäimar (van.), söōmar 'söölas isik, õgija'
(< söōm : söōma), laialdasemalt pole tarvitata-
saanud: müūmar (Trödler, Höker) (< müūm : müūma),

tuskar 'tusane inimene' (esineb adjektiivina juba

Wied.1), voomar 'vooma/de/ all kannataja' (< voom

'hullus, maania');

m u r d e d : Khk jomar, Vai se on küla käi-

mär.

ur-, ar-liitega tuletatud denominaalid jagunevad
seega kahte tähendusrühma: 1) isik ameti, elukutse või
tegevusala alusel, 2) isik püsiva omaduse või tunnuse
alusel. Esimesse tähendusrühma kuuluvad substantiivid,
neid on rohkesti tänapäeva kirjakeeles, on tavaliselt
neutraalse tähendusega. Teise tähendusrühma kuuluvad
substantiivid on aga halvustava varjundiga. Nad võivad
esineda ka adjektiividena, näit. ihnur inimene.

Deverbaalid.

1) ur-, ar-, er-liitega on tuletatud tegijanime-
sid, mis tähistavad isikut tema v ä l i s t e või
s i s e m i s t e o m a d u s t e järgi, kusjuures
need omadused iseloomustavad isikut tavaliselt h a l -
v a s t küljest.

a) ur-tuletised:

v a n e m k i r j a k e e l : Gös. Nahrur

'dem Volck zu Spott' (sõnaraamatu lisas), Helle

(Westr.) nuttur /laps/ 'ein Schreyhals', Hup. I

(Westr.) tukkur 'ein Schläfer' (r.), Hup. II kus-

fur 'ein Pisser' (r.), wingur 'winsehd, knirrend,
ein Winfelnder (r.)', Wied.I hulkur 'Umherziehen-

der, Herumtreiber, Vagabund', ikur 'Weiner, Grei-

ner; weinerlich', kõhur 'Huster, hustend', lõnkur~

lõngur 'Hinker, Hinkender', lõkur (Wl, NW) 'Min-

ker, Hinkender' (< luukama 'lonkama'), nõskur

'Schnüffeler; neugierig' (esineb adjektiivina juba

Hup.II), ruttur 'schneller, gewandter Mensch', suis-

kur (p6.) 'Einschläfer' (< suiskama 'einlullen'),

tegur 'vielgeschäftiger', "vielweseriger" Mensch'

(< tegeama), tuiskur 'ungestümer, tobender Mensch',

Wied.II waugru (d) 'Winseler, Schreier' (< vaugma

'schreien, wimmern, winseln, heulen');

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS

lonkur, luukur - lonkur, nuttur, nuuskur, pelgur

(vrd. sm. pelkuri), pettur (vrd. sm. petturi), ree-

tur (Aav.), ruttur, tukkur, vingur 'alaline vinguja',

EÖS-s esinevatest sõnadest pole tänapäeval tarvita-

tavad: loobur - taganeja, apostaat, renegaat, man-

dur (Veski) - manduja, degenerant, räuskur, vaikur

(Veski) 'alaline vaikija', õgur - õgard, söömar;

sõnadest, mis EÖS-s ja VÖS-s puuduvad, võib nimeta-

da nälgur ja põlgur;

m u r d e d : Muh nuttur (laps), Käi vanä
lakkur on jōdik, Vän loḱkur 'pikaline ja laisk
inimene, kes ei viitsi tööd teha' (< lonkima), Juu
olēD üks va kuZur 'alla kusev laps', VJg lūkkur
'luukaja', Kuu müllür 'suur müraja', VNg ikavene
nūkkur on, kie toiste asju nūGIB, Lüg pilkkur (ini-
mene), niskene, ke teiseGa ühtä luku pilkkamise
senu rākiB, Jōh meikkur 'toiduga mõnitaja (hlv.)
(< mõikima 'toiduga mõnitama'), Vai itkur 'itkeja',
Iis kukkur 'nuuskur', (< kuukama 'nuuskima, nuuki-
ma, salaja kolama'), Kod kiskur 'ihne inimene',
kuikkur 'enesesse süvenenud, vaikne inimene (< kuik-
ma 'liikuma natukese haaval, nõrgalt tegevuses ole-
ma', nuḱkur 'kuri ning nuuskija inimene', Krk koh-
mur ja kohmert - kes kiGelt pūlt kokku kohmerts,
vēttap omal ĩs puhā; koiGertte päle ütteBuhku, ütts
viGane koiGur olē, Har loḱkur 'lonkaja', Rōu nūsk-
ri nūskru 'nuuskur', Lei aizur majast usse.

b) ar-tuletised:

v a n e m k i r j a k e e l : Wied. I kō-
bar (vrd. kōbart) 'alter; abgelebter Mensch, mager-
res, ausgehungertes Thier' (< kōoberdama), lapar
(vrd. lapart) 'Sprecher, Plauderer; Besprecher, Be-
schwörer' (< lapardama 'plaudern, plappern'), pil-
lar 'Verschwender, Zersteuer', Wied. II nūskar - nūsk-
kur;

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : E Ö S

pillar = pillaja;

 m u r d e d : Hlj nüökkar 'halb inimene'
 (<nöökama, nöökima), VNg lokar (vrd. logard) loke-
 re, Jöh kolar (vrd. kolard) 'kolaja' (I.K.), Vai
 lonkkar 'logelev inimene' (<lonkima), Har vana
 leuGar 'see, kes palju räägib' (<löugerdama 'lai-
 mama, tühja juttu rääkima').

c) er-tuletised:

v a n e m k i r j a k e e l : Wied.I kra-
 per (D) 'habsüchtiger Mensch' (<kraapima), lomper ~
 lumper (D) 'lahm, ein Hinkender';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : E Ö S

lomper = lonkur, halvatu, vusser - vusserdaja;

 m u r d e d : Jäm nūsker 'nuuskur', Krj
 loGer 'laiskvorst' (<loogerdama), Kse lumpper 'lon-
 kur (<lumpama 'lonkama, halvasti käima'), Juu mil-
 lal sā niukseks lakkeriks (= joodikuks) läksid,
 Kod koijer 'salalik inimene' (<koierdama), Har leh-
 ver 'lõhvard', Se jōBer 'joodik, sulii, kelm' (<joo-
 berdama 'hulkuma, jooma'), läBer 'joodik, kelm'.

2) ur-, ar-liitega on tuletatud tegijanimesid, mis
 märgivad isikut ameti, elukutse või te-
 gevusala järgi.

a) ur-tuletised:

v a n e m k i r j a k e e l : Wied. I kī-
kur 'Schaukeler', nopur (noppur) 'Pflücker', tap-
pur 'Schlachter', Wied. II tantsur 'Tänzer, tanz-
lustig';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
haldur (Veski) (< haldama), laskur, leidur - leid-
ja (hiljem on see sõna omandanud tähenduse 'leiuta-
ja'), lendur, piilur, /kuuli/pildur, rändur, /koh-
tu/täitur (Veski), valvur, võlur - nõiduja, EÖS-s
esinevatest sõnadest ei ole laialdasemalt tarvita-
tavaks saanud: asjur (Veski) = agent (< asjama 'as-
ja ajama'), kündur - kündja, oskur (Veski) - asja-
tundja, ekspert, riimur - riimija, riimisepp, saa-
tur aj. (Veski) 'ihukaitsja, trabant', tööndur (Ge-
werbetreibender) (< tööndama, õppur - õpilane; OS
laekur Kassierer; kaccup' (< laekama '(riigi) kas-
sasse sisse võtma', vrd. ka laegas : laeka ja laek :
laega 'riigikassa'), VOS (1953) kaevur, sihtur 'siht-
tija (kuulipildujal, suurtükil)'.

Sellesse tähendusrühma kuuluvad deverbaalid on
omased peamiselt kirjakeelele. Kirjakeele vahendusel on
mõned nendest saanud tuttavaks ka murretes, nagu näiteks
Lüü pirivalvur ~ pirivalkur, Jõh kaevur (I.K.) jne.

b) ar-tuletised:

v a n e m k i r j a k e e l : Helle (Westr.)

kuppar 'der einen schröpft' (<kuppima, vrd. ka

kupp);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS

kuppar = kupulaskja, kuppija, (van.) lappar = lappi-

ja, toimar (Veski) = asjaajaja, ÖS mörvar (Aav.)

(<mörvama, vrd. ka mörv);

m u r r e t e s esineb ainult kuppar (Tor,

Jür, Kad) kuppar (eR).

ur-, ar-, (er-) sufiksiga moodustatud deverbaali-
de puhul esinevad samad tähenduslikud piirkonnad kui de-
nominaalide puhul: 1) isik väliste või sisemiste oma-
duste järgi, 2) isik ameti, elukutse või tegevusala jär-
gi. Esimesse tähendusrühma kuuluvaid tuletisi esineb
hulgaliselt vanemas kirjakeeles ja murretes. Nad on pe-
joratiivse tähendusvarjundiga ning võivad esineda ka
adjektiivifunktsioonis, näit. lonkur mees. Teise tähen-

dusrühma kuuluvatel tuletistel puudub emotsionaalne tun-
detoon. Nad on omased peamiselt tänapäeva kirjakeelele.

ur-, ar-, er-sufiksi produktiivsusest.

Isikut märkivaid ur-liitelisi substantiive leidub
juba varasemates tekstides, sõnaraamatutes ja grammati-
kates. Nende arv on aga väga piiratud. Esineb umbes küm-

mekond sõna: Müll. Kangkor, Gös. Nahrur, Horn. Lambur,
Westr. Nahkur, Nuttur, Siggur, Tukkur, Többur, Hup. II
kus ur 'ein Pisser' (r.), nuskur (esineb küll adjektiiv-
vina), wingur. W i e d e m a n n i sõnaraamatus li-
sanduvad eelmistele sellised sõnad, nagu Wied.I hulkur,
ihnur, ikur, kalur, kīkur 'Schaukeler', kõnur 'Huster,
husten', lonkur, lūkur (Wl NW), nopur 'Pflücker', rut-
tur, suiskur (pt.) 'Einschläfer', tappur 'Schlachter',
tegur 'vielgeschäftiger, "vielweseriger" Mensch', tuis-
kur 'ungestümer, tobender Mensch', Wied.II bankur,
tantsur 'Tänzer, tanzlustig'. Suurem osa vanemas kirja-
keeles esinevatest ur-tuletistest on tarvitusel ka täna-
päeval. Ainult mõned W i e d e m a n n i sõnaraama-
tus leiduvad sõnad, nagu nopur, tappur, tantsur jne.
on keele sõnavarast välja langenud.

Kaasaegses kirjakeeles on ur muutunud üheks pro-
duktiivsemaks isikunimetusi tuletavaks liiteks. Juba
"Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus", mis ilmus
1918.a., leidub paar ur-tuletist, mis varasemates sõna-
raamatutes puuduvad, nimelt: lendur ja taidur. J. A a v i -
k u "Uute sõnade sõnastiku" II trükkis, mis ilmus mõ-
ned aastad hiljem (1921), on terve rida isikut tähis-
tavaid ur-liitelisi uusmoodustisi: julmur 'julm, halas-
tamatu, metsik isik (vrd. sm julmuri), kädur 'abiline,
käsiline (põlglikus mõttes)', pelgur (vrd. sm pelkuri)
'argpüks', põgur 'põgeneja', reetur 'äraandja' ja retkur

'(uurimis-) teekondlane'. "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus" (1925 - 1937) leidub käesoleval sajandil keelde toodud ur-tuletisi õige rohkesti. Nimetame kõigepealt neid isikut märkivaid sõnu, mis on saanud üldtarvitataavaks: juuksur, kahjur, kujur, laiskur (vrd. sm laiskuri), laskur, leidur, lendur, pettur (vrd. sm petturi), piilur, ratsur, rändur, sõdur, tööstur, valvur, võlur. Suurem osa nendest sõnadest, märgib isikut ameti, elukutse või tegevusala järgi ja on ilma pejoratiivse varjundita. Mainitud sõnade kõrval esineb aga "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus" hulk tuletisi, mis ei ole tarvitusele tulnud, kuna keeles ei olnud nende järele vajadust, näit. juustur (Käsemacher), kündur = kündja, loobur = taganeja, apostaat, renegaat, pühur = pühak, riimur = riimija, riimisepp, riistur 'riistategija', talur = talundipidaja, talunik, traatur 'traaditööline', õigur (Jurist), õgur = õgard, sõõmar jne.

Ulaltoodust selgub, et ur-liitelisi isikunimetusi on tulnud keelde rohkesti käesoleva sajandi 20-ndail ja 30-ndail aastail. Neil aastatel oli sõnavara arendamistegevus eriti hoogne oskussõnade valdkonnas. Paljud eespool esitatud ur-tuletistest on võetud tarvitusele just oskussõnadena (laskur, ratsur jne.). Oskussõnade soetamisel on olnud silmapaistev osa J. V. V e s k i l. J. V. V e s k i on rakendanud isikut märkivate sõnade

tuletamisel ka ur-liidet. Tema soetatud sõnad on näiteks: asjur 'agent', haldur, hooldur 'hooldaja', kahjur, mandur 'manduja, degenerant', oskur 'asjatundja, ekspert', paikur = paikus elanik, /jalg/pallur, saatur aj. 'ihukaitsja, trabant', /kohtu/täitur, vaikur 'alaline vaikija', vargur 'elukutseline varas' jne. Mõned nendest, nagu haldur, kahjur, /jalg/pallur, /kohtu/täitur on saanud tänapäeval laialdaselt kasutatavaks. Ka üksikud keeleuenduslaste poolt soome keele eeskujul tarvitusele võetud ja kunstlikult loodud isikut märkivad ur-tuletised on jäänud keele sõnavarasse püsima, nagu näiteks julmur (vrd. sm julmuri), pelgur (vrd. sm pelkuri), reetur.

Tuleb aga märkida, et kodanlikul ajal mindi ur-liite kasutamisega liiale. Paljud selle liitega moodustatud tuletised ei olnud keeles vajalikud ega tulnud üldse tarvitusele. (näiteid vt. eespool). Asjatu ballastina koormavad paljusid toleaeegseid sõnaraamatuid sellised keeleuenduslaste, eriti A a v i k u poolt loodud ur-liitelised sõnad, nagu keskur 'keskpõlve-isik, -kirjanik', maalur (Aav.) 'maaliija (käsitööline)', võusur (Aav.) 'liigkasuvõtja' (<võuslema 'liigkasu võtma'), väisur (Aav.) 'külastaja, visitöör', (<väisama 'külastama, visiteerima'), välmur (Aav.) 'väljamõtteleja, leidja, leiutaja, leidur' (<välmima 'välja mõtlema, leidma, leiutama') jne. (näited on võetud A. K ö r v i

"Uute ja teiste vähemtuntud sõnade sõnastikust", 1936). Neil veidrail ja keelele võrrail uusmoodustistel ei ole olnud mingit osa eesti keele sõnavara arenemises.

Üksikuid ur-liitelisi isikut märkivaid nimisõnu on tulnud keelde nõukogude ajal, näit. VÕS (1953) auto-
maatur 'automaatrelvaga varustatud sõjaväelane' ja lan-
gevarjur (varasemates VÕS-i trükkides need sõnad puudu-
vad).

ur-liitega moodustatud isikunimetusi esineb kõikjal murretes. Peale kirjakeelega ühiste sõnade esineb ur veel mõnedes murdesõnades, mille levikualaks on peamiselt Ida-Eesti, näit. haisur (Lei), jämur (Lai) 'jämaja', kiskur (Kod) 'ihne inimene', kohmur (Krk) 'omakasupüüdja, kraapija', koigur (Krk, Hel) 'vigane, häidne inimene; jalus tolknev inimene', kongur (Saa, Iis, Trm, Hel) 'pahur laps; inimene, kes võõras majas igale poole vaatab, kuikur (Kod) 'enesesse süvenenud, vaikne inimene', kuukur (VNg, Vai, Iis) 'nuuskur', mõikur (Lüg, Jõh) 'toiduga mõnitaja', müllür (Kuu) 'suur müraja', nattur (Vai) 'tattnina', nuukur (VNg) 'nuuskur', pilkur (Lüg) 'pilkaja', suikur (Kod) 'tukkuja, aeglane inimene'.

ar-liite osa sõnade tuletamisel on tunduvalt väiksem ur-liite omast. Selle liitega moodustatud isikut märkivaid nimisõnu ei ole palju. Üks vanemaid tuletisi on sõna kuppur 'kupulaskja, kuppija', mis esineb juba

W e s t r i n g i sõnaraamatus. W i e d e m a n n i sõnaraamatus esinevad järgmised isikut märkivad ar-tuletised: Wied. I jōmar, jōmar 'plumper, roher Mensch', kuppar, käimar (pt.) 'Gänger', kōbar 'alter, abgelebter Mensch, mageres, ausgehungertes Thier', lapar 'Sprecher, Plauderer; Besprecher, Beschwörer', paZar = paskur, pillar, tuskar (esineb adjektiivina), Wied. II nūskar = nūskur.

Tänapäeva kirjakeeles esineb ar pejoratiivsufiksina. Neid ar-substantiive, mis on üldtarvitavad, ei ole palju. Mainida võib järgmisi: jōmar, mōrvar (Aav.), roimar (Aav.), sōōmar. Laialdasemalt kasutatavaks ei ole saanud: lappar = lappima, müūmar (Trödler, Hōker), toimar (Veski) = asjaajaja, voomar 'vooma/de/all kannataja'.

Ka murretes ei ole ar produktiivne sufiks. Esineb ainult üksikuid tuletisi, näit. kolar (Jōh) 'kola-ja', kuppar (Tor, Jür, Kad, Kuu, VNg, Lüg, Jōh, Vai, Iis) 'kupulaskja', käimar (Vai) 'kälja', logar (VNg) 'logard', lonkar (Jōe, Vai) 'logelev inimene', lõugar (Har) 'see kes palju räägib', munnar (Kad) 'loomade kohitseja', nõōkar (Hlj) 'halb inimene', Nagu näidetest ilmneb, on nende tuletiste esinemisalaks peamiselt kirde-eeesti rannamurre.

ur- ja ar-sufiksiga paralleelne er-liide esineb murdekeeles. Kirjakeeles on kasutatavad ainult paar er-

-tuletist: lomper 'lonkur' ja vusser 'vusserdaja'.

Murretes leidub er-tuletisi rohkem, näit. joober (Se) 'joodik; hulgas; sulii, kelm', koler (Kod) 'salalik inimene', kööper (Kse) 'lonkur, kes vaevaliselt edasi kööberdab', laaber (Se) 'joodik, kelm'. lakker (Juu) 'joodik', lomper (Phl, Kse, Juu, Koe, VNg, Iis, Kod, San) 'lonkur', looger (Krk, Vas) 'laiskvorst', lõhver (Mar) 'lõhvard', lõpper (Krk) 'lobiseja', nuusker (Jäm) 'nuuskur'. Need on halvustava varjundiga sõnad.

ur-, ar-, er-sufiksi liitumisest tüvele.

ur-, ar-, er-sufiksiga on tuletatud isikut märkivaid nimisõnu kahesilbilistest substantiivsetest, adjektiiivsetest ja verbaalsetest tüvedest. ur-, ar-, er-sufiks on liitunud sõnale vokaaltüveliselt, kusjuures tüvevokaal on asendatud sufiksis esineva vokaaliga, näit. sigur (<sigu), lonkur (<lonkama), kuppar (<kuppima), lomper (<lompama). Astmevahelduslikes tüvedes esineb tugev aste, näit. Horn. Lambur, Wied. I ruttur, EÖS lendur, JMd nahkur, Tor kuppar, Koe lompper 'lonkur'.

ur-, ar-, er- on liitunud tavaliselt puhtale sõnatüvele. Ainult üksikutes tuletistes tuleb esile liitumine sufiksilisele sõnatüvele. Sellised tuletised on joomar, käimar, söömar, kus -(a)r on liitunud m-lõpulis-tele deverbaalidele joom, käim, sööm.

5. s - (: - ks -), is -, us - t u l e -
t i s e d .

s - (: - ks), is -, us -sufiksi etümoloogili-
sest ja häälikulisest küljest.

Eesti keeles, eriti aga murretes leidub terve rida isikut tähistavaid substantiive, mis on tuletatud sufiksitena s (: - ks -), is ja us. Kõik mainitud liited lähevad tagasi vanale soome-ugrilisele ^{*}ks-sufiksile¹, millega on tuletatud nii denominaale kui deverbaale. On arvatud, et denominaalides esineva ks-sufiksi algne tähendus on olnud deminutiivne. D. B u b r i c h , kes on näidanud ks-nomenite semantilist ja vormilist seost translatiiviga, asub eitaval

¹ ^{*}ks-sufiksi kohta vt. J. S z i n n y e i , Fin-
nisch-ugrische Sprachwissenschaft, Berlin und Leipzig
1922, lk.84-85; Magyar nyelvhasználtás, Budapest 1927,
lk.93-94; J. G y ö r k e , Die Wortbildungslehre des
Uralischen, Tartu 1935, lk.27-29; L. H a k u l i n e n ,
Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941 lk.
120-122, 174-175.

seisukohal ks-sufiksi algse deminutiivse tähenduse suhtes¹. See sufiks esineb isikut märkivates sõnades ka teistes läänemeresoome keeltes (näit. vt. lk.).

ks-sufiksi muutumine s-ks sõna lõpus on omane kõigile läänemeresoome keeltele. Eesti keeles (samuti ka vadja ja vepsa keeles) on toimunud -ks > -s (~ -ss-) ka sõna sees, näit. karjus : karjuse, kerjus : kerjuse; Tor kīdus : kīduse 'kiitleja', Kod kōhmōs : kōhmōsse 'pikaldane, saamatu, kohmetu inimene', Vas nurgus : nurguse 'nunkija, kolaja'. Kirde-eesti rannamurdes (välja arvatud Jõh ja Lüg), samuti põhja-eesti keskmurde põhjapoolsetes murrakutes on -ks-obliikvakäänetes tavaliselt säilinud, näit. Kuu kerjus : kerjuse, Vai ulgus : ulguse, VJg lurjus : lurjukuse, JMd ihnus : ihnuse. Ka kirjakeeles esineb rühm ks-noomeneid, kus muutus -ks > -s pole toimunud. Need on sugulasi tähistavad sõnad, nagu käliksed, venaksed, õeksed jne.

On põhjust lühidalt peatuda mulgi murdele omasel ja ka selle naabruses asuvates lääne-eesti murrakutes, esineval (rt)s-liitel, mis tuletab tegijanimedid. Selline omapärane liide on kujunenud is-sufiksi liitumisel rd-lisele verbitüvele, kusjuures vokaal i on re-dutseerunud ja hiljem hoopis kadunud. is-, us-liide

¹ Vrd. Ленинградский государственный орден Ленина университет. Ученые записки. Серия востоковедческих наук 2, 1948, lk. 189-190.

käändub e-tüveliselt, (rt)s-liide on aga hakanud käänduma i-tüveliselt, näit. Saa lonGerts : lonGertsⁱ 'laiskvorst, hulkur' (K.K.), Hls lamBerts : lamBertsⁱ 'viletsalt käija, komberdaja', Krk leñGerts : leñGertsⁱ 'peenike ja pikk inimene'. Siin on tõenäoliselt eeskujuks olnud ts-liitelised substantiivid, kus tüvevokaaliks on i.

Tuleb mainida veel seda, et, põhja-eeesti läänepoolsetes murrakutes esineb kohati -es ~ əs pro -is, näit. Nis lōDerDes 'laisk, hulkuja inimene', Mar ep-pottəs 'edvistaja, eputaja', Juu kohmerDəs 'lonakas, halvasti riidetatud inimene' jne.

Isikut märkivate s- (: -ks-), is-, us-tuletiste tähendusrühmad.

Denominaalid.

1) s- (: -ks-) liitega on tuletatud substantiive, mis märgivad isikuid nende vastastiku-
te sugulussuhete alusel. Tüvisõnaks on isikut märkiv nimisõna, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Müll. We-
liexet (306), Gös. wennaxe Lapset 'bruder Kinder',

õese lapset 'Schwester Kinder', Helle källikjed
 /Brüder-Weiber', langukjed 'die Verwandten',
 Wied.I omaksed 'Angehörige, Verwandte' (tuleta-
 tud asesõnast oma);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : E O S

kälis : källikse, langus : langukse = lang, sugu-
 lane, nõoksed, omaksed, veljas : veljekse, ven-
 nakse, ões : õekse;

m u r d e d : Jäm omaksed. Rid õeksed

'õed omavahel', Koe källiksed 'kahe venna naised',
 Kei vennaksed, Jõe kui teise perè puèg vettas mi-
 nà tütri, si meije olème nende vanemattega lañ-
 ruksed, Vai veljeksed, sisarukset 'õeksed', Kod
 näd, o kahe sesaruse.

s- (:ks-) sufiksi esinemine sugulasi märkivas sõnarühmas on vana nähtus, sest vastavaid ks-tuletisi esineb ka lähemates sugulaskeeltes, näit. vdj sesarež 'ões', velles 'vennas' (P. A r i s t e , VKG 125), sm. langokset 'languksed', serukset 'nõoksed; õeste-, vennaste-lapsed, õeste-vennaste-lapsed' (SES), is källükset 'källiksed' (V. P o r k k a , ID 121) jne. Ees- ti keeles on nimetatud sufiksi kasutamise sugulussuhte alusel isikuid väljendavates sõnades omane kirja- keelele ja põhja-eeesti murretele. Lõuna-eeesti murretes esineb samas funktsioonis ne- (:-tse)-sufiks (vt.

lk.), kuigi ka sealt on pandud kirja üksikuid näiteid s-(-ks-) sufiksiga sõnadest, nagu Ote kä-
l^u : käl^uüsse 'naise õemees'. Ülalesitatud tuletisi

kasutatakse tavaliselt mitmuses. Seda tingib asja-
olu, et nad märgivad kant või enamat isikut nende
vastastikusisest suhtest. Mainimist väärrib sõna vennas,
mida võidakse tarvitada humoristliku nimetusena isi-
ku kohta üldse.

2) Leidub üksikuid tuletisi, milledes -is või
-us, liitudes isikut märgivatele substantiividele,
ühel juhul ei m u u d a üldse nende tähendust, tei-
sel juhul aga ainult t e i s e n d a b seda, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied. I kas-
wandis (D) = kaswandik (< kasvand), neidis (pt.)

'Braut', sõbris (SO) 'Cicisbeo, Courmacher, Neben-

buhler des Mannes';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EOS
sõbris (Buhler/=in/), tütris = kasutütar, VOS

(1953) neidis = neiu, ülemus = ülem;

m u r d e d : Muh on sa inimeze nol^ugus
(< nol^uk), Kuu neidis 'neiu'. Jõh alamus 'alam' (I.K.).

3) us-liitega on moodustatud humoristlik-pejoratiivse varjundiga substantiive, mis märgivad isikud mingi tunnuse või omaduse alusel. Tüvisõnaks on nimi- ja omadussõna, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied. I
londus 'ein Träger, Schlaffer, Langsamer (<lont
'schlaff, hängend'), lõngus = lontrus (<lönk :
lõngu, vrd. ka lõnkuma 'lõdvalt alla rippuma, kõl-
kuma'), tohlus 'ungelenkiger Mensch, Dummkopf,
Pinsel' (<tohl);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
ihnus = ihnur (Wied.I esineb ainult adjektiivses
tähenduses).

m u r d e d : Jäm kõhnus 'kõhn inimene';
Käi se on ahnõs, kēs teistē kēst tahās, ahnitsēB
ilma aēGō, JMd meil on neid innukseid kül, Trv
leŋGus 'pikk kõhn inimene või loom', Kan kind ku
vana kēlus innē (kēlus 'pikk vedela kõnnakuga ini-
mene' <kōöl : kōölu).

s-, is-, us-liitega tuletatud isikut väljenda-
vaid denominaale ei ole palju, kuid sellest hoolimata
jagunevad nad mitmesse tähenduselt küllaltki erinevas-
se rühma. Lisaks eespool käsitletud substantiividele
võib nimetada veel kaht us-tuletist, mis märgivad
isikut ameti või elukutse järgi: karjus (esineb juba

varasemates sõnaraamatutes alates Stanlist) ja Vig,
Vil arjus 'rändkaupmees'.

Deverbaalid.

is-, us- (rt)s-sufiksiga on tuletatud tegijani-
mesid, mis märgivad isikut tema väliste või
sisemiste omaduste järgi. Tuleti-
sed on humoristlik-pejoratiivse tähendusvarjundiga.

a) is-tuletised:

v a n e m k i r j a k e e l : Müll ^{..}v
kawal ninck vana Pettüs (142), Wied.I liberdes ~
liberdis (W), Hinker, Hinkender' (< liberdama
'hinken'), lommerdes 'hinkender Bettler' (< lom-
merdama = lomberdama);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
petis, käperdis = käpard, lööberdis = lööberdaja,
vaterdis = vaterdaja, venitis = venitaja, venimus,
VÖS (1953) eputis 'eputaja', laaberdis, lõhver-
dis = lõhvard, lõkerdis 'lõkerdav inimene';

m u r d e d : Khk kikkid^u's 'palju naerja',
komberd^u's 'see, kes vaevaliselt käib', Krj litter-
dis 'liiderlik naisterahvas', Jaa kippeldis^u 'ini-
mene, kes ei püsi paigal', kotterdis^u 'sõimusõna';

Muh epputtis 'edvistaja, koketeeriija', Mär õ
üks va lätterDis, lätterDaB, käis posteGa, Kse
läBerDis 'sõimusõna', löDerDis 'looder inimene'
Var õ üks kerGattis (< kergatama 'edvistama,
kerkleema'), Tõs liDerDis 'liiderdaja', lemmerDis
'lobiseja'. (< lõmmerdama 'lobisema'), Kei kon-
DerDeZ, kelle jalad ästi ei käi, Juu kohmerDõs
'lohakas, halvasti riietatud inimene', Amb lat-
terDiZ 'jutukas inimene', Kad lapperDis 'loba-
suu'.

b) us-tuletised:

v a n e m k i r j a k e e l : Hup.I hul-
kus~hulgas 'Landstreicher, Umherläufer' (esineb
juba Vestr.), longus 'Faulenzer, Tagedieb' (< lon-
kima), roidus 'Schnüffler' (d.) (< roitma 'schnüf-
feln'). Wied.I lurjus 'Schlingel, verkehrter Mensch
(Schimpfwort)' (< lurjama 'schlendern, umherschlen-
dern'), Wied.II kerjus 'Bettler';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EõS
hulgas, kerjus, kiidus = kiidakas inimene, kiidu-
kukk, lurjus, veenus = vedeleja, logard (<? ve-
nima);

m u r d e d : Põi jelGus 'see, kes armastab
ümber hulkuda', Mär kohmus 'kohmetu inimene' (< koh-

mima), Saa leuGus 'inimene, kes liiga palju rää-
gib' Juu va jōmā lakkerDus (hiv.), Jmā kīDus
'kiitleja', WJg kāberDus 'sõimusõna', Kad lät-
terDus 'libu', Kuu lāberDus 'laaberdaja', Hlj
kōberDus 'inimene, kes lõhakalt käib', nihverDus
'inimene, kes ennast püsimatult siia-sinna lii-
gutab', Kod kalGerDus 'joodik', latterDus 'lobi-
seja', Hls kennus 'hulkur' (<kõndima), Vōn alat-
ti nārD va nārus 'inimene, kes palju naerab',
Kam lāmberus = lāmberdaja, Ote komberus 'komber-
daja viletsalt käija', Rāp. lōberus 'vedeleja,
laiskleja', Se jōberus 'joomar' (<jooberdama
'hulkuma, jooma').

c) (rt)s-tuletised (rts rd-line verbitüvi +
-is):

m u r d e d : Pjg lõkkarts 'edev tüdruk,
lõkerdaja', Saa loŋGerts 'laiskvorst, hulkur'
(K.K.), lehverts 'lõhvard' (K.K.), leuGerts 'lobi-
seja' (<lõugerdama 'laimama, tühja juttu rääki-
ma') (K.K.) Pst lāberts 'ümber hulkuja, joodik',
Hls koīBerts 'vana inimene' (<koiberdama), keŋ-
Gerts 'halvasti käija', lakkerts 'joodik' (<la-
kerdama 'jooanud peaga märatsema'), Krk kamberts
'kohmakalt käija' (<kamberdama), lekkerts 'ini-

mene, kes palju naerab', le^uηGerts 'peenike ja pikk inimene' (<lõngerdama 'lõnkuma, logisema, vaarudes käima') Hel loiGerts 'pika kasvuga ja lõdva kehahoiuga inimene' (<loigerdama 'teistel jalus tolgendama, lonkima').

-is, -us ja -(rt)s on murdekeeles produktiivsed tegijanimesid tuletavad liited. -is liite põhiliseks levikualaks on saarte ja läänemurre. us-liide on tuntud pesaegu kogu keelealal. (rd-liste verbitüvede puhul esineb -ks idapoolsetes murrakutes, -is aga läänepoolsetes murrakutes). (rt)s-liide on omane mulgi murdele, kuid esineb ka viimase naabruses olevates lään-eesti murrakutes. Mainitud liidetega tuletatud sõnad on pejoratiivid, s.t. nad iseloomustavad isikut kas naeruväärsest või pahelisest küljest. Pejoratiivse tähenduse kandjaks ei ole mitte niivõrd sufiks kui just tüvisõna.

s-(:-ks-), is-, us-sufiksi produktiivsusest.

-s(:-ks-), -is, -us ei ole kirjakeeles isikut märkivate sufiksitena produktiivsed. Tänapäeva kirja-keele sõnavarasse kuuluvad sellised tuletised, nagu käliksed, languksed, nõoksed, omaksed, veljeksed, ven-

naksed, õeksed, mis märgivad sugulasi. Need on vanad
sõnad, mis esinevad juba meie varasemates sõnaraamatutes ja ka põhja-eesti murretes. Neile lisaks võib nimetada veel järgmisi sõnu: eputis, hulgus, ihnus, karjus, kerjus, kiidus, käperdis, laaberdis, lurjus, lõhverdis, lõkerdis, lõõberdis, neidis, petis, vaterdis, veenus, ülemus. Osa nendest sõnadest on tuntud juba vanemas kirjakeeles.

Murdekeeles on -is ja -us produktiivsemaid isikunimetusi tuletavaid liiteid. Rikkalikult on nende liidetega moodustatud tegijanimedid deskriptiiv-pejoratiivse ilmega rd-listest verbidest (vt. lk.), kusjuures -is on tarvitusel läänepoolsetes, -us aga idapoolsetes murrakutes, näit. laaberdis (Kse) ~ laaberdis (Kuus, Kod) 'laaberdaja, jooõnu' laterdis (Muh, Mar, Juu, Jür, Amb) ~ laterdis (Kod) 'lobiseja, tühja jutu rääkija' literdis (Krj, Kse) ~ literdis (VJg, VNg) 'liiderlik naisterahvas', läterdis (Mär) ~ läterdis (Kad) 'lõtvade kommetega tütarlaps' jne. rd-verbidel puhul kasutatakse is-, us- tegijanimede kõrval isiku märkimiseks ka puuast verbitüve (vt. lk.). Mulgi murdes ja selle naabruses olevates lääne-eesti murrakutes leidub rohkesti (rt)s-liitega tuletatud deverbaalseid isikunimetusi (vt. näiteid lk.).

is-, us-liitega moodustatud denominaalseid isikunimetusi on murretes vaid üksikuid. Kogu keelealal

on tuntud sõna karjus. Kitsama levikualaga on sellised tuletised, nagu annus (Käi) 'anne inimene' harjus (Vig, Vil) 'rändkaupmees', kõhnus (Jäm) 'kõhn inimene', köölus (Mää, Kan, Plv) 'kõhn inimene; pikk vedela kõnnakuga inimene', neidis (Kuu) 'neiu', noligus (Muh) 'nolk'.

s-(:-ks-), is-, us-sufiksi liitumisest tüvele.

s-(:-ks-), is-, us-liitega on tuletatud isikut märkivaid nimisõnu substantiividest, adjektiividest ja verbidest. s-(-ks-) sufiks on liitunud tüvisõnale vokaaltüveliselt, näit. langused (<lang : langu), veljeksed (<veli : velje). is-, us-tuletistes on tüvisõna vokaal asendatud sufiksis esineva vokaaliga, näit. Wied. I sõpris (EO) 'Cicisbeo, Courmacher, Nebenbuhler des Mannes') (<söber : söbra), EÖS petis (<petma : petan), kerjus (<kerjama) : Mär kõhnus (<kõhnima), JMd kibus (<kiitma : kiidan). Astmevahelduslikes tüvedes esineb nõrk aste, kui -ks- on tüvele liitudes sulgenud teise lahtise silbi, näit. vennaksed, õeksed, petis; Jäm kõhnus 'kõhn inimene', Saa leugus 'inimene, kes liiga palju räägib'.

is-, us-liitega on tuletatud substantiive nii puhtast kui sufiksilisest sõnatüvest. Alljärgnevalt vaatleme mõningaid neid tuletisi, mille aluseks on sufiksiline tüvi.

1) -rd(a) (verbisufiks) + -is või -us.

Sellesse rühma kuuluvaid sõnu, nagu laaberdis~laaber-
berdus, lõhverdis~lõhverdus jne. leidub rõnkesti
murretes. Mulgi murdes on kujunenud rd(a)- ja is-su-
fiksi kokkusulamise teel uus liide rts : rtsi, näit.

Hls kõhmerts : kõhmerts ^ui 'kõhmerdaja (nlv.)', Krk

lekkerts : lekkerts ^ui 'inimene, kes palju naerab'.

-rd(a) + -us on lõuna-eesli murretes võinud anda ka

-rus, näit. Ote komberus 'komberdaja, viletsalt käi-
ja' (< komberdama), Urv lõberus 'lohakalt käija'

(< lõõberdama), Har lõõserus 'hulgas, laisk inimene'.

2) -t(a) (verbisufiks) + -is.

Sellistes sõnades, nagu eputis ja Ksk kasvadis
'kasulaps', on -is liitunud t(a)-liitelisele verbitü-
vele.

3) m-komparatiiv + -us.

Tuletistes ülemus ja Jõh alamus 'alam' (I.K.)
on -us liitunud komparatiivsetele tüvedele ülem, alam.

4) -m + -us.

Murretes esinevad isiku märkimiseks tarvitata-
vad nimisõnad venimus 'venivillem' ja logamus 'logard
ajaviitja' on tuletised m-liitelistest deverbaalidest.

6. rd - t u l e t i s e d.

rd-sufiksi etümoloogilisest ja häälikulisest

küljest.

rd-liitelisi humoristlik-pejoratiivse varjundiga isikunimetusi esineb nii kirjakeeles kui murretes. rd on põhiliselt deverbaale tüetav sufiks, sest viimased moodustavad valdava enamuse rd-tüetistest. Leidub ainult üksikuid denominaale ja need on tõenäoliselt tekkinud deverbaalide analoogial. Sufiksi algupära on vähe uuritud. F. J. W i e d e m a n n näitab, et rd (~rt) võib vahelduda ühelt poolt t-ga (kōbart ~ kōbat), teiselt poolt aga r-ga (kōbart ~ kōbar, lombart ~ lomper)¹. V. R i d a l a on andnud käsitletava sufiksi päritolu kohta järgmise seletuse: "Seegi liide ei näi oma algupära poolest olevat muu kui teisend eelnimetatud ar liitest, mis samuti tegevust iseloomustab; olgu nii et küsimus on d või t tüetusliite kaasmõjust

¹ Vrd. F. J. W i e d e m a n n, Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Petersbourg 1875, lk. 181.

-ar pääle, või nii et vastavast käändest d resp. t ar liite külge on tulnud ja sest nii moodi uue tule-
tuslõpu tekitanud. Võimalik ka, et siin mõlemad juh-
tumised on olnud kaasa mõjumas¹. See küllaltki sega-
ne seletus ei suuda anda uuritavale probleemile ra-
huldavat lahendust.

Allakirjutanu arvates pärineb nimetatud sufiks
deskriptiiv-pejoratiivsetest rd-listest verbidest. Pal-
jud rd-tegijanimed on puhtakujulised verbitüved, näit.
lõhvard ~ lõhverd < lõhverdama, vussard < vusserdama, Kse
kõbard 'vilets, vaevaline lonkur, see, kes vaevaliselt
edasi kõõberdab' kõõberdama, Krk kääbert < laaberdama,
Krl loõgerd 'vedeleja laiskvorst' < loogerdama (vt. näi-
teid veel lk.). Arvestatagu seda, et verbitüve ka-
sutamine substantiivina on eesti keeles üsna tavaline
nähtus (tõend < tõendama, väljend < väljendama; murretes
edvi 'edev tüdruk' < edvistama jne.). Sellistest tegi-
janimedest on rd abstraheeritud kui iseseisev sufiks
ja teda on hakatud kasutama halvustava tähendusvarjun-
diga isikut märkivate nimisõnade tuletamisel kõigepealt
verbaalsete tüvede puhul, hiljem isegi nominaalsete tü-
vede puhul (rd-le eelneva vokaali kohta vt. lk.).
Sufiksi pejoratiivne tähendus pärineb samuti ülalmai-

¹ V. Ridala, Keeleline Kuukiri nr. 1 ja 2, 1914,
lk. 17.

nitud verbidest. Ei saa muidugi eitada rd-tuletiste seost ühe osa ar-, er-tuletistega, kuid need ar-, er-tuletised lähtuvad omakorda rd-listest verbidest (vt. lk.).

Tänapäeva kirjakeeles esineb käsitletav sufiks kujul rd : logard, õgard, vanemas kirjakeeles rt Hup.I käppart, Wied.I lombart. Põhja-eesti murretes on üldine rd : Aud jehkard, Jmd lakkard, Kod loppard 'ropp inimene', lõuna-eesti murretes aga rt, kuid selle kõrval esineb ka rd : Krk lämbert 'vigaste jalgadega inimene', Puh läppärt 'see, kes on palju lonkinud mööda pori', San lohmart, Urv lõkkard, Krl jahvar'd 'lobiseja'. Kõik rd-substantiivid käänduvad i-tüveliselt (jõhkard : jõhkardi).

Isikut märkivate rd-tuletiste tähendus-

rühmad.

Denominaalid.

rd-liitega on tuletatud denominaale, mis märgivad isikut mingi halvustava või naeruvääristava tunnuse või omaduse alusel.

a) Nimisõnadest moodustatud tuletised, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Hup. I

(Vestr.) käppart 'an Händen und Fingern gelähmt'

(P) (<käpp);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS

käpard = käsist halvatu, saamatu, oskamatu inime-

ne, kaltsard 'räbalais inimene' (Rid. sõna, mis EÖS-s pündub);

m u r d e d : Tõs käppärd 'vusserdaja', Sim

tõssard 'tasane, saamatu inimene' (<tõss), Hlj

koibard 'pikkade koibadega inimene' (<koib).

b) Omadussõnadest moodustatud tuletised, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied. I

jõhkart (P) 'dummdreister, zudringlicher Mensch',

londart (F) = lontrus (<loñt 'schlaff, hängend'),

Wied. Gr. kīwart 'Linkischer' (<kīw 'schief')

(182);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS

juhvard (Rid.), lõdvard = lõtv, iseloomutu inime-

ne, tuimard = tuim inimene, Rid. sõnad, mis EÖS-s

puuduvad: juhmard 'toores, halastamata inimene',

kiivard 'äkkvihane inimene' (<kiivas' äge, äkkvi- hane);

m u r d e d : Aud ta õ seanDe, va jehkard,

Kuu elgard 'tulise loomuga inimene' (<elgas 'he-

le, vali, tulise loomuga').

Deverbaalid.

rd-liitega on tuletatud tegijanimesid, mis määrgivad isikut, kusjuures tüvisõnaks olevas verbis väljendatud tegevus iseloomustab vastavat isikut p a - h e l i s e s t või n a e r u v ä ä r s e s t küljest, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Hup. II

lakkart 'Säufer, Saufaus, Schmarotzer' (r.) (<la-

kardama, lakkuma) Wied. I jahvard (P, S, SO) -----
'Schwätzer' (<jahvama), lapart 'Flickschneider'

(<lappima), logart (Pp, SO) 'Faulenzer, Bärenhäu-

ter' (<logardama, logama 'logelema, laisklema, hul-

kuma'), lõhward ~ lõhward 'linkischer, alberner

Mensch, der sich nicht zu betragen weiss; Schwätzer'

(<lõhverdama, lõhvama), lõmert ~ lõmmart 'Fresser'

(<lõmima, lõmbima 'begierig essen, schlingen, nas-

chen'), Wied. Gr. lohward 'Faulenzer, Schlotteriger'

(<lohmama, lohverdama 'lohakalt käima, hooletult

tegema midagi', vrd. ka lohm 'lohmakas') (182);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EOS

jahvard - lobasuu, lakard, latard (Rid.) - latraja,

logard, lohmard - lohmakas, lohverdava inimene, loi-

mard = loimaja, loimetu isik (< loimama), lombard,
lõhvard ~ lõhverd = kohmakas, alp inimene, kes ei
oska käituda; jahvard, lobasuu, vussard = vusser,
vusserdaja, väänard (Rid.) väänkael, põikpea
(< väänama), õgard (Rid.) 'suur sõõdik, õgija',
Rid. sõnad, mis EOS-s puuduvad: jahmard 'ülepeakae-
la tegija' (< jahmama), koivard 'lonkur, hulgas'
(< koivama), lobard 'lobasuu' (< lobama), magard
'kausa ja palju magaja' (< magama), riiard 'riid-
leja, riikakas inimene' (< riidlema), roomard 'roo-
mava iseloomuga isik' (< roomama);

m u r d e d : Muh lapperdi 'kes palju rää-
gib ja tühja juttu ajab' (< laperdama 'palju rää-
kima ja tühja juttu ajama'), Kse kõbard 'vilets,
vaevaline lonkur, see, kes vaevaliselt edasi kõõ-
berdab', Mih kiunard 'sant, viriseja, kiunuja ini-
mene', Hää lekard 'palju lobiseja, keelepeksja'
(< lõkerdama), Jmd lakkard 'joodik', Koe lombart
'lombakas', Ksi kombard 'viletsasti käija' (< kom-
berdama), Plt lūbart 'lonkur', Kuu hõlgärd 'hüppa-
ja inimene' (< hõlgerdama 'üles hüppama'), VNg kö-
härD 'alati kõhija', Jõh kolard 'kolaja' (I.K.),
Trm kekard 'kergats' (< kekkama, kekardama 'püsi-
matu olema, vallatlema'), kõgard 'kes kongerdab
käia' (< konkama, kongerdama), Krk ämerit 'kärssitu
laps; mees, kes naistega palju tegemist teeb'

(<aamerdama 'hullama, vallatlema, ulakust tegema;
kõlvatut elu elama'), k**ä**b**ē**r**t** 'hulguis, lurjus' (<
kaaberdama), koh**u**m**ē**r**t** 'kohmetu, saamatu inimene; oma-
kasupüüdja, ahnitseja' (<kohmerdama 'kohmitsema,
aeglaselt õiendama; ahnitsema, endale kõrvale pane-
ma'), l**ā**b**ē**r**t** (<laaberdama), lah**u**v**ē**r**t** 'inimene, kes
palju kõneleb; jooksik' (<lahverdama 'lobisema;
põhjuseta käima ühest kohast teise'), luh**u**v**ē**r**t** 'hul-
kuja (<luhverdama 'aelema, asjata ümber hulkuma'),
l**ē**u**g**er**t** 'suure jutuga inimene' (<lõugerdama 'lai-
mama, tühja juttu rääkima') Hel lo**g**ar**d** 'logard'
(<longerdama, lonkima), Puh läpp**ä**r**t** 'see, kes on
palju lonkinud mööda pori' (<läpardama 'pori mööda
lonkima'), Urv lokkar**d**, Krl jahvar**d** 'lobiseja', lõ-
Ger**d** 'vedeleja, laiskvorst' (<loogerdama).

Peale eespool käsitletud tuletiste leidub veel rd-
-lisi deverbaale, millede semantiline seos vastavate ver-
bidega on muutunud nii nõrgaks, et seda on raske tajuda,
või millel puudub tävisõna eesti keeles, näit.

Wied. I lipar**d** (W) 'Schwätzer, Klätser'
(<liperdama), läp**ä**r**t** 'Plauderer, Plapperer';
m u r d e d : Kse kõn**ä**r**d** 'vilets, lahja
loom või inimene', Aad ku**g**ar**t** 'pikk ja kõhn inime-
ne' (<?kuikama 'hulkuma', kuiku 'kuivanud olend'),

Saa niuGarD 'vigane inimene', Hlj kiBart 'kõhn,
kuivetonud inimene', Krk kiGert 'kuiv, kõhn ole-
vus', San koiGerD 'pikk ja kuivetonud inimene'
(< koigerdama 'viletsasti kõndima, jalus olema
tuigerdama, pödema, kiratsema'), Har loiGerD 'suur
ja vedel inimene' (< loigerdama 'teistel jalus tol-
gendama; lonkima').

rd-sufiksi produktiivsusest.

Paar isikut märkivat rd-substantiivi, nimelt kä-
pard (Vestr.) ja lakard (Hup.II), esineb juba varase-
mates sõnaraamatutes. W i e d e m a n n i sõnarsama-
tus on rd-liitelisi isikunimetusi juba rohkem, kuid
enamik nendest on murdesõnad, näit. Wied.I jahward (P,
S, SO) 'Schwätzer, jöhkart (P), lipard (W) 'Schwät-
zer, Klätscher', logart (Pp, SO), lombart = lomper,
löhwart ~ löhwert, londart (F) = lontrus jne.

Käesoleval sajandil hakkavad mainitud liidet pro-
pageerina keeleuueaduslased. V. R i d a l a selgitab
1914.a. "Keelelises Kuukirjas" rd-liite tähendust ja
päritolu ning teeb ettepaneku rakendada seda liidet
ulatuslikumalt pejoratiivse tähendusega isikunimetuste
tuletamisel¹. Samas soovitab ta järgmisi rd-tuletisi:

¹ Vrd. V. R i d a l a , Keeleline Kuukiri, nr. 1
ja 2, 1914, lk.17-19.

deverbaale jahmard 'ülepea kaela tegija', kolvard 'lonkur, hulgas', latard 'valjusti lobiseja', lobard 'lobasuu', magard 'kaua ja palju magaja', riiard 'riidleja, riikakas inimene', roomard 'roomaja iseloomuga isik', väänard 'väänkael-inimene', õgard 'õgija, suur söödik', denominaale juhuard 'juhm inimene', julvard 'toores, halastamata inimene', kaltsard 'räbalais inimene, kaltsvatt', kiivard 'äkkvihane inimene'. J. A a v i k nimetab oma "Uute sõnade sõnastikus" rd-liidet nende sufiksrite hulgas, mis varem olevat olnud haruldased ja mida "uuendatud keeles" olevat hakatud kasutama sagedamini uutesõnade loomiseks¹. Samas sõnastikus esitab ta ka rd-lisi uusmoodustisi, näit. jõlard 'lärmitseja, möllaja' (<jõlama 'lärmitsema, möllama'), lödvard 'lödvd, iseloomuta, naisestunud isik', ulard 'ulakas, logeleja isik' jne. Keeleuuenduslaste poolt soovitatud sõnad, välja arvatud mõned üksikud, nagu latard, õgard, ei ole kirjakeeles tarvitataavaks saanud, sest nad olid rahvakeelele võõrad. Tänapäeva kirjakeeles on kasutusel sellised sõnad, nagu jahvard, jõnkard, kohuard 'kohmakas isik', kãpard, kõõbard, lahvard, lakard, logard, lohuard, lombard, lõhvard, vussard, mis on pärit rahvakeelest.

¹ Vrd. J. A a v i k, Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik, Tallinn 1921, lk. 8.

rd-liitelisi isikut märkivaid nimisõnu leidub kõigis murretes. Kohkesti esineb rd-tegijanimesid, sest tegijanimeks võib olla peaaegu iga rd-line verbitüvi (näiteid vt. lk.). Nimetame siin vaid üksikuid de-verbaalseid murdesõnu, mis on laialdasema levikuga: kõhard (Sim, KJn, Kuu, VNg, Hel) 'inimene, kes alati ----- kõhib', kõõgart (Nis, Juu, Jür, JMd, Kad, Plt, Jõe, Kod, Krk) 'kõhn olevus; kõürus, kõveras inimene, halvustav nimetus loiu inimese kohta', loigard (Kad, Sim, Lüg, Jõh, Krk, Hel, Ote, Plv, Har) 'pikk ja peenike inimene; kõhn olevus; vedeleja, laisk inimene, kes ei viitsi tööd teha; lohakalt käija', lõngard (Vig, Var, Tõs, Pil, KJn) 'pikk ja peenike inimene; kõhn inimene; laisk inimene', Eriti produktiivne tegijanimesid tule-
tav liide on rd mulgi murdes (vt. näiteid lk.).

Murretes leidub vaid üksikuid rd-sufiksiga tu-
letatud denominaalseid isikunimetusi: näit. elgard
(Kuu) 'tulise loomuga inimene', koibard (Hlj) 'pikkade
koibadega inimene', tõssard (Sim) 'tasane, saamatu ini-
mene'. Neile võib lisada veel jõhkard (Tõs, Aud) ja kä-
pard (Tõs, Juu, VJg, Plt, KJn, Krk, Puh), mis on tun-
tud ka kirjakeeles.

rd-sufiksi liitumisest tüvele.

rd-sufiksiga on tuletatud isikut märkivaid nimisõnu peamiselt verbitüvedest, harvemini ka adjektiividest ja substantiividest.

-rd on liitunud vokaaltüvele, astmevahelduslike sõnade puhul nõrgaastmelisele vokaaltüvele, näit. Wied. I lombart, EÖS kápard, lödvard = lötvt iseloomutu inimene; Aud j^uhkarD, Trm kek^ukarD.

Väärrib tähelepanu, et -rd ~ -rt ees on peaaegu igal pool vokaal a, hoolimata sellest, milline vokaal esineb tüvisõnas, näit. Wied. I j^uhkart (P) (< jöhker), lapart 'Flickschneider' (< lappima), EÖS ögard (< ögi-
ma), Mih kiunard 'sant, viriseja kiunuja inimene' (< kiunuma), Kuu köhärD 'alati köhija' (< köhima), Hel
lerGard 'logard' (< longerdama, lonkima). Nimetatud asjaolu on seletatav sellega, et -ard ~ -art on üldistunud tuletistest, mille aluseks on a-tüved, ka kõigis-
se teistesse tuletistesse¹.

¹ Vt. ka V. R i d a l a , Keeleline Kuukiri nr. 1 ja 2, 1914, lk. 18.

7. sk - t u l e t i s e d .

sk-sufiksi etümoloogilisest ja häälikulisest

küljest.

Pejoratiivsufiks -sk tuletab isikut märkivaid nimisõnu noomenitest ja verbidest. Sufiksi päritolu ei ole uuritud. On küll näidatud, et lõuna-eeesti murretes leidub hulgaliselt sk-lõpulisi vene laensõnu, ja arvatud, et mainitud sufiksi laialdane levik Lõuna-Eestis võib olla osaliselt seletatav vene keele mõjuga¹. On tõenäoline, et sk-sufiks on laenuist algupära, kuna tal ei ole vasteid sugulaskeeltes. Selle poolt, et laenu andja keelena võib tulla arvesse vene keel, räägivad mitmed asjaolud. 1) sk-tuletiste põhiliseks esinemisalaks on Ida- ja Lõuna-Eesti, s.o. ala, kus kokkupuuted vene keelega on olnud kõige tihedamad. Mõned tuletised on tuntud ka läänepoolsetes murrakutes. 2) Samal

¹ Vrd. J. J õ g e v e r , Eesti keele grammatika, III aasta, Tartu 1920, lk. 26-27; M. M u s t , Vene-eeesti suhete kajastumine lõuna-eeesti murrete sõnavaras, Tallinn 1954 (kandidaadidissertatsioon), lk. 236.

alal leidub hulgaliselt sk-lõpuliselt vene laensõnu, mil-
ledes -sk vastab mitmesugustele erinevatele häälikühen-
ditele, näit. ragask 'rogusk' - рогоска, parask
'baranka' - Баранска (pl.), sakusk 'suupiste' - закуска
kasatsk 'teatav tants' - казарок: казарка jne.¹.

Nendel laensõnadel on kahtlemata oma osa sk-sufiksi
levimise suhtes eesti keeles, kuid pole mõeldav, et mai-
nitud sufiks oleks abstraheeritud sellistest laenudest.
Selle vastu kõneleb asjaolu, et sk-tuletised on pejora-
tiivid, mis tähistavad peamiselt olevust, sk-lõpulis-
tel laensõnadel aga puudub halvustav tähendusvarjund ja
nad ei märgi tavaliselt olevust. sk-sufiksi vastena tu-
leb kõne alla vene keeles esinev ühelt poolt deminutiiv-
sust, teiselt poolt pejoratiivsust väljendav sufiks

-uska(-usko). Sellele viitavad ka sellised W i e d e m a n -
n i sõnaraamatus ja kodavere ning vaivara murrakus
leiduvad sõnad, nagu Wied.I plikkuska 'junges Mädchen,
halberwachsenes Mädchen; lits, wennuska 'Brüderchen',
Kod venuska ~ venosk 'laisa sõimunimi', keresk : keres-
ka 'pikk ja kõhn inimene', Vai nohisko 'nohiseja,
tõss inimene', kus on säilinud vene keelele omased su-
fiksi lõpuvokaalid. Sama sufiks on laenatud teistesegi

¹ Vrd. M. M u s t , Vene-eesti suhete kajastumi-
ne lõuna-eesti murrete sõnavaras, Tallinn 1954 (kandi-
daadidissertatsioon), lk. 236.

läänemeresoome keeltesse, näit. vdj. sarviško 'sarvik, sasipea', irviško 'irvitaja, irevil olevate hammastega' (P. A r i s t e , VKG 126), krj lopuška 'lõpp, jäänus' (A. G e n e t z , TVKK 184) jne.

Eesti keeles on sk kujunenud h u m o r i s t - l i k - p e j o r a t i i v s e tähendusega liiteks, mida kasutatakse peamiselt isikut (resp. olevust) märkivates sõnades, kuid leidub ka sk-tuletisi, mis tähistavad esemeid, näit. Kuu kräbäsk 'ärakuivanud nahkese, kasukas, king', Vas koBešk 'vana kasukas'.

Käsitletav sufiks esineb kirjakeeles kujul sk:
logask, veenusk, murretes sk ~ šk : Lüg virisk 'viriseja', Kod veDask 'laisk vedeleja', Kod loDask 'paks lõtv inimene', Krk vanask 'vanamees', Plv mulask 'lobiseja'. sk-tuletised käänduvad i-tüveliselt, näit. Kod viBask : viBaski 'pikk ja peenikene olend', Puh läBusk : läBuski 'suurte korratute riidetega inimene (sõimunimi)', Trv nēlusk : nēluski, Rõu källusk : källusk 'kälimees'. Põhja-eesti kesk- ja läänemurdes, kus leidub ainult üksikuid sk-tuletisi, esineb i ka ainsuse nominatiivis, näit. Mar lörösk? : 'logeleja, laiskvorst; inimene, kes teeb tööd hooletult', Aud loGaski, Juu kiäBuski, 'väike vilets inimene', Koe liBuski 'liiderlik naisterahvas'. On raske öelda, millega seletada i esinemist sellises asendis. Kirde-eesti rannamurdes käänduvad sk-tuletised tavaliselt u-tüve-

liselt, näit. Kuu läberDask : läberDasku 'suur laa-
berdaja', Lüg pirisk : pirisku 'viriseja', Jõn no-
hisk : nohisku 'tuim inimene' (l.K.).

Isikut märkivate sk-tuletiste tähend-
dusrühmad.

Denominaalid.

1) sk-liitega on moodustatud nimisõnu, milledes isik on toodud esile juba tüvisõnaks olevas substantiivis. Enamikus siia kuuluvates tuletistes ei muuda -sk tüvisõna semantikat. Üksikutes tuletistes aga annab ta neutraalse tähendusega tüvisõnale pejoratiivse varjundi.

a) Tuletised, milledes -sk ei muuda tüvisõna semantikat, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Hup.I lib-
baſk 'Fuchsschwänzer' (d.) (<liba 'lipitseja,
liiderlik naisterahvas, vrd. ka libama 'meelita-
na, lipitsema'), Hup.II källüſk 'Schwager. Weibes
Schwestermann' (<käli), Wied.I libuski (P)'lüder-
liche Dirne, Umhertreiberin' (<libu), tolosk (d)
'Tölpel, dummer, einfältiger Junge' (<tola);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
libask-meelitaja, sabaliputaja, libusk=libu;

m u r d e d : Mar lõrosk 'logeleja, laisk-
vorst', inimene, kes teeb tööd hooletult' (loru,
vrd. ka lorutama 'lohakalt tegema, logelema, lobi-
sema'), Koe liBuski 'liiderlik naisterahvas' (li-
bu), Pil leBesk 'hea lõuamees' (lõba 'irvitaja;
suure jutuga; lõbi 'lobiseja'), Hls junask 'jõmpsi-
kas' (juna 'jõmpiskas'), Krk edvisk 'edev tüdruk'
(edvi 'edev tüdruk', vrd. ka edvistama), jemask
'poisike, jõmpiskas' (hrv.) (jõma 'poisike'),
lidusk 'tüdruk, kes poistega tegemist teeb' (lidu
'libu; ilus neiu'), Vas kälusk = käli.

Esitatud sk-tuletised on isiku kohta tarvitata-
vaid pejoratiivsed või humoristlikud nimetused. Tähelepan-
dav on asjaolu, et humoristlik-pejoratiivse tähenduse kand-
jaks on nii tüvisõna kui sufiks. Erandiks on sõna kälisk,
millel puudub emotsionaalne tundetoon.

b) Tuletised, kus sk- annab neutraalse tähendusega
tüvisõnale pejoratiivse varjundi, näit.

m u r d e d : Kod vilets ja vana naGu va kia-
Busk teine' (kääbus), Krk emäsk 'naisterahvas' (van;
hlv.) (ema), eZäsk 'meesterahvas' (van.,hlv.) (isa).

2) sk-liitega on tuletatud humoristlik-pejoratiivse
varjundiga substantiive, mis märgivad isikut teatava o m a-

duse, tunnuse või ameti järgi.

a) Nimisõnadest moodustatud tuletised, näit.

vanem kirjakeel Wied. I har-
juski harjusk (P) 'Bürstenverkäufer (hari :
harja), nenask nönask (d) 'Vordermann, Erste im
Zuge (b. Vögeln und Fischen)';

tänapäeva kirjakeel:

EOS harjusk 'harja-kaupmees' (van.) VOS (1953)
kolask 'suure inimene (hlv.)' (kola).

murded: Juu arjuski 'rändkaupmees
(hlv.)' (esineb murretes tavaliselt ilma pejora-
tiivse varjundita), Kod kiälesk 'keelekandja',
lodask 'paks lõtv inimene' (loda 'muda, lõtv
asi; pehme', Hel kahusk 'sassis, karvane inimene
(ka pea)', Rõu nenask 'ninamees'. Rääp kēlusk
'pikk kõnn inimene (kõõl, kõõlus).

b) Omadussõnadest moodustatud tuletised, näit.

EOS keevesk = keevaline inimene, Puh samuti
kēvisk 'kergemeelne inimene' (keev : keeva), Kod
keresk 'pikk ja kõnn inimene (hlv.)' (kõre 'sir-
ge, sile, sale; kõrge; kuiv'), Krk vanask 'vana-
mees (enamasti hellitusena abikaasa konta)'.

On üsna tavaline nähtus, et deminutiivsust ja
hellitlust märkivad sufiksivõivad anda sõnale halvus-

tava varjundi, näiteks lausetes: see ei ole mees, vaid mehekene; see mees on veel poisikene annab deminutiiv-sufiks -kene sõnadele mees ja poiss halvastava tähenduse. Karksi murrakust kirja pandud tuletise vanask puhul on aga tegemist vastupidise nähtusega kus pejoratiiv-sufiks -sk esineb hellitluse väljendajana. sk-liiteliste denominaalide hulka kuulub ka üks kohanimest tuletatud substantiiv, nimelt Hls lätusk 'sõimunime-tus lätlase kohta'.

Deverbaalid.

sk-liitega on tuletatud deverbaale, mis märgivad isikut kui verbis väljendatud tegevuse sooritajat, kusjuures see tegevus iseloomustab isikut pahelisest küljest, näit.

vanem kirjakeel: Hup.II

willask 'lang und schmal, ohne Geschick aufgewachsen (Mensch)' (<vilama 'kiiresti pikaks kasvama'), Wied.I laraski (P) 'Schwätzer', logaski 'Faulenzer, Bärenhäuter' (<logama 'vedelena, hulkuma, laisklema, aega viitma'), nēlask (d) ~ nīlusk (S) ~ nēlusk (S) 'Leckermaul, gieriger Schlinger';

tänapäeva kirjakeel: EÖS

larask - latraja, lobasuu, logask = logard, lorask =

lorand, lorikõneleja, tühine inimene, veenusk =
vedeleja, logard (<? venima, vrd. kod venosk),
vilask = vilamus;

m u r d e d : Kse loGaski 'logard' (esi-
neb murretes veel tähenduses 'lagunemisel olev
asi; vana, vilets hobne'), Saa si on üks va irvask
'edev inimene, kes alati naerab' Rap loraski 'sõi-
musõna', Kuu laBerDask 'suur laaberdaja', Lüg irisk
'iriseja', pirisk 'viriseja', Jõh virisk 'virise-
ja' (I.K.), Vai nohisko 'nohiseja inimene' Kod
veDask 'laisk vedeleja' (<vedama), venuska~ve-
nosk 'laisa sõimunimi' (<venima), Hls larask
(= laastaja, joodik) larasteB oma raha ärä, Krk
loBusk 'lobiseja' (<lobama, lobisema), lemask
'lõhkuja, raiskaja' (<lõmama 'purustama, lõhkuma'),
Ote mulisk 'inimene, kes palju räägib' (<mulama,
mulisema), Kan vana kõrisk (= kõriseja), miZa
tañ iks alatti kõnit ja kõrizät, Plv hüräsk 'vi-
hane, pahur inimene' (murretes tuntakse sõna ka
tähenduses 'väike putukas, kes kuivanud puu koort
lahti ajab') (<ürama 'urisema, jürama, nürima'),
Vas haBask (= lobiseja) om, haBises nisama, Se
ladrask 'lobiseja, keelepeksja' (<latrama), Lei
lärask 'inimene, kes palju lobiseb' (<plärama).

sk-liitelisi deverbaale, mis põhiliselt märgivad
tegitjat, võidakse murdekeeles kasutada ka adjektiivivi-

dena, nagu näiteks Jõh virisk inimene (I.K.), Kam tu
vana iGävene larask nasterahvas.

Lisaks töö eelnevas osas tähenduse järgi rühmitatud sk-substantiividele tuleb mainida veel üksikuid sk-lõpulisid isikunimetusi, mis tõenäoliselt on tuletisi, kuid millele allakirjutanul ei ole õnnestunud leida tüvisõna. Need on deskriptiivse ilme ja humoristlik-pejoratiivse tähendusvarjundiga sõnad, näit.

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
veerusk = volask, logask, volask;

m u r d e d : Sjn aGaski 'lõhvard' Puh lä-
Busk 'suurte korratute riietega inimene (sõimuni-
mi)', Kan müräsk 'alati pahane, tuim, jututu in-
mene (hlv.)', Röp lorbask 'saamatu inimene'.

sk-sufiksi produktiivsusest.

Kirjakeeles ei ole sk produktiivne liide. Kõige varasemates sõnaraamatutes isikut märkivaid sk-substantiive ei esine. H u p e l i sõnaraamatus aga leidub juba üksikuid nimetatud liitega tuletatud isikunimetusi, näit. Hup.I libbak (d.), willak, Hup.II källük
'Schwager, Weibes Schwesternmann'. W i e d e m a n n i

sõnaraamatus, on sk-tuletisi juba rohkem, kuid need on valdavas enamuses murdesõnad, näit. Wied.I harjusk ~ harjusk (P) 'Bürstenverkäufer', laraski (P) Schwätzer', logaski, nenask ~ nõnask (d) 'Vordermann, Erste im Zuge (b. Vögeln und Fischen)', tološk (d) 'Tölpel, dummer einfältiger Junge' jne.

Tänapäeva kirjakeeles tarvitusel olevatest sk-liitelistest isikunimetustest võib nimetada järgmisi: harjusk (van.), kolask, larask = latraja, lobasuu, logask, lorask, veenusk, veerusk, villask, volask. Need on kõik (või arvatud harjusk) halvustava tähendusega sõnad. Käesoleva sajandi 30-ndate aastate keskpaiku tehakse katsed laiendada sk-sufiksi tähenduspiirkonda ja võtta ta tarvitusele sugulasi tähistavas sõnärühmas. Nii leiame "Oigusteaduse sõnastikus" (1934) selliseid oskussõnu, nagu emask 'Adoptivmutter; *усыновительница*', isask 'Adoptivvater; *усыновитель* lapsesk 'Adoptivkind; *усыновленное дитя*', pojask 'Adoptivsohn; *усыновленный сын*', tütresk 'Adoptivtochter; *усыновленная дочь*' ja õesk 'Adoptivschwester; *усыновленная сестра*'. Need veldrad moodustised ei ole tarvitusele tulnud (juriidiliste terminitena kasutatakse vastavate mõistete edasiandmiseks nd-tuletisi pojand, tütrend jne. vt. lk.).

Murretes esineb põlastavaid sk-lisi isikunimetusi palju rohkem kui kirjakeeles. Peale kirjakeeles tun-

tud tuletiste (harjusk, larask, logask jne.), mis on
võrdlemisi laialdase levikuga ka murretes, leidub hul-
galiselt sõnu, mis on omased ainult murdekeelele, näit.
agask (Sjn, Hel) 'lõhvard', edvisk (Krk) 'edev tüdruk',
emask (Krk) 'naisterahvas' (van., hlv.), habask (Plv,
Vas) 'kergemeelne lobiseja', harisk (Kan) 'alati naer-
ja', irisk (Lüg, Jõh) 'iriseja', irvask (Saa) 'alp,
edev inimene', isask (Krk) 'meesterahvas' (van., hlv.),
jobask (Kod) 'tujukas inimene', junask (Hls) 'jõmpsi-
kas (murretes üldisem tähendus 'oma tehtud pabeross'),
jõmask (Krk) 'poisike, jõmpsikas' kahusk (Hel, San, Urv)
'sassis, karvane inimene (ka pea); lohakas, korratu ini-
mene', keelesk (Kod) 'keelekandja', keevisk (Puh) 'ker-
gemeelne inimene', kõresk (Kod) 'pikk ja kõhn inimene',
kõõlusk (Plv, Röp) 'kõhn inimene', kõrisk (Kan) 'alati
kõhiv ja rögalev inimene', kääbusk (Juu, Kod) 'väike,
vilets inimene', laaberdask (Kuu) 'Suur laaberdaja',
laabusk (Puh) 'suurte korratute riidetega inimene (sõi-
munimi)', labask (Se) 'lobasuu', ladrask (Se) 'lobise-
ja, keelepeksja', larask (Pil, Pst, Hls, Krk, Ote, Plv)
'riaskaja, joodik, laristaja', lidusk (Krk) 'tüdruk,
kes poistega tegemist teeb', lobask~lobusk (Rap, Krk,
Se) 'lobiseja', lodask (Kod) 'paks lõtv inimene', lor-
bask (Röp) 'saamatu inimene', lorusk (Mar, Kod) 'loge-
leja, laiskvorst, tööd hooletult tegija', lõbesk~lõbisk~
lõvesk (Pil, Kod, Plv, Urv) 'lobiseja, lobasuu', lõmask

(Krk) 'lõhkuja, raiskaja', lårask (Lei) 'inimene, kes palju lobiseb', lårusk (Hls) 'sõimunimetus lätlase kohta', mulask ~ mulisk (Ote, Plv) 'lobiseja, tühja jutu ajaja', mårask (Kan, Rõu) 'pahane, mossis inimene; tuim, jututu inimene', natask (Kod) 'poisinolk', nohisk (Jõh, Vai) 'nohiseja, tõss inimene', nõnask (Rõu) 'ninamees', nårask (Rõu) 'nuriseja, inimene, kes kunagi rahul ei ole', pirisk (Lüg, Jõh) 'viriseja', vanask (Krk) 'vanamees (enamasti hellitlusena abikaasa kohta)', vedusk (Kod) 'laisk vedeleja', venusk (Kod) 'laisa sõimunimi', vibask (Kod) 'pikk ja peenike olend', virisk (Lüg, Jõh) 'viriseja', urask (Plv, Urv) 'vihane, pahur inimene' (murretes tuntakse sõna ka tähenduses 'väike putukas, kes kuivanud puu koort lahti ajab').

Esitatud näidetest näeme, et isikut märkivaid sk-tuletisi leidub lõuna-eeesti murretes, põhja-eeesti idamurdes ja kirde-eeesti rannamurdes.

sk-sufiksi liitumisest tüvele.

sk-sufiksiga on tuletatud isikut tähistavaid nimisõnu substantiivsetest, adjektiivsetest ja verbaalsetest tüvedest. Tuletiste aluseks on peaaegu eranditult 2-silbilised tüved. sk on liitunud vokaaltüvele. Astmevahelduslikes tüvedes, kus sk on salgenud teise lah-

tise silbi, esineb ootuspärane nõrk aste, näit. Kod
kiälesk 'keelekandja', Se lādrask 'lobiseja keelepeks-

ja'.

Enamikul juhtudel on ak- liitunud tüvisõna tü-
vevokaalile, näit. Hup.II willask (<vilama), Wied.I
laraski (P) (<larama), EÖS lorask (<lorama); Lüg

virisk 'viriseja' (<virisema), Kod kiäBusk (<kää-

bus), Krk edviisk 'edev tüdruk' (<edvi 'edev tüdruk'

vrd. ka edvistama). Üksikutes tuletistes on aga tüve-

vokaal asendatud mõne teise vokaaliga, peamiselt u
(~o)-ga, näit. Wied.I harjuski ~ harjusk (P) (<hari :

harja), nilusk (S) ~ nelusk (S) 'Leckermaul, gieriger

Schlinger' (<neelama); Kod vedosk 'laisk vedeleja'

(<vedama), Krk lobusk 'lobiseja' (<lobama, lobisema).

8. nd - t u l e t i s e d .

nd-sufiksi etimoloogilisest ja häälikulisest
küljest.

nd-liitega on tuletatud isikut tähistavaid nimi-
sõnu nii noomeni- kui verbitüvedest. Kirjakeeles esi-
neb see sufiks kujul - nd (emand, olend), murretes tu-
leb nd kõrval esile ka nt (Lüg pojant, Hls larant
'lobiseja').

Denominaalides esinevad nd-sufiksil, mille puhul
peetakse algseks deminutiivset tähendust, on vasteid
kaugemates sugulaskeeltes kaasa arvatud ungari keel.
Seetõttu arvatakse, et ta pärineb juba soome-ugri alus-
keelest. Samuti on keeleteadlased konstateerinud tema
kokkukuuluvust järgarve moodustava s- : nd-sufiksiga¹.

¹ Vrd. J. B u d e n z , Az ugor nyelvek összeha-
sonlító alaktana, Budapest 1884-1894, lk.252-255,
J. S z i n n y e i , Finnisch-ugrische Sprachwissen-
schaft, Berlin und Leipzig 1922, lk.85-86,94; Magyar
nyelvhasonlítás, Budapest 1927, lk.94-95; L. H a k u -
l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsin-
ki 1941, lk. 117.

On põnjust peatuda selle sufiksi tüvevokaalil, mis eesti keeles on kahe sugune. 1) a-line tüvi -nd : -nda- tuleb esile ainult kahes sõnas emand ja isand. Need on küllaltki vanad tuletised, millel on vasteid teisteski läänemeresoome keeltes, samuti lapi keeles, vrd. lv izānd, jemānd, vđj emāntā, sm isāntā, emāntā, vps isand (A. A h l q v i s t , SKR 15), lpN ised, aemed (K. N i e l s e n , L O). 2) i-line tüvi, -nd : -ndi- esineb ülejäänud denominaalides, näit. pojand : pojandi (vrd. sm. pojintima 'võoraspoeg'), tütrend : tütrendi (vrd. sm. tytintimä 'võorastütar'), soend : soendi. Mõnikord on ka sõnu emand ja isand teiste nd-tuletiste analoogial hakatud käänama i-tüveliselt. Seda nähtust kohtame lääne-eesti ja mulgi murdes, näit. Tõs emandiD ja isandiD 'emandad ja isandad', Hää emand : emandi, Trv isand : isandi, Krk naiZe olli emäntti.

Deverbaalides esinevale nd-liitele, mis on ühendatav eespool käsitletud denominaalse ndga, on samuti leitud vasteid kaugematest sugulaskeeltest, nimelt sürjakomi ja udmurdi keelest¹. Deverbaalid on peaaegu eranditult i-tüvelised, -nd : -ndi- näit. olend : olen-

¹ Vrd. L. H a k u l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk.173,186.

di, KJn irvanD : irvanDi, Lai kõrranD : kõrranDi jne.

Harva esineb tüves o u, näit. Hup.II kaswand : kaswando 'Aufzügling' (r.), Wied.I kaswand : kaswandu.

Mõnedes isikut märkivates deverbaalides võib nd pärineda ka nd-listest verbitüvedest, nagu Kod kojjenD ~

koijanD 'ihnus, kitsi inimene' < kojjenDama, EÖS

käend jur. = käsinik < käendama.

Lõpuks tuleb märkida, et mõned isikut tähistavad laensõnad, mis lõpevad n- või t- näälikuga, on kohati murretes muutunud nd-lõpulisteks, näit. Kod tolvand = tolvand (vrd. толван) ja Krk koljanD 'pikk ja suur inimene' = koljat, Har tsiGand 'mustlane' (vrd. испан).

Isikut märkivate nd-tuletiste tähendus-
rühmad.

Denominaalid .

1) nd-liitega on moodustatud denominaale, milledes nd, liitudes isikut (resp. olevust) märkivatele substantiividele, modifitseerib mõnel määral viimaste tähendust. Modifikatsiooni aluseks on teatav sarnasuse moment (soend - soetamine olevus), näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Müll v̇x
Koya Sullane ninck Ummerdaya oma Leiwa Iffanda
ninck Emanda Weddiche Lautade fiddes (94),
Gutsl. Pojand 'Stieff-Sohn', Tüttarind 'Stieff-
-Tochter', Hup. II soend 'Wärwolf' (d.) Wied. I
kiriksand (= kirik-isand) 'Pastor, Prediger',
nõrsand (= noor isand) 'junger Herr';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :
EõS emand, isand, pojand 'võõraspoeg', soend, tüt-
rend 'võõrastütar'; juriidiliste terminitena on
hiljem võetud tarvitusele pojand tähenduses 'lap-
sendatud ehk adopteeritud poeg' ja tütrend tähen-
duses 'lapsendatud ehk adopteeritud tütar', samuti
lapsend 'adopteeritud laps', vennand 'adopteerit-
tud vend' ja õend 'adopteeritud õde'.

m u r r e t e s esinevad samad tuletised,
mis kirjakeeles: Knk perè-emand, Hää ärraskantti
mehed on isandad, Jõh tütrend 'võõrastütar' (I.K.),
Kod pojand 'võõraspoeg', Urv soend 'libahunt',
Har lirvand 'kergats, alp tüdruk', Vas imant "sak-
sa" naine', Lut ezand 'isand, mõisahärra'.

2) Peale ülalesitatud tuletiste leidub veel üksikuid nd-liitelisi denominaale, mis märgivad isikut, näit.

Wied. II rihwand 'Flegel, ungezogener Mensch', Kod

krihvan(D) 'riidleja, tapleja' (lähtub samast
tüvest, mis sõna rihvatu~riivatu), EÕS isend
(Veski) = individ (<ise), Hää karvānd 'kängu-
jäänu; võrukael', Lai karvānd 'sassis peaga
laps'.

Deverbaalid.

nd-liitega on tuletatud deverbaale, mis märgi-
vad tegevuse sooritajat. Nendes
tuletistes on tüvisõnana esinevas verbis väljendatud
tegevus saanud vastavale isikule iseloomu-
likuks omaduseks või halvaks
kalduvuseks, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Wied. I
hirwand~irwand (d) (ein Schimpfwort, "Grinzer",
"Spötter"), lorand~lōrand (d) = lontrus, nē-
lōnd (d) 'Leckermaul, gieriger Schlinger; muth-
williger, ausgelassener Mensch' (tegelikult mur-
desõnad);

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :
EÕS käend jur. = käsirik (<käendama), olend;

m u r d e d : Jaa küI seõ kökkand (= ker-
gats), Pil üks irvānd lõmises teiste kallal,

Ajn on üks kõrränd (= haiglane inimene), köri-
seb ünte punku, VNg lorandi 'sõimunimi', Kod
koijand ~ koijend 'innus, kitsi inimene', Trv
lirgand 'edev tüdruk' (<lirkama 'asjata ümber
jooksma'), Hls sē om larant, ken lariseb, tüh-
ja juttu ab, Puh törgand 'edev, alp inimene'
(<törkama) (I.K.), Ote levvand 'suure suuga,
suure jutuga inimene' (<lõugama), Kan vana lo-
gand ja vedeläjä om, Röp latsile üteldes jē-
rund 'sõimusõna' (<jõõrama 'hullama, hulkuma'),
jēsand 'jõnker inimene' (<?jõõskama 'kodunt
ära käima, küla mööda ümber hulkuma').

Eespool toodud isikut tähistavad nd-substan-
tiivid, välja arvatud käend ja olend, on kõik pejor-
atiivid.

Vanemas kirjakeeles esineb üks nd-line dever-
baal, mis märgib isikut kui t e g e v u s e o b -
j e k t i, nimelt Hup.II kasvand 'Aufzügling' (d.),
Wied.I kasvand (SO,d) = kaswandik; setust on aga
kirja pandud kaZvand tähenduses 'kasuisa, -ema, -va-
nem'.

nd-sufiksi produktiivsusest.

-nd ei ole isikut märkiva sufiksina produktiivne. Kirjakeeles esinevaist tuletistest võib mainida järgmisi: emand, irvand, isand, isend (Veski) = indi-
viid, kasvand (esineb ainult vanemas kirjakeeles),
käend jur. = käsinik, lapsend jur. 'adopteeritud laps',
lorand = lorasuu, lobasuu, olend, pojand jur. 'adop-
teeritud poeg' (idapoolsetes murretes tuntud tähendus-
ses 'võõraspoeg'), soend, tütrend jur. 'adopteeritud
tütar' (idapoolsetes murretes tuntud tähenduses 'võõ-
rastütar'), vennand 'adopteeritud vend', õend 'adop-
teeritud õde'.

Murdekeeles on isikut tähistavaid nd-tuletisi, eriti deverbaale rohkem kui kirjakeeles. Järgnevalt vaatleme murdesõnade levikut: jõlvend (Krk, Mus, Krj, Val, Põi) 'suur kohmaka välimusega inimene, pikakasvuline peenike mees; poisijõmpsikas', jõõrand (Räp) 'sõimusõna', jõõsand (Räp) 'jõhker inimene', karvand (Hää, Lai) 'kängujäänu; võrukael; sassis peaga laps', kasvand (Se) 'kasuisa, -ema, -vanem', krihvan(d) (Kod) 'riideja, tapleja', koiand ~ koiend (Kod) 'innus, kitsi

inimene; salalik inimene', kökand (Jaa) 'kergats',
körrand köörand (Saa, Lai, KJn, Kod) 'naiglane ini-
mene', larand (Pil, Hls, Vön, Kam) 'lobiseja, tühja
jutu ajaja; joodik', lirand lirgand (VNg, Trv)
'edev tüdruk', lirvand (Ksi, KJn, Vön, Kam, Ote, Har,
Vas) 'kergats, alp tüdruk', logand loogand (Kan, Plv,
Urv, Vas, Ráp) 'logard, vedeleja', lorand loorand
(VNg, Plv, Krl) 'lontrus (sõimunimi)' lövand löuend
(Ote, Plv, Ráp) 'suure jutuga inimene; halb inimene,
kes kurjalt räägib', törgand (KJn, Pun) 'edev, alp
inimene; lobiseja'.

Nagu esitatud näidetest selgub, on isikut märki-
vad nd-tuletised tuntud kogu keelealal. Ulatusliku-
malt on nad tarvitusel aga lõuna-eesi murretes, nagu
näitab juba F. J. W i e d e m a n n oma põhjalikus
eesti keele grammatikas¹.

nd-sufiksi liitumisest tüvele.

nd-liituga on tuletatud isikut märkivaid nimi-
sõnu peamiselt substantiivsetest ja verbaalsetest tü-
vedest.

¹ Vrd. F. J. W i e d e m a n n. Grammatik der est-
nischen Sprache, St.-Petersbourg 1875, lk.177.

nd-sufiks on liitunud vokaaltüvele. Astmevahel-
duslike tüvede puhul esineb nõrk aste, kui nd on tü-
vele liitudes sulgenud teise lahtise silbi (nd-tüle-
tised on tavaliselt kahesilbilised), näit. Gutsi. po-
jand, Hup. II soend; Puh tōrgand 'edev, alp inimene'
(I.K.), Rāp levvend 'suure jutuga inimene' (<lōugama).

9. ts - t u l e t i s e d .

ts-sufiksi etümoloogilisest ja häälikulisest
küljest.

ts-liitega on tuletatud isikut tähistavaid nimi-
sõnu noomeni- ja verbitüvedest. Produktiivseks isikuni-
metusi moodustavaks sufiksiks on nimetatud liide saanud
lõuna-eesti murretes, kus ta esineb tavaliselt kujul
-ts (Krk keh^unats 'kõnn olevus', Ráp har^uGats 'tühja ju-
tu ajaja').

Nii denominaalides kui deverbaalides (s.o. tegi-
janimeses) esinevale ts- (<^{*}-tts ~ ^{*}-tts) -sufiksile on
leitud vasteid kuni samojeedi keelteni. Uhtlasi on ar-
vatud, et sufiksi algne tähendus on deminutiivne¹. Ees-
ti keeles tuletab -ts peamiselt h u m o r i s t l i k -

¹ Vt. T. E. U o t i l a , Finnisch-ugrische Forschun-
gen XXI, lk. 73, 77-78; J. G y ö r k e , Die Wortbil-
dungslehre des Uralischen, Tartu 1934, lk. 29, 30;
T. L e h t i s a l o , Über die primären ururalischen
ableitungssuffixe, Helsinki 1936, lk.205-212, 214-215;
L. H a k u l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehi-
tys I, Helsinki 1941, lk.122.

- p e j o r a t i i v s e varjundiga sõnu. Üksiku-
 tes deverbaalides võib aga ts pärineda ka vastavatest
ts-listest verbitüvedest, näit. Hls kohmits 'laisk
 kohmija' < kohmitsema, RÄP nurGits 'inimene, kes vaa-
 tab igale poole, tuhnib igal pool' < nurgitsema
 'nuuskima, otsima'.

Käsitletavat sufiksit on kasutatud isiku märki-
 miseks ka teistes läänemeresoome keeltes, näit. krJA
 nagrattu 'naerja' (A. G e n e t z , TAK 137), plitte-
 rittü 'peterburglane, see, kes on käinud Peterburis
 (A. G e n e t z , TAK 86), vpsL möhätš 'hilineja'
 (L. K e t t u n e n , LVHA I 72).

Alljärgnevalt vaatleme ts-sufiksi tüvevokaali.

Kõige üldisem on i-line tüvi, näit. kergats : kergat-
 si, virgats : virgatsi; Saa lekkats : lekkatsi 'kerg-
 lane, edev inimene', Kod kekkats : kekkatsi 'kerge-
 meelne inimene', Ote erGats : erGatsi 'edvistaja',
 Vas ihnats : ihnatsi 'ihne inimene'. // i-lisele tüve-
 le viitab samuti sufiksis esinev palatalisatsioon. Esi-
 neb ka a-list tüve, näit. EÖS hellits : hellitsa; RÄP
 nurGits : nurGitsa, Se nakkats : nakkatsa 'joodik'.
 Lõuna-eesti murretes võib kohata isegi e-list tüve, na-
 gu Hls keBits : keBitse 'köhn, kuiv olevus', RÄP küh-
 kats : kühkatse 'väike, kõssi tõmbunud inimene, Se
 nonkats : nonkadZe? 'tasane, vagune inimene'.

Isikut märkivatest ts-tuletistest tulevad hoida

lahus sellised võru murdes esinevad ts-lõpulised ve-
 ne laenud, nagu Rāp p^upsi - kluppets - xloney
 'poiss, noormees, nooruk', Se iCrats 'rahutu, kärsi-
 tu inimene' - urpey 'pilli - , mängumees' jne.

Suurem osa ts-substantiividest tähistab isikut,
 kuid leidub ka mitmesuguse muu tähendusega sõnu, näit.
 Ote krāBats 'kartulikonks', kēGrāts 'kängus puu, soo-
 kask, kängu jäänud olevus', kēlādzi? 'kaelaented',
 keppets 'kepike'.

Isikut märkivate ts-tuletiste tähendusrühmad.

Denominaalid.

1) ts-sufiksiga on tuletatud denominaale, mis
 märgivad isikut tüvisõnas väljendatud t u n n u s e
 või o m a d u s e alusel, kusjuures sageli see oma-
 dus või tunnus iseloomustab isikut kas h a l v a s t
 või n a e r u v ä ä r s e s t küljest.

a) Nimisõnadest tuletatud ts-substantiivid, näit.

Wied.I näläts (d) 'Hungerleider';

m u r d e d : Kod juppats 'lühike inimene
 või loom', Krk le^ugats 'lõtv ja pika kasvuga inime-

ne' (<lõnk : lõngu, vrd. ka lõnkuma 'lõdvalt
 alla rippuma, kõlkuma'), Har karjats : karjadzi
 'peakarjane', kohes sa tü küradziga (- küüraka-
 ga) lähät, Rõu om üts vana kõgats 'küürus ini-
 mene, loom' (<kõök : kõögu 'kook'), Ráp tá
 kõstre omá kü vana kühkats 'väike, kõssi tõmbu-
 nud inimene' (<kühk : kühu 'küür, kühm'), Se sä-
 ne kühmats (- küürus inimene) om tené.

b) Omadussõnadest tuletatud ts-substantiivid,
 näit.

Wied.I hellits 'Zärtling' (<hell), kergats
 (P, S, SO) 'leichtfertiger Mensch, Windbeutel,
 Hasenfuss';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l : EÖS
 hellits (Zärtling), kergats, virgats (<virk),
 välgats 'välgas isik' (<välgas);

m u r d e d : Aud oh sa va jehkats, Juu
 kerGats 'kergemeelne inimene' (sõna on tuntud ko-
 gu keelealal), Krk kehñats 'kõhn olevus', Ote er-
 Gats 'edvistaja' (<erk, ergas), Vas ihñats ol' ih-
 ne inemine.

2) Leidub ts-denominaale, kus isik on antud juba
 tüvisõnaks olevas substantiivis. Nendes tuletistes ei
 m u u d a ts-sufiks tüvisõna tähendust.

Näiteid leidub ainult m u r r e t e s :

PJg lehvats 'kerglane, edev tüdruk' (<lõh-
va, vrd. ka lõhvama), VJg ta on n̄isuGune mökkats
(<möku), Trm kekkats 'kerglane inimene' (<kõka
'edev tüdruk', vrd. ka kõkutama), Kod lorots =
loru, nolGats - 'noor nokk', Trv lirGats 'edev
tüdruk' (<lirka 'edev tüdruk', vrd. ka lirkama
'asjata ümber jooksmas'), Kan haibats 'kergats,
edev tüdruk' (<haiba 'kergats, edev tüdruk',
vrd. haibatama 'edvistama, kergemeelne olema'),
Se nohkats 'tasane, vagune inimene' (<nohka
'saamatu, kohmakas inimene').

ts-denominaalid on valdavas enamuses humorist-
lik-pejoratiivse varjundiga sõnad. Ainult mõned üksik-
tud tuletised, nagu virgats, välgats ja Har karjats
'peakarjane'¹, on oma tähenduselt neutraalsed, s.t.
ilma igasuguse emotsionaalse tundetoonita. Leivu mur-
rakust on pandud kirja ka üks isikut tähistav ts-de-
minutiiv, nimelt tädits 'tädike'. Samas murrakus
esinevatest ts-tuletistest väärib veel mainimist sõna
v'elets 'mehevend', mis märgib isikut sugulussuhte
alusel.

¹ Har karjats puhul võib ts pärineda ka ne-
(:-tse-) sufiksist (vrd. karjane : karjatse). Sel ju-
hul on ts üldistunud obliikvakäänetest ainsuse nomi-
natiivi ja sõna on teiste ts-tuletiste eeskujul haka-
nud käänduma i-tüveliselt.

Deverbaalid.

ts-sufiksiga on tuletatud deverbaale, mis märgivad isikut kui verbis väljendatud tegevuse sooritajat, kusjuures see tegevus iseloomustab isikut kas naeruväärsest või pahelisest küljest, näit.

Wied.I kükits (pt.) 'ein Hockender', rögats(d) 'unnützer Schreier (Schimpfw.)', Wied. II lorats 'Schwätzer';

m u r d e d : Krj lakkats 'joodik', Saa lekkats 'kerglane, edev inimene' (<? lökerdama), Koe kekkats 'narr, kerglane inimene', Jõe larats 'joodik laristaja' (< laristama), Trv labrats 'lobiseja' (< labrama 'lobisema'), Pst körrats 'vana hädine inimene' (< körrama, körisema), Hls kohmits 'laisk kohmija' Krk loGats 'logard, vedeleja' (= logats < logama 'vedelema, hulkuma, laisklema, aega viitma') Plv hahkats, um tü, kes tühjä juttu aze, aze vannä hahka (hahkats < ahkama 'tühja juttu kõnelema, petma'), hülbäts 'laisk, vedel inimene' (< hülpama 'lohakalt käima, aeglaselt hüpates jooksmas') jelGats 'hulkuja (noore ja lapse kohta)'; tah kävevä mul nihkattsi? (nihkats

'inimene, kes tikub salaja asju võtma'), nihkuti-
tiva^m mu^u k^uri[?] ja ta^ugi[?] är[?], Krl larmats 'lobi-
seja', Har leuGats 'teiste peale kaebaja' (Rõu
ka 'lobiseja') (<lõugama), Rõp harGats 'tühja
jutu ajaja' (<hargatama 'lobisema, ilma põhjata
juttu ajama'), joppats 'lobiseja' (<jopatama
'palju kõnelema') nurGits 'see, kes vaatab igale
poole, tuhnib igal pool' (<nurgitsema 'nuuskima,
otsima'). Se kuradi ku^ugats 'lonkur, hlv.' (<kon-
kama 'lonkama').

Peale eespool käsitletud denominaalide ja dever-
baalide esineb murretes veel terve rida deskriptiivse
ilmega ja peamiselt halvustava varjundiga ts-liitelisi
isikunimetusi, milledele on raske leida tüvisõna, näit.

Nis kuiGats 'pikk kõhn inimene' (<? kuikama
'hulkuma', kuiku 'kuivanud olend'), Lai koiGats
'suur pikk mees' (<? koikama 'ilma otstarbeta üm-
ber käima'), Jõe kibits[~] nls kēbits 'kõhn, kuiv
inimene, olend', Krk loiGats 'pikk ja peenike ini-
mene' (<? loikuma 'edasi-tagasi liikuma, loksuma,
rappuma'), niuGats 'pikk ja peenike inimene', Puh
mulGats 'lobasuu' (<? mulk : mulgu), Kan nahkats[~]
Rõu nähkats 'ihnuskoit' (<? nahk), Plv köppats
'edev, kergemeelne inimene', Rõp unets '6-10-aas-
tane poisike'.

ts-sufiksi produktiivsusest.

Kirjakeeles esineb vaid üksikuid ts-sufiksiga moodustatud isikunimetusi. Mainida võib järgmisi: hel-
 lits, kergats, lõkats, virgats ja välgats. Murdekee-
 les leidub neid aga tunduvalt rohkem. Järgnevalt esi-
 tare ts-liitelisi murdesõnu ja jälgime ühtlasi nende
 levikut: ankats (Lai, Trm, Plv) 'ninatark, tühja jutu
 ajaja, ergats (Ote, Kan, Plv, Röp) 'edvistaja, kerge-
 meelne inimene', haibats (Kan) 'kergats, edev tüdruk',
 hargats (Röp) 'tühja jutu ajaja', hülbats (Plv) 'laisk,
 vedel inimene', ihnats (Vas) 'ihne inimene', jopats
 (Plv, Röp) 'lobiseja', jupats (Kod, Röp) 'lühike ini-
 mene või loom', jõhkats (Aud) 'jõhkard', jõlgats (Hls,
 Plv) 'hulkuja, vedeleja', karjats (Har, Lei) 'pea/kar-
 jane', kekats' (Koe, VJG, Kod, Vön, Plv) 'ühkustaja,
 kerplane, alp inimene', kiibits~kõõbits (Jõe, Hls
 Krk) 'kõhn, kuiv olend', kohmats~kohmits (Hls, Se)
 'laisk kohmija; pikaline kohmakas inimene', koigats
 (Lai, Rõu) 'pikkade jalgadega mees, suur pikk mees',
 kuigats (Hls, Kad, Lai, Ksi, Pil, KJn, Kod, Har) 'pikk
 kõhn, kuivetonud inimene', kungats (Se) 'lonkur (hlv.)',
 kõhnats (Krk) 'kõhn olevus', kõkats (Trm) 'kerplane
 inimene', kõpats (Plv) 'edev, kergemeelne inimene',
 kõrrats (Pst) 'vana hädine inimene', kõõgats (VJG, Rõu)

'küürus inimene, loom', kühkats (Räp) 'väike, kõssi
tõmbunud inimene', kühmats (Har, Se) 'küürus inimene',
kühürats (Har) 'kühürakas', labrats ~ labrits (Hää, Trv,
Plv) 'lobiseja (hlv.)', lakats (Krj, Hää, Hls, Hel,
Ote, San, Urv, Krl, Har, Räp, Se) 'joodik', larats
(Jõe) 'joodik, laristaja', lirgats (Trv) 'edev tüd-
ruk', logats ~ loogats (Krk, Urv) 'logard, vedeleja,
lohakalt riietunud inimene', loigats (Krk) 'pikk ja
peenikene inimene', lorots (Kod) 'loru', lõhvats
(Pjg) 'lõhva', lõkats (Saa, VJg, Trm, Kod, Hls, Hel,
Ote, San, Urv, Har, Rõu, Vas, Räp) 'kerglane, edev
inimene, tühja jutu ajaja' (sõna kasutatakse kas ese-
mete kohta), lõngats (Krk) 'lõtv ja pika kasvuga ini-
mene', lõugats (Krk, Har, Rõu) 'teiste peale kaeba-
ja; lobiseja', lõrmats (Krl) 'lobiseja', mulgats
(Puh, Plv, Vas) 'lobasuu', mõkats (VJg) 'sõimusõna',
nahkats ~ nähkats (Kan, Plv, Rõu, Vas, Räp) 'ihnuskoii,
kitsi inimene', nihkats (Plv) 'inimene, kes tikub sa-
laja asju võtma', (Kan, Urv) 'kitsi inimene', niu-
gats (Krk) 'pikk ja peenike inimene', nohkats (Se)
'tasane, vagune inimene', nolgats (Kod) 'noor nokk',
nurgits (Räp) 'see, kes vaatab igale poole, tuhnib
igal pool', tädits (Lei) 'tädi', unets (Räp) '6-10-
-aastane poisike', veljets (Lei) 'mehevend'.

Suurem osa ts-liitelistest isikut märkivatest

substantiividest esineb lõuna-eesti murretes. Uksikud ts-tuletised, nagu kekats, kuigats, lakats, lõkats on tuntud nii lõuna- kui põhja-eesti murretes.

ts-sufiksi liitumisest tüvele.

ts-sufiksiga on tuletatud isikunimetusi kahe-
silbilistest substantiivsetest, adjektiivsetest ja verbaal-
setest tüvedest. ts on liitunud vokaaltüvele. Ta on
sulgenud tüvisõna teise lahtise silbi, sellepärast esi-
neb astmevahelduslikes tüvedes nõrk aste, näit. Wied.I
näläts (d) 'Hungerleider', EÖS virgats; Koe kekats
'narr, kerge aruga inimene', Pst kõrrats 'vana hädine
inimene', Rõu leuGats 'suure suuga inimene, lobiseja'.

Ühes osas tuletistes on ts liitunud tüvisõna
vokaalile, näit. Wied.I kükits (pt.) 'ein Hockender'
(<kükkima, kükitama), EÖS välgats 'välgas isik'
(<välgas); Kod lorots (<loru), Hls kohmits 'laisk
kohmija' (<kohmima, kohmitsema), Har karjats 'peakar-
jane' (<kari : karja), Lei tädits 'tädi' (<tädi).

Teises osas tuletistes on aga tüvevokaal asenda-
tud a-ga, näit. EÖS kergats (<kerge), Krj lakkats
'joodik' (<lakkuma), Kod juppats 'lühike inimene või
loom' (<jupp : jupi), Vas innats 'ihne inimene' (<ihne),

Räp kühkats 'väike, kõssi tõmbunud inimene' (< kühk :
kühu 'kühür, kühm') jne. Viimati mainitud tuletistele
on eeskujuks olnud need ts-substantiivid, mille alu-
seks on a-tüved, nagu Krk kehñats 'kõhn olevus'
(< kõhn : kõhna), Võn kekñats 'unkustaja' (< kekñama)
jne.

K o k k u v ö t e .

Produktiivsed sufiksid, millega eesti keeles on tuletatud isikut märkivaid nimisõnu nii nominaalsetest kui verbaalsetest tüvedest on järgmised: -(i)k, -kas, -nik, -ur, -ar (-er), -is, -us, -nd, -rd, -sk ja -ts. Nimetatud liidetest on -nik peamiselt denominaale, -rd aga peamiselt deverbaale tuletavaid sufikseid. Suurem osa ülaltoodud sufiksitest on sõnatuletuslikke vahendeid, millel on vasteid kas lähemates või kaugemates sugulaskeeltes. Kuid on ka üksikuid laensufikseid, nagu -nik, -sk, mis on laenatud vene keelest, ja -ar (-er) ning osaliselt -ur, mis on pärit germaani keeltest. Laensufiksid on täielikult kohanenud eesti keele foneetilise ja morfoloogilise struktuuriga.

Käsitletud liidetega moodustatud isikut märkivaid nimisõnu esineb nii vanemas kui tänapäeva kirjakeeles, samuti murretes. Vanemas kirjakeeles on laialdaselt tarvitusel (i)k-liide, millega on tuletatud väga mitmesuguseid isikunimetusi, muuseas ka naisisikut tähistavaid substantiive. Tänapäeva kirjakeeles on produktiivsed isikunimetusi tuletavad liited -nik ja

-ur. Murdekeeles aga on andnud rohkesti isikut märkivaid tuletisi sellised liited, nagu -kas, -is, -us, -nd, -rd, -sk, -ts, samuti ka -(i)k ja -nik. nd- ja ts-tuletised on valdavas enamuses omased lõuna-eesti murretele, (i)k-, nik- ja sk-tuletised aga eesti ida- ja lõunamurretele. kas- ja is-tuletiste põhiliseks levikualaks on eesti läänemurded.

Suur osa isikut märkivatest substantiividest, mis on moodustatud nii denominaale kui deverbaale tuletavate sufiksitega, on humoristlik-pejoratiivse varjundiga sõnad, mõnikord isegi sõimusõnad.

III

ISIKUNIMETUSED, MIS ON MOO-
DUSTATUD DEVERBAALE TULETA-
VATE SUFIKSITEGA

1. ja - t u l e t i s e d .

ja-sufiksi etümoloogilisest ja häälikulisest

küljest.

-ja on kõige produktiivsem isikunimetusi tule-
tav sufiks eesti keeles. Mainitud sufiksiga võib
moodustada tegijat märkivaid substantiive peaaegu
kõigist verbidest. Valdav osa ja-tegijanimedest tä-
histab isikut (resp. olevust). ja- (< *ja *jä)
sufiksil on vasteid kaugemates sugulaskeeltes, kaasa-
arvatud samojeedi keeled¹. Tegijanimesid tuletab see
liide kõigis läänemeresoome keeltes, samuti lapi ja
mordva keeles (mainitud keeltes esineb ja jä ka
preesensi partitsiibi tunnusena). Toome näiteid lää-
nemeresoome keeltest: lv kerattiji 'kirjutaja, sekre-

¹ Vt. J. B u d e n z , Az ugor nyelvek összeha-
sonlító alaktana, Budapest 1884-1894, lk.192-202;
J. S z i n n y e i , Finnisch-ugrische Sprachwissen-
schaft, Berlin und Leipzig 1922, lk.80-81; Magyar
nyelvhasonlítás, Budapest 1927, lk.86; J. G y ö r k e,
Die Wortbildungslehre des Uralischen, Tartu 1934, lk.
34; T. L e h t i s a l o , Über die primären urura-
lischen ableitungssuffixe, Helsinki 1936, lk.60-66;
L. H a k u l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehi-
tys I, Helsinki 1941, lk.170.

tär' (L. K e t t u n e n , Lwb.), vdj tšüsüjä 'kü-
sija, paluja' (P. A r i s t e , VKG 88), sm kanta-
ja 'kandja; kaebaja, süüdistaja' (SES), krjV rōadaja
'töötaja' (I.K.), vps elaiad 'elanikud' (L. K e t-
t u n e n , LVHA I 109). Ühtlasi on arvatud, et ja-
-sufiks on ühendatav nii mineviku i-tunnusega kui ka
deminutiivse ja adjektiivse iga¹.

ja-liitega moodustatud isikunimetusi esineb ju-
ba esimestes eestikeelsetes tekstides, näit.

Sys eb oleck is m(eil) (üent)kyt leppüteyet ech
way(m)o(licko) (ta)rwis (WK 51);

Kolmandel omat neet Teotayat nick pilekiat, (Müll.
319).

Eesti vanemas kirjakeeles on ja-sufiksit kirjas
mitmel viisil märgitud. Kõige varasemates tekstides
esineb tavaliselt vokaali järel ya, konsonandi järel
ia (vt. näiteid eespool); S t a h l i l ja G u t s-
l a f f i l -ja : Stahl tunnistaja, lausja, Gutsl.
Kõlja, Paßunapuhuja; G ö s e k e n i l vokaali jä-
rel -ja, konsonandi järel ia: loja, hoidia, valvia.
H o r n u n g i s t alates on esinemus samasugune
kui tänapäeva kirjakeeles.

¹ Vrd. L. H a k u l i n e n , Suomen kielen raken-
ne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk.170.

Murretes on kõige ulatuslikumalt levinud ja-line kuju, näit. Muh ümarDaja, Rei nuGijaD 'pulma kontvõõrad', Aud kivi-raijuja, Juu kōlittaja 'kooli-õpetaja', Lüg arpuja 'nõiduja', Kod aBi-eptaja, Kri ostja. Neis murretes, kus tuleb esile vokaalharmonia, esineb eesvokaalseis sõnades -jä, näit. Lüg postivetäjä, Kod ti-käijä, Puh teGijä, Röp rändäjä. Mulgi murdes, kus on toimunud a, ä muutumine e-ks, alates kolmandast silbist, esineb käsitletav liide kujul -je, näit. Krk müDämineje, tü juhätteje.

Võru ja mulgi murdes ning Hiiumurrakutes kohtame ja-tuletistes ka lõpukadu, mille puhul sõna lõppu sattunud j i, näit. Krk mä piDäi, Trv avittei, käsuanDäi, Hel kerjai, luGei 'leerilaps', Har kelejakkai 'keelejuht, keeleõpetaja', Se näkkij 'tunnistaja, käemees', kängakuttai, Lei unlei 'õmb-leja'; Hii lask! ~ laski 'laskja', püüDi 'püüja' (P. A r i s t e, HMM 144). Lõpukaoliste vormide kõrval kohtame aga ja-tuletisi, kus lõpukadu puudub, näit. Krk kerjäje, Rõu ännitsaija, Röp kiviraGõja, Se andja.

Lõpukao esinemine ja-tuletistes on täiesti häälikuseaduslik nähtus. Tekib küsimus, miks seda ootuspärast lõpukadu ei esine kõikjal ja-tuletistes. L. K e t t u n e n arvab, et lõpukadu ja-tegijanimedes on olnud eesti keeles üldine. Kuna lõpukadu puudutas ainult ainsuse nominatiivi, ülejäänud käänetes

aga säilis -ja, siis on -ja kui ilmekas tegijafunktsiooni väljendaja üldistunud teistest käänetest ka ainsuse nominatiivi. Algsed häälikuseaduslikud vormid tulevad esile ainult sporaadiliselt¹.

On põhjust nimetada veel selliseid jäämaja murrakus esinevaid ja-tuletisi, nagu aittij, 'aitaja', kojaoiDij, 'kojamees', käsutäittij, kus sufiks esineb kujul -ji. Kui arvestada seda, et saarlased, eriti aga Sõrve poolsaare elanikud on olnud elavas suhtlemises liivlastega, siis pole kahtlust, et tegemist on liivipäraste tegijanimedega.

Nagu juba märgitud, väljendab suur osa ja-tuletistest isikut. Peale isikunimetuste on ja-liitega moodustatud veel mitmesuguse muu tähendusega sõnu, nagu näiteks esemenimetusi (koorelahutaja, kuulipilduja); loomanimetusi (koovitaja, ümiseja) jne. Samuti võib -ja esineda ka personaali preesensi partitsiibi tunnusena. Vanemas kirjakeeles ja murretes on ja-line partitsiip täiendi funktsioonis üsna tavaline, näit. Helle kaewaja härg, Hup.I reisiamees; Lüg pillaja inimene, Lut arstja kabehhene jne.

¹ Vrd. L. K e t t u n e n , Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferischen dialekt. II. Vokalismus, Helsinki 1912, lk.155-156; Eestin kielen äännehistoria, Helsinki 1929, lk.169.

Isikut märkivate ja-tuletiste

tähendusrühmad.

1) ja-liitega tuletatud substantiivid märgivad isikut, kes midagi teeb või mingis olukorras on, s.t. isikut kui tegevuse sooritajat üldse, näit.

vanem kirjakeel: Müll.

Seft eth meye way et ny nöddrat vekiat olleme,
(257), Tarekat Pagkana Ramato Kiriutayat (220),
nedt famat Jumala Sana errapolgkiat, tahab Jummal
nuchtelda, (162), Stahl kuhlja 'Zuhörer', Tappi-
ja 'Todschiäger', Gutsi. Kôlja 'Todter', Gös.
Eelkeija 'Vorgänger', Kandia 'träger', leppitaja
'versühner', Helle aitaja 'der Helfer', tunnis-
taja 'der Zeuge', unnistaja 'der Träumer', Hup.i
joja 'ein Trinker', lobbigeja 'Schwätzer', põlgja
'Verächter', Wied.i kažu-wõtja, kožija = kožilane,
lämmija 'Zauberer, Hexenmeister, Beschwörer', pa-
geja 'Läufing';

tänapäeva kirjakeel: VÕS

(1953) ehitaja, esindaja, hääletaja, juhendaja,
jutuvestja, kaebaja, kaupleja, kohalolija, kõne-
pidaja, käija, külastaja, kütja, laadija, laenaja,

laskja, leinaja, lepitaja, tantsija, töötaja,

m u r d e d : Jäm käZu-tõBija, Khk est

koštja, Muh aηηeldaja, Mar eppijs, Kse ostja,

Juu aBielu rikkuja, HJn uõldaja, KJn kertsis,

käijäd, Lüg rântäjä, Jõh irvittaja (I.K.), Kod

korjaja 'kerjus, laenaja', uadrilaskja, Krk

avva-kajoje, Hel kerjai, Võn kalapüDja, Mar

kələGandja, Rõu annitsaija, Se kàηGakuṭtai, Lei

u^põpittseja 'õppiija'.

2) ja-liitega tuletatud substantiivid märgi-
vad isikut ameti elukutse või te-
gevusala järgi, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Müll

Kirkeoppiat 'kirikuõpetajad' (188), Stahl ütle-

ja / jütteleja / kuhlutaja / oppeja 'Prediger',

Jundija 'Richter', Gõs uxe hoidia 'thür Hüter',

Helle tomaja 'der Dieb', Hup.II õmbleja 'Nähe-

rin' (r.), kütgäja 'der Bäckter', Wied.I asja-

-ajaja 'Besteller, Betreiber', es-istuja 'Präsi-

dent, Vorsitzer', kirjastaja 'Verleger', näitle-

ja 'Schauspieler', õpetaja 'Lenrer, Prediger,

Meister';

t ä n a p ä e v a k i r j a k e e l :

VÕS (1953) ettekandja, habemeajaja, hunditaja

'hundiil töötaja vabrikus', jaamakorraldaja, juuk-
selõikaja, juurdelõikaja, kaasistuja, kassapida-
ja, kirjakandja, kooliteenija, korstnapüükija,
kostümeerija (teatris), laduja, lavastaja, leiu-
taja, lihviija, normeeriija, praakiija, põetaja, va-
rustaja;

m u r d e d : Jäm kojames kojaoiDij? ,
luGijD 'jutlustaja lahkusuliste palvemajades',
Aud esteGija vei puDrettsik, Tor ülemvalitseja,
Juu kõlittaja 'kooliõpetaja', Lüg üks mamekki-
jä (= maahindaja) eli sin, posti-kantaja, val-
la tallittaja, Trm temà on põDis müijast, Puh
tù umleja tìB ästè mōDun reivit, Ráp kiviraGõja
'see, kes meisterdas kivist käsikive jne.', Se
kanttõra kiroottaJa .

Eelnevast käsitlest näeme, et isikut märki-
vaid ja-tuletisi võib jaotada kahte tähendusrühma:
1) isik kui tegevuse sooritaja üldse, 2) isik ameti,
elukutse või tegevusala järgi. Nimetatud kahte tähen-
duspiirkonda kuuluvad ja-tuletised ei ole üksteisest
rangelt eraldatavad. Tuletised, mis tähistavad isikut
ameti, elukutse või tegevusala järgi, võivad samal
ajal väljendada ka isikut kui tegevuse sooritajat üld-
se, näit. õpetaja 1) isik, kellele õpetamine on püsi-

vaks elukutseliseks tegevuseks; 2) isik, kes üldse tegeleb õpetamisega, kuid kellele see ei ole elukutses; isik, kes ühekordselt õpetab'. Allakirjutanu arvates on ja-sufiksi primaarseks funktsiooniks väljendada isikut kui tegijat, kui teatavas olukorras olijat. Alles hiljem on ühe osa ja-tegijanimede tähendus laienenud ja nad on hakanud märkima isikut ka püsiva elukutselise tegevuse järgi. Sagedasti on see sekundaarne tähendus saanud valitsevaks ja tõrjunud tagaplaanile algse tähenduse.

-ja kui kõige produktiivsema isikunimetusi moodustava liitega tuletatud substantiive esineb rikkalikult vanemas kirjakeeles, tänapäeva kirjakeeles ja murretes.

ja-sufiksi liitumisest tüvele.

Sisekao nähtustest tingituna on eesti keeles ja-sufiksi puhul kujunenud kaks liitumistüüpi.

1) Põhiline on -ja liitumine vokaaliga lõppevale verbitüvele, näit. hüppaja, istuja, magaja, venija, õmbleja. Esmaväitelistes e-tüvelistes sõnades, mille imperfektis on i, esineb ja-sufiksi ees i pro e näit. nägija, olija, panija, pesija, suriija, tegiija, tuliija.

2) Nende verbide puhul, kus teise lahtise silbi vokaal on sisekao tagajärjel välja langenud, esineb liitumine konsonandiga lõppevale verbitüvele, näit. kandja < kantaja, laulja < laulaja, ostja < ostaja, laskja < laskeja.

Murretes ei ole nende kahe liitumistüübi vahel selline nagu kirjakeeles. Kirde-eesi rannamurdes, kus sisekadu ei ole toimunud, esineb ainult esimene liitumistüüp, näit. VNg ostaja, Lüg prüti seittaja, neutaja, Vai kielekanDaja. Lõuna-eesi murretes, kus sisekadu on haaranud ka i-, u-tüvelisi verbe, esineb teine liitumistüüp ulatuslikumalt kui kirjakeeles, näit. Puh epja, Plv nurkja 'nuuskija', Se arBja 'arst', Lut arstja. On huvitav märkida, et sisekaolist liitumistüüpi esineb ronkesti ka Mülle-ril, näit. errarickia (129), Lau f iade (99), pilckiat (319), v fckiat (257).

Vanemas kirjakeeles, samuti kirde-eesi rannaning saarte murdes leidub ja-tuletisi, kus verbi tüvevokaalid a ja u on asendatud i-ga, näit. Stahl auwopühdiija, lippokandija, Tappija, Gös. hulckija, lau f ija; Lüg lapse oitija, Khk vött? j?, Emm käsu andija. Olgu märgitud, et sellised vormid on omased ka rahvalaulude keelele, näit.

Ma ise ilutegija, / röömu kalli kandija -
(E. L a u g a s t e , VBR 25); Enäm vaeva lau li-

jalle / kui sel renepeksijälle : (sammas 30).

On võimalik, et siin on toimunud areng järgmiselt:

laulaja lauleja laulija (vrd. tuleja tulija).

Saarte murdes esinevad omapärased tegijanimed ühesilbiliste verbitüvede puhul, näit. Jäm. käzu-
-tõBija, sõBija 'sööja', Hii tõBij 'tooja', sõBi-
ja 'sööja', käiBij 'käija' (P. A r i s t e , HMM
144). Need tuletised on tõenäoliselt lähtunud kahe-
silbilistest bi- (< pü-) verbidest (näit. käibija <
Wied. I käibima 'käima')¹.

On vajalik märkida veel seda, et e-tüveliste
verbide puhul on ja-sufiks võinud liituda ka vahe-
tult konsonanttüvele, näit. koolja < *koolja².

¹ Vrd. Eesti Keel 1935, lk. 53-54.

² Vrd. ka L. H a k u l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941 lk. 169.

2. nu - t u l e t i s e d.

Eesti tänapäeva kirjakeeles esineb verbitüvedest tegijat märkivaid substantiive tuletav sufiks -nu. nu-tuletised on tegelikult substantiveerunud nud-partitsiibid¹. Isiku märkimiseks kasutatud substantiveerunud nud-partitsiipe esineb juba vanemas kirjakeeles ning murretes, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Müll
kuy tæma piddab tullemä fundima neet ellawat
ninck neet surnut (4), Gös. nende Surnude hin-
get;

m u r r e d : Ris kaDonukkene on san
ka omä raho-paikka, Ksi parem sõnuD sötta, kui
nälginuD kosuttada; Kod junul on kaks piäd etsan,
San kolut mattetse, Har ladän ol' pallü jubunuid,
tükke taplenma.

Vanemas kirjakeeles ja murretes võib konata isegi ainsuse nominatiivis nud-kuju, näit. Helle fur-
nud 'toät, ein Todter', Kod junud kalberDab, kukküb.

Rahvalaulude keelest võib tuua samuti näiteid nud-partitsiibi kasutamise kohta isiku märkimiseks:

¹ nud-partitsiip esineb kõigis läänemeresoome keeltes ning teda võidakse kasutada ka substantiveerituna.

Nakas koolud kuulutama / Määnud mäletama;

Teno anna ma imele / Kats iks tenno kaonuvale

(näited on võetud J. P e e g l i väitekirjast
"Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia",
1954, lk.371).

Tänapäeva kirjakeeles on nu-partitsiibist läh-
tuv nu-liide muutunud produktiivseks sõnatuletusli-
kuks vahendiks, moodustades tegijanimesid, millest
suurem osa tähistab isikut. P. A r i s t e arva-
tes on nimetatud sufiks tänapäeva kirjakeelde üldis-
tunud sellistest rahvakeeles tuntud sõnadest, nagu
kadunu, surnu, lõpnu jne. nu-lõpu kujunemist nimeta-

tud sõnades seletab P. A r i s t e järgmiselt.
Atributiivselt ja predikatiivselt kasutatav partit-
siip enamikus eesti murretes ja kõnekeeles ei käändu.
Substantiveerunud partitsiip aga käändub, näit. ain-
sus surnud, surnu, surnule; kadunud, kadunule, mitmus

surnud, surnuile surnutele; kadunud, kadunuile kadu-

nutele. Kuna selliste paradigmaatiliste suhete kuju-

nemisel langesid kokku ainsuse ja mitmuse nimetav,
siis nende sõnade analoogial, mille ainsuse nimetav
lõppes u-ga, mitmuse nimetav aga ud-ga, tekkisid ain-
suses uued vormid surnu ja kadunu, samal ajal aga vor-
me surnud ja kadunud tajuti mitmusena¹. Selline sele-

¹ Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised.
Filoloogilised teadused 4, 1947, lk.31.

tus on kõigiti usutav.

nu-liitega on tuletatud eesti tänapäeva kirja-
keeles rohkesti tegijanimesid, mis märgivad isikut
tema poolt k o r d a s a a d e t u d t e g e v u -
s e järgi, näit.

EÕS eksinu, erustunu, esisündinu, hukkasaanu,
iseõppinu, kadunu, naitunu, langenu, prostituee-
runu - pordik, libu, saabunu, siirdunu, sinnajõud-
nu, sisseastunu, sisserännanu, surmasaanu, taga-
nenu, täiskasvanu, vastsündinu, VÕS (1953) alla-
kirjutanu, edasijõudnu, ellujäänu, hukkunu, jul-
tunu, kannatanu, lõpetanu vangilangenu, ülestõus-
nu jne.

nu-liitega võib tuletada isikunimetusi paljudest
verbidest. nu-tegijanimed on sünonüümid ja-tegijanime-
dele, vrd. eksija - see, kes eksib ja eksinu - see,
kes on eksinud, allakirjutaja - see, kes kirjutab alla
ja allakirjutanu = see, kes on kirjutanud alla. ja-tu-
letised märgivad isikut, kelle tegevus toimub olevikus,
nu-tuletised aga isikut, kelle tegevus on juba lõpule
viidud minevikus.

3. tu - (du -) t u l e t i s e d.

Eesti keeles võib ka tud-partitsiip esineda substantiivses funktsioonis, kusjuures enamik nendest substantiveerunud partitsiipidest märgib isikut¹. Mõningaid näiteid tud-partitsiibi kasutamise kohta substantiivina leidub juba vanemas kirjakeeles, samuti ka murretes, näit.

v a n e m k i r j a k e e l : Hup.I

wangitu 'ein Gefangener' (d.), Hup.II /arra/

wallitsetu od. wallitud 'auserwählt, ein Auserwählter';

m u r d e d : Juu kül on raske aivattute
seiZu-kord - auwa j are piäl. Iis avattuid

keik kehäd täis.

Vanemas kirjakeeles ja murretes on selliseid juhtumeid vähe. Et aga tud-partitsiibi kasutamine substantiivina isiku märkimiseks on küllaltki vana nähtus, seda näitab rahvalaulude keel. Toome mõned näited:

Ärge oedke ostetuda / Ärge keelge kihlatuda /

Muide tapetuide man ... / Jätä -ä? mie? kodo kozi-

¹ tud-partitsiip esineb kõigis läänemeresoome keeltes ning teda võidakse kasutada ka substantiveerituna.

tut, / lavva taade laulatettu (näited on võetud
J. P e e g l i väitekirjast "Eesti vanade rah-
valaulude keele morfoloogia", 1954, lk.371).

Tänapäeva kirjakeeles on kujunenud olukord sel-
liseks, et tud- dud-vorm esineb predikatiivses ja
adjektiivses funktsioonis, kuna substantiveerunud
partitsiipides esineb tu- du-lõpp. Seega on tu du-
muutunud sõnatuletuslikuks vahendiks, millega tule-
tatakse verbitüvedest substantiive.

tu- du-liitega moodustatud substantiivid mär-
givad isikut kui minevikus sooritatud t e g e v u s e
o b j e k t i , näit.

EÕS halvatu, immatrikuleeritu, kutsutu, nai-
detu, poodu, ristilöödu, rõivastatu, saadetu,
taasristitu, valitu, võidetu, võrgutatu, VÕS (1953)
arreteeritu, karistatu, surmamõistetud; neile võib
lisada veel rohkesti sõnu, nagu autssustatu, ooda-
tu, päästetu, süüdistatu, väljasaadetu jne.

Mõnedes tuletistes, nagu eesõigustatu, hüljatu,
rõhutu jne. on minevikuline moment jäänud tagaplaa-
nile.

K o k k u v ö t e .

Eesti keeles on vaid üksikuid sufikseid, millega tuletatakse isikut märkivaid nimisõnu ainult verbitüvedest. Sellised sufiksids on -ja, -nu ja -tu (-du). Nimetatud sufiksitate omapäraseks jooneks on see, et nad on väga tihedasti seotud verbiga, eriti partitsiipidega. Nõnda esineb -ja ühelt poolt tegijat märkivaid substantiive tuletava sufiksina, teiselt poolt aga isikulise tegumoe preesensi partitsiibi tunnusena. -nu ja -tu (-du) lähtuvad otseselt vastavatest partitsiipidest.

ja-liitelisi substantiive saab tuletada kõigist verbidest, sellepärast leidub neid hulgaliselt nii kirjakeeles kui murretes. nu- ja tu- (du-) liitega moodustatud substantiive on tunduvalt vähem ja nad on omased peamiselt tänapäeva kirjakeelele.

KOKKUVÖTTEID

Järgnevas osas tehakse kokkuvõtteid, arvestades kõiki neid põhiprobleeme, mis on leidnud töös käsitlemist. Vastavalt sellele jälgitakse isikut märkivates sufiksilistes nimisõnades esinevate liidete päritolu, nende nimisõnade tähendusrühmi, isikut märkiva sufiksilise sõnavara arenemist ja kujunemist kirjakeeles, selle sõnavara esinemist murretes ja lõpuks tuuakse esile neid seaduspärasusi, mis avalduvad sufiksile liitumises tüvele.

1. Sufiksile päritolust.

Päritolu seisukohalt jagunevad isikut märkivates sufiksilistes nimisõnades esinevad liited kolme rühma. 1) Liitsufiksile enk primaarsed sufiksile, millel on vasteid kaugemates sugulaskeeltes: -ja, -nd, -ne, -ur (kangur : kangru - tüüpi sõnades), -s (: -ks-) ~ -is ~ -us ja -ts. 2) Liitsufiksile enk sekundaarsed sufiksile, millel on vasteid läänemeresoome keeltes, mõnikord on ka lapi keeles: -(i)k, -kas (vaste ka lapis), -kene (vaste ka lapis), -lane (vaste tõenäo-

liselt ka lapis), -line (vaste ka lapis), -nu ja -tu (-du). Sellesse rühma kuulub ka rd-sufiks, mis pärineb rd-listest verbidest. rd-lised verbid on tuntud teisteski läänemeresoome keeltes, kuid isikut märkiv rd-sufiks on omane peamiselt eesti keelele. 3) Laensufiks: -ar, -er, -ur (sigur : siguri - tüüpi sõnades), -nik, -nna, -sk ja -tar. -nik ja -sk on laenatud vene keelest, ar, er ja ur aga germaani keeltest. Germaani eeskujudest lähtub ka nna-liide. Soome keelest on laenatud tar-sufiks.

Belnevast näeme, et suurem osa isikut väljendavates nimisõnades esinevatest sufiksitest on vanu sõnatuletuslikke vahendeid, millel on vasteid kas kaugemates või lähemates sugulaskeeltes. Leidub ka terve rida laensufikseid, mis on laenatud nendest keeltest, millega eesti keelele on olnud pikemaajalisi kokkupuuteid.

2. Isikut märkivate nimisõnade tähendus- rühmad.

1) Isik rahvusliku kuuluvuse, elukoha ja päritolu järgi.

Nimisõnu, mis märgivad isikut rahvusliku kuuluvuse, elukoha ja päritolu järgi, on tuletatud kohani-

medest ja kohta osutavatest substantiividest väga mitmete sufiksitega. Põhiliseks nimetatud tähendusrühma kuuluvaid substantiive moodustavaks liiteks on -lane, sest lane-tuletisi leidub rikkalikult nii kirjakeeles (eestlane, lätlane, tartlane, linlane, mägilane) kui murretes (keslane 'Kesselau elanik', tõstlane 'Tõstamaa kihelkonna elanik', rõuglane 'Rõuge elanik'). Põhja-eesi murretes ja kirde-eesi rannamurdes esineb rahvaliiget ja teatava maakoha elanikku või sealt päritolevat isikut osutavates sõnades lane-liite kõrval ka kas-liide (karjakas 'Karja kihelkonna elanik', kärukas 'Käru aleviku elanik'), lõuna-eesi murretes aga kene-liide (poolakene, põlvakene 'Põlva elanik'). kas- ja kene-tuletistel võib olla mõnikord humoristlik-pilkeline varjund. Mõned kas-tuletised (abjakas, harjakas, järvakas) on saanud tarvitataavaks kirjakeeleski. Lõuna-eesi kirjakeeles ja lõuna-eesi murretes leidub rahvaliiget tähistavaid substantiive, mis on tuletatud line-sufiksiga (saksline, veneline).

Üksikuid siia kuuluvaid isikunimetusi on moodustatud (i)k- ja nik-liitega (avinurmik 'avinurmlane', vändrik 'vändralane', alevnik, tartnik, 'tartlane'). Maissoost rahvaliikme või teatava maakoha elaniku märkimiseks on kasutatud eesti vanemas kirjakeeles (i)k-sufiksit (rootsik, venik), tänapäeva kir-

jakeeles nna- ja tar-sufiksit (jaapanlanna, tallin-
lanna; poolatar, pariisitar).

2) Isik elukutse, ameti või tegevusala järgi.

Isikut elukutse, ameti või tegevusala järgi
märkivas sõnarühmas on andnud kõige rohkem tuletisi
nik- ja ur-liide. nik-tuletised on moodustatud nimi-
sõnadest (aednik, lihunik), harvemini arvsõnadest
(kümnik). Neid leidub rohkem nii vanemas kui täna-
päeva kirjakeeles, samuti murretes. ur-tuletiste alu-
seks on substantiivsed ja verbaalsed tüved (kangur,
juuksur, lendur, võlur). Nad on valdavas enamuses
omased tänapäeva kirjakeelele, kuid terve rida nen-
dest on tuntud ka vanemas kirjakeeles ja murretes,
küllaltki produktiivseks sufiksiks, mis tuletab nime-
tatud tähenduspiirkonda kuuluvaid isikunimetusi nii
kirja- kui murdekeeles, on -ja (õpetaja, varustaja).
Peamiselt kirjakeeles tarvitatavad on elukutse või
tegevusala alusel isikut tähistavad lane-tuletised
(ajaloolane, raudteelane), mis on moodustatud subs-
tantiiivsetest tüvedest. Ainult üksikuid tuletisi on
andnud järgmised liited: -ar (kuppar), -(i)k (kõrts-
mik), -ne (karjane) ja -us (karjus). Elukutse või
tegevusala järgi naisisikuid märkivaid nimisõnu on
tuletatud nna- ja tar-liitega (müüjatar, näitlejatar;

lauljanna, tantsijanna).

3) Isik ühiskondliku seisundi järgi.

Sufiksilistest nimisõnadest, mis märgivad isikut tema ühiskondliku seisundi järgi, tuleb esmajoonel nimetada substantiivsetest tüvedest moodustatud line-tuletisi (palgaline, tööline) ja substantiivsetest, harva adjektiivsetest tüvedest moodustatud nik-tuletisi (mõisnik, rentnik, suurnik). Üksikuid mainitud tähendusrühma kuuluvaid substantiive on tuletatud ka (i)k-liitega nimi-, omadus-, arv- ja määr-sõnalistest tüvedest (kodapoolik, vabadik, pealik). Mainitud sufiksiga moodustatud nimisõnad on tuntud kirja- ning murdekeeles. Nimetatud tähendusrühma kuulub veel väike rühm nna- ning tar-liitelisi sõnu (kuninganna, krahvinna; vürstitar), mis tähistavad kõrgema seisuse naisisikuid.

4) Isik tunnuse, omaduse või suhte alusel.

Eesti keeles, eriti murretes leidub hulgaliselt sufiksilisi nimisõnu, mis märgivad isikut tunnuse, omaduse või suhte alusel. Need nimisõnad jagunevad kahte rühma: a) neutraalse tähendusega sõnad, b) humoristlik-pejoratiivse varjundiga sõnad. Neutraalse tähendusega isikunimetusi on tuletatud nimi- ja omadussõnadest, harvemini ka arv-, ase- ja määr-sõnadest

järgmiste liidetega: -lane (võlglane, karsklane, muu-
lane), -nik (käsinik, omanik), vähemal määral ka
-(i)k (habemik, kaksik, nooruk) ja -ur (kahjur, lais-
kur). Mainitud liidetega moodustatud sõnu esineb nii
murde- kui kirjakeeles. Sellesse rühma kuuluvad ka
üksikud kirjakeeles kasutatavad nna- ja tar- tuletised,
mis tähistavad naisisikut teatava suhte või omaduse
alusel (sõbranna, naabrinna, kaunitar, orjatar). Hu-
moristlik-pejoratiivse varjundiga isikunimetustes,
mis märgivad isikut mingi halva tunnuse või omaduse
alusel, esinevad sellised sufiksids, nagu -(i)k (kee-
lik 'keelepeksja', külmak 'küürakas'), -kas (hilba-
kas, kaltsakas), -ar (joomar, pasar), -sk (kolask,
kõresk 'pikk ja kõhn inimene'), -ts (kergats, jõhkats
'jõhkard'), -rd (juhward, tõssard), -us (kõhnus,
'kõhn inimene', lõngus 'pikk kõhn inimene või loom').
(i)k-, sk- ja ts- tuletised on tarvitusel peamiselt
eesti ida- ja lõunamurrakutes.

5) Isik iseloomuliku, tavaliselt halvaks kaldu-
vuseks või omaduseks kujunenud tegevuse järgi.

Helmisses tähenduspiirkonda kuuluvatele tuletis-
tele on lähedased verbitüvedest moodustatud substan-
tiivid, mis märgivad isikut kui tegevuse sooritajat
iseloomuliku, tavaliselt halvaks kalduvuseks või oma-
duseks kujunenud tegevuse järgi. Nendes isikunimetus-

tes esinevad järgmised sufiksids: -(i)k (joodik, kusik), -kas (irvakas 'irvand', lombakas), -ur (luukur, nuuskur), -ar (kolar 'kolaja', lonkar 'logelev inimene'), -er (lõhver, laaber) -is (laaberdis, lõkerdis), -us (kiidus, kalgerdus 'joodik'), -rd (lakard, õgard), -sk (larask, veenusk), -nd (irvand, lorand), -ts (lakats 'joodik', jälgats 'nukkuja, vedeleja'). Nimetatud liidetega moodustatud tuletised on suuremas enamuses murdesõnad, kusjuures (i)k-, ja sk-tuletised, samuti pikematest tüvedest lähtuvad us-tuletised on levinud eesti ida- ja lõunamurrakutes, nd-, ts-tuletised peamiselt lõuna-eesti murretes, kas-tuletised põhja-eesti murretes, is-tuletised lääne- ja saarte murdes ning ar-tuletised kirde-eesti rannamurdes. (i)k-, ur-, rd-, is-, us-, sk-, ja nd-tuletisi esineb ka kirjakeeles. Käsitletavasse tähendusrühma kuuluvad substantiivid on enamasti pejoratiivid. Olgu aga märgitud, et kõik deverbaalid, mis tähistavad isikut püsiva, iseloomuliku tegevuse järgi, ei tarvitse olla halvustav-pilkelise varjundiga. Nii näiteks puudub see varjund nik-tuletistel (asunik, istnik), osal (i)k-tuletistel (imik, elanik) ja üksikutel kas-tuletistel (asukas).

6) Isik kui tegija või olija (üldises mõttes).

Nimisõnu, mis märgivad isikut kui tegijat või olijat üldse, on tuletatud verbidest ja- ning nu-lii-

tega. ja-tuletised (lugeja, surija) on olevikulised tegijanimed, nu-tuletised (langenu, surnu) minevikulised tegijanimed. ja-tuletisi leidub rohkesti kirja- ning murdekeeles. nu-tuletised on tarvitusel peamiselt tänapäeva kirjakeeles.

7) Isik kui tegevuse objekt.

Isikut kui tegevuse objekti märkivaid substantiive on tuletatud verbitüvedest (i)k- ja tu- (du-) liitega. (i)k-tuletised (saadik, soosik) väljendavad isikut kui olevikus toimuva tegevuse objekti, tu- (du-) tuletised (haavatu, valitu) isikut kui minevikus toimuva tegevuse objekti. Sellesse tähendusrühma kuulub vaid üksikuid (i)k-tuletisi. tu- (du-) tuletisi, mis on tarvitataavad peamiselt tänapäeva kirjakeeles, on tublisti rohkem. Mainida võib ka üht vana kirjakeeles esinevat nd-tuletist kasvand = kasvandik.

8) Isik kui teatava organisatsiooni liige, õpetuse või ideoloogilise suuna pooldaja.

Substantiive, mis märgivad isikut kui teatava organisatsiooni liiget, õpetuse või ideoloogilise suuna pooldajat, on moodustatud lane-sufiksiga:

a) pärisnimedest (leninlane, iskralane), b) üldnimedest (erakondlane, vabariiklane). Need tuletised on omased peamiselt tänapäeva kirjakeelele.

9) Isik ajutise suhte alusel tüvisõnas väljendatud mõistega.

Substantiive, mis tähistavad isikut ajutise suhte alusel tüvisõnas väljendatud mõistega, on tuletatud line-liitega. Olenevalt tüvena esineva substantiivi semantikast, väljendavad need line-tuletised:

a) isikut, kes ajutiselt viibib kuskil (teeline, veskiline); b) isikut, kes ajutiselt tegeleb millegagi (heinaline, kalaline); c) isikut, kes võtab osa mingist kollektiivsest üritusest või pidustusest (pulmaline, talguline). Neid substantiive leidub nii kirjaku murdekeeles.

10) Isik vastastikuse sugulussuhete alusel.

Vastastikuste sugulussuhete alusel isikuid tähistavaid nimisõnu on tuletatud kirjakeeles ja põhjaeesti murretes s- (:ks-) liitega (käliksed, vennaksed), lõunaeesti murretes aga ne- (:tse-) liitega (langutse, sõsaritse).

11) Naissoost isik.

Eesti keeles, samuti nagu teistes soome-ugri keeltes puudub grammatiline sugu. Sugude leksikaalne eristamine on aga omane ka eesti keelele. Nii näiteks tuuakse mees- ja naissugu esile erinevate tüvede abil

(isa - ema) või liitsõna esimese komponendi kaudu

(meesarst - naisarst). Nende sugude eristamise või-

maluste kõrval on hakatud eesti keeles ja teisteski
läänemeresoome keeltes kasutama mees- ja naissoo
eraldamiseks ka sõnatuletuslikke vahendeid. Eesti va-
nemas kirjakeeles ja rudimentaarselt lõuna-eesti mur-
retes esineb naisisikut märkivates sõnades deminu-
tiivsufiks -(i)k (soomik, hõimik). (i)k-sufiksi fe-
miniline funktsioon pärineb juba läänemeresoome alus-
keelest. Möödunud sajandi II poolel hakatakse nais-
isikut osutavates substantiivides kasutama nna-liidet
(kuninganna, sõbranna). Käesoleval sajandil lisandu-

vad nna-tuletistele veel naisisikut märkivad tar-tu-
letised. Tüvisõna seisukohalt jagunevad naisisikut
märkivad tuletised kahte rühma: a) tuletised, kus su-
fiksid (-(i)k, -tar) on liitunud konanimele või subs-
tantiivile, mis ei väljenda isikut (rootsik, noorik;
soometar, kaunitar); b) tuletised, kus sufiksid (nna,

-tar) on liitunud isikut väljendavale substantiivile
(keisrinna, müüjanna, sõbratar, vürstitar). Esimesse

rühma kuuluvates sõnades märgib sufiks nii isikut kui
feminiinsust. Teise rühma kuuluvates sõnades annab su-
fiks isikut tähistavale sõnale feminiinse varjundi.

12) Lõpuks tuleb mainida veel sufiksilisi nimi-
sõnu, milledes isik on antud juba tüvisõnas. Sufiks

ainult modifitseerib tüvisõna tähendust või ei muuda seda üldse. Sellistes isikunimetustes esinevad järgmised sufiksids: -ne (näidine, kabene), -kene (lapsukene, õekene), -(i)k (isak, neitsik), -kas (jõmpsi- kas, kääbukas) -is, us (neidis, ülemus), -sk (emask, libusk) -nd (emand, pojand) -ts (lõhvats, nolgats)¹. Need on kõik deminutiiv- ja pejoratiivsufiksids. Rohkesti esineb selliseids tuletisi, eriti pejoratiive murdekeeles, kusjuures (i)k-, sk- ja ts-tuletised on levinud eesti ida- ja lõunamurrakutes, kas-tuletised aga põhja-eesti murretes.

3. Isikut märkiva sufiksilise sõnavara arene- misest ja kujunemisest eesti kirjakeeles.

Isikuid tähistavaids nimisõnu on tuletatud eesti kirjakeeles väga paljude sufiksitega. Valdav osa nendest sufiksitest on tuntud juba XVII - XVIII sajandi kirjakeeles. Produktiivsete sõnatuletuslike vahendite-

¹ Siia kuuluvad ka g-(:-ks-) liitega tuletatud sugulasi märkivad sõnad (käliksed, õeksed), sest nende aluseks on isikut väljendavad substantiivid, kuid neid on vaadeldud iseseisva rühmana.

na nimetatud ajajärgu kirjakeeles väärivad mainimist sufiksid -ja, -line ja -(i)k. ja on kõige ulatuslikumalt kasutatav isikunimetusi tuletav sufiks eesti keeles, samuti ka varasemas kirjakeeles, kus ja-tuletised moodustavad peaaegu poole isiku märkimiseks tarvitatavast sufiksilisest sõnavarast. Ronkesti leidub XVII - XVIII sajandi kirjakeeles isikut tähistavaid line- ja (i)k-substantiive, viimaseid isegi ronkem kui tänapäeva kirjakeeles. Suur osa nendest substantiividest, nagu näiteks line-tuletised: paigaline 'erak, üksiklane', samariitiline 'samariitlane', vastaline 'vastane' jne. või (i)k-tuletised: nimik 'nimekaim' kiderik, 'inimene, kes on alati haige', sigurik 'seakarjus' jne. on kirjakeele sõnavarast välja langenud.

Tähelepanu väärib asjaolu, et tolle ajajärgu kirjakeeles esineb -(i)k ka naisisikut märkivates substantiivides (rootsik, saksik, soomik, venik, hõimik, kunik), kuna tänapäeva kirjakeeles seevastu on (i)k-liite feminiinne funktsioon hoopiski kadunud (välja arvatud kaks sõna: noorik ja kaasik). Üksikuid jälgi sellest leidub lõuna-eesti murretes. Lõuna-eesti kirjakeelele omase nähtusena tuleb mainida line-liite kasutamist rahvuslikku kuuluvust ja päritolu osutavates isikunimetustes (heebrealine, roomaline). Teistest XVII - XVIII sajandi kirjakeeles esinevatest isikunimetusi tuletavatest sufiksitest on põhjust nimetada järgmisi: -lane, -kas, -nik, -ur, -s (: -ks-)

ja -nd, kuid nende osa isikut tähistavate sõnade tuletamisel on tunduvalt väiksem eespool käsitletud sufiksiste omast.

XIX sajandil täieneb kirjakeele sõnavara pidevalt uute isikut märkivate sõnadega. Sõnavara arenmises on eriti suure tähtsusega XIXsajandi teine pool. XIX sajandi teisel poolel areneb Eestis kapitalism ja kujuneb välja eesti rahvus ning sellega käsikäes üldrahvalik rahvuskeel. Viimase baasil tekib rahvuslik kirjakeel. Seoses ühiskondliku ja majandusliku elu elavnemisega, eesti rahvuse ja rahvusliku kirjakeele kujunemisega hakkab noogsalt arenema eestikeele sõnavara. Sõnavaras esinevate lünkade kõrvaldamiseks kasutatakse mitmeid vahendeid: sõnade liitmist, tõkelamine jne. Küllaltki tähtsaks sõnavara rikastamise vahendiks muutub sellel perioodil sõnade tuletamine liidete varal.

Möödunud sajandi II poolel rikastub ja mitmekesistub ka isikut märkiv sufiksiline sõnavara. Sellel ajajärgul muutuvad produktiivseteks isikunimetusi tuletavateks liideteks -lane ja -nik. Ohtlasi tuleb tarvitusele naisisikut märkiv nn-liide. Toome näiteid käsitletaval ajajärgul kirjakeeles tarvitataavaks saanud lane-tuletistest: järglane, kangelane, kiriklane, linlane, (aja)loolane, mägilane, rahvuslane, vägilane jne. Ronkesti leidub neid lane-tuletisi, mil-

le aluseks on rahvusvahelised tüved, näit. araablane, belglane, hispaanlane, inglane, itaallane, jaapanlane, muhameedlane, parteilane, pärslane, serblane jne. lane-sufiksi kasutamiseega rahvusvahelistes sõnades minnakse isegi liiale (kommunistlane, radikaallased). Paljud möödunud sajandi kirjakeeles esinenud lane-tuletised pole aga keeles kodunenud (surmalane 'mõrtsukas', patlane 'patune', tujulane 'fantast' uulitsalane 'uulitsapoiss').

Järgnevalt esitame näiteid möödunud sajandil tarvitusele tulnud nik-tuletistest: alevnik, ametnik, asunik, istnik, kirjanik, kohtunik, lipnik, metsnik, nõunik, omanik, poodnik, politseinik, ratsanik, talunik jne. Leidub hulgaliselt neid tuletisi, mis pole keele sõnavarasse püsima jäänud (sambnik 'sambapühak' teadnik 'teadja'). Vähesel määral on käsitlaval perioodil kasutatud uute isikut tähistavate nimisõnade soetamisel veel teisigi liiteid, nagu -line (katseline 'eksamineeritav', vahiline 'valvur, vaht'), -ur (pankur, tantsur 'tantsija') jne.

Silmapaistev osa eesti keele sõnavara arendamises ühtse rahvuskeele kujunemise perioodil on F r. R. K r e u t z w a l d i l . K r e u t z w a l d tunnetas tolleaegse keele sõnavara vaesust ja püüdis täita selles esinevaid lünki, kasutades ulatuslikult liitsõnu, tõkelaene ja tuletisi. Ta on soetanud hulgaliselt ka isikut märkivaid nimisõnu, rakendades seejuu-

res järgmisi liiteid: -lane, -(i)k ja -nik (nik-tuletisi on tal eriti palju).

Nimetame siinkohal vaid neid isikunimetusi, mis on tarvitataavad tänapäevalgi: kilplane, kristlane, tuisulane, tõlplane, kehvik, kunstnik, laevnik.

Kui K r e u t z w a l d ei piirdu ainult keeles esinevate sõnatuletuslike vahendite kasutamisega, vaid ta toob keelde ka ühe uue liite, nimelt naissooliite -na (-nna), moodustades sellega kõrgema seisuse naisisikut tähistavaid sõnu (kuninganna, keisrinna).

Möödunud sajandi sõnavara arendajad K. A. H e r m a n n ja A. G r e n z s t e i n on loonud rikkalikult isikut märkivaid nimisõnu, kasutades peamiselt -lane ja nik-liidet, kuid nende puristliku ilme-ga uudismoodustised on jäänud keelele võõraks. H e r m a n n i tuletistest on saanud tarvitatavaks ainult haritlane ja õpetlane. G r e n z s t e i n i puhul tuleb mainida tema osa nna-liite keelde juurutamisel. G r e n z s t e i n võttis nimetatud liite tarvitusele sellisel kujul, nagu see esineb tänapäeval ja laiendas samal ajal selle tähenduspiirkonda, rakendades seda naisisiku märkimiseks ka elukutse järgi.

Beltoodust näeme, et isikut märkiv sufiksiline sõnavara areneb möödunud sajandi teisel poolel võrdlemisi hoogsalt. Tuleb aga konstateerida fakti, et sellel perioodil kannab sõnavara arendamine veel küllalt-

ki juhuslikku ja stiihilist ilmet. See avaldub ühelt poolt selles, et tekib palju tarbetuid paralleelsõnu, nagu ratsulane ~ ratsanik ~ ratsaline, linnalane ~ linnanik, patlane ~ patulane ~ patnik, võimelane ~ suudelane ~ jõudelane 'kunstnik' jne., teiselt poolt selles, et ei selgitata välja ega peeta silmas neid seaduspärasusi, mis kentivad üksikute sufiksrite liitumisel tüvisõnale (vt. näiteid eespool).

Käesoleval sajandil kiiresti arenev ühiskondlik ja majanduslik elu tõstab esile järjest uusi mõisteid, mis vajavad keelelist väljendust. See põhjustab sõnavara kiiret arenemist. Erinevalt eelnevast perioodist omandab sõnavara arendamine ja rikastamine teadliku ilme. Nii näiteks juhib J. H u r t ("Eesti sõnadest -line lõpuga", 1903) juba käesoleva sajandi algul tähelepanu line-liite õigele tarvitamisele. Seoses eesti kirjakeele normeerimisega hakatakse tegelema ka sõnade tuletamise õigekeelsusega. Nõnda käsitleb J. V. V e s k i 1913.a. oma artiklis "Eesti kirjakeele edasiarendamise teedest" ("Voog" I) lane- ja kond-liite liitumist tüvisõnale ning line- ja lik-liite vanekorda.

Isikut märkivate sõnade tuletamisel on käesoleval sajandil kasutatud produktiivsete sufiksitena lane-, ur-, nna-, tar-, nu- ja tu- (du-) liidet. Esitame kõigepealt näiteid käesoleva sajandi nelja esimese aastakümne jooksul tarvitusele tulnud lane-tuletistest:

epikuurlane, erakondlane, karsklane, liitlane, provintslane, punaarmeelane, raudteelane, sportlane, sõjaväelane jne. Nõukogude ajal, s.o. viimase 15 aasta

jooksul on saanud tarvitatavaks järgmised tuletised:

eesrindlane, isetegevuslane, iskralane, jakobsonlane, kehakultuurlane, leninlane, lööklane, mitsuurinlane, OVTK-märklane, suvoorovlane jne.

20-ndail ja 30-ndail aastail on muutunud produktiivseks sufiksiks ur-liide, millega on tuletatud substantiive, mis tähistavad isikut peamiselt elukutse, ameti või tegevusala järgi, näit. juuksur, kanjur, kujur, laskur, leidur, piilur, ratsur, rändur, sõdur, tööstur, valvur, võlur jne. Nõukogude ajal on tulnud keelde ka üksikuid ur-tuletisi, nagu automaatur, langevarjur jne.

30-ndail aastail saab kirjakeeles tarvitatavaks naisisikut märkiv tar-liide, mida soovitatakse juba möödunud sajandil (eestitar, hiinatar, kaunitar, lauljatar, näitlejatar, orjatar). Samal ajal hakatakse rahvusliku kuuluvuse ja päritolu järgi naisisikut väljendavates sõnades kasutama ka nna-liidet (eestlanna, hiinlanna, soomlanna, venelanna). Tekib terve rida paralleeltuletisi, kusjuures tavaliselt on jäänud keelde püsima nna-tuletised.

Käesoleval sajandil on kirjakeeles kujunenud välja veel kaks isikut märkivat sufiksit: -nu ja -tu

(-du), mis tuletavad deverbaale näit. nu-tuletised: eksinu, iseõppinu, langenu, saabunu, sisserännanu, vastsündinu jne. tu-tuletised: halvatu, kutsutu, saadetu, surmamõistetetu, valitu, võidetu jne.

Vähemal määral on isikunimetusi soetatud selliste liidetega, nagu -rd (juhmard, vussard), -nik (suurnik, lasteaednik), -(i)k (lemmik), -kas (tulnukas, ülikas), -ts (virgats, välgats) ja -nd (käend).

Tuleb märkida, et isikut väljendava sufiksilise sõnavara arenemine on tihedasti seotud tööga oskussõnade loomisel. Paljud eespool nimetatud lane- ja ur-tuletised on kõigepealt võetud tarvitusele oskussõnadena ja alles hiljem on nad saanud üldtarvitavaks. Oskussõnade soetamisel on eriti suured teened J. V. V e s k i l. J. V. V e s k i on rakendanud isikut tähistavate oskussõnade soetamisel mitmesuguseid liiteid, nagu näiteks -lane, -ur, -(i)k, -nik, -nd. Järgnevalt nimetame neid tuletisi, mis on saanud laialdasemalt tarvitataavaks: siirdlane, haldur, /jalg/pallur, /kohtu/täitur, imik, pühak, isend jne.

Ka tänapäeval täieneb keele sõnavara pidevalt uute isikut märkivate sufiksiliste nimisõnadega. Produktiivsete liidetena, mis tänapäevalgi annavad uutuletisi, võib nimetada lane-, ning ja-sufiksit.

4. Isikut märkiv sufiksiline sõnavara

eesti murretes.

Murdekeeles on isikut märkiv sufiksiline sõnavara küllaltki mitmekesine. Kogu keelealal leidub röökesti ja-, lane-, line- ja rd-tuletisi (viimaseid on eriti rikkalikult mulgi murdes). ur-tuletised on samuti tuntud kõigis murretes, kuid need isikunimetused, mis on omased ainult murdekeelele, esinevad Ida-Eestis. Peamiselt Ida- ja Lõuna-Eestis on levinud isikunimetused, mis on moodustatud järgmiste sufiksritega: -(i)k, -nik, -sk ja -us (tuletiste puhul, mis lähtuvad pikematest tüvedest, näit. kaaberdus, lakerdus). Mainida tuleb aga seda, et osa (i)k- ja nik-substantiive (näit. neitsik, kasvandik, vabadik; künnik, lihunik, võlgnik jne.) on tuntud kogu keelealal. Isikut märkivad tuletised, mille põhiliseks levikualaks on lõuna-eesti murded, on moodustatud järgmiste sufiksritega: -ts, -nd, -kene (rahvaliiget ja teatava maakoha elanikku osutavates sõnades, näit. saarekene, venekene) ja -ne (:-tse) (sugulasi märkivas sõnarühmas, näit. langutse, vennatse). Põhja-eesti murretele on omased kas-tuletised ja s-(-ks-) tuletised, mis märgivad sugulasi (vennaksed, õeksed), kuna

is-tuletiste esinemus piirdub peamiselt lääne- ja saarte murdega. Hoopis kitsal alal esinevad rts- ja ar-tuletised. Esimesed on omased mulgi, teised aga kirde-eesti rannamurdele.

Esitatud ülevaatest näeme, et ida- ja lõuna-Eestis on isikut märkiv sufiksiline sõnavara kõige rikkalikum ja mitmekesisem. Selle üheks põhjuseks on asjaolu, et ida- ja lõunamurrakutel on olnud otsesed kokkupuuted vene keelega ja nende tulemusena on andnud seal ronkesti tuletisi sellised vene laensufiksids, nagu -nik ja -sk.

Lõpuks on vajalik tuua esile seda, et peaaegu poole murretes esinevast isikut märkivast sufiksilisest sõnavarast moodustavad pejoratiiv-deskriptiivsed nimetused või sõimusõnad, mida kasutatakse isiku kohta. Seejuures esineb palju paralleeltuletisi, näit. lõugar ~ lõugerd ~ lõugerts ~ lõugus ~ lõugats ~ lõuand

'inimene, kes teiste peale kaebab või palju räägib',
lakkur ~ laker ~ lakard ~ lakerdus ~ lakats 'joodik',

irvik ~ irvakas ~ irvand ~ irvask jne., kusjuures need

paralleeltuletised ei tarvitse pärineda alati erinevatelt murdealadelt vaid võivad esineda ka ühes ja samas murdes.

5. Sufiksrite liitumisest tüvele.

Isikut märkivaid substantiive on tuletatud väga mitmesugustest tüvedest. Kõige rohkem isikunimetusi on andnud tuletustüübid nimisõna + sufiks ja verbitüvi + sufiks. Tunduvalt vähem produktiivne on tuletustüüp omadussõna + sufiks. Mõningaid isikut märkivaid nimisõnu on tuletatud ka ase-, arv- ja määrsõnadest.

Sufiksrite liitumisel tüvisõnale võib konstateerida järgmisi seaduspärasusi.

1) Sufiks on liitunud tüvisõnale tavaliselt vokaaltüveliselt. Ainult ja-sufiksi puhul esineb liitumist ka konsonanttüvele (koolja).

2) Osas lane-, nik- ja ja-tuletistes tuleb esile sisekaoline liitumistüüp, kus sufiksile eelnev vokaal on sisekao tagajärjel välja langenud (vaenlane vainolainen, laulja laulaja). Sisekadu ^{on} puudutanud muidugi ainult vanu tuletisi, uuemad tuletised on moodustatud nende analoogial.

3) Olenevalt sellest, kas sufiks on sulgenud tüvisõna teise lahtise silbi või mitte, esineb astmevahelduslikes tüvedes nõrk või tugev aste.

Tüve seisukohalt võib isikut märkivad nimisõnad jaotada kahte rühma: 1) sõnad, mis on tuletatud vahetult puhtast sõnatüvest, 2) sõnad, mis on tuletata-

tud sufiksilisest sõnatüvest ja kus seega esineb mi-
tu sufiksit. Viimasesse rühma kuuluvaid isikunimetusi
on moodustatud selliste sufiksitega, nagu, -ne, -kene,
-ik, -is, -us, -nna ja -tar.

KASUTATUD KIRJANDUST JA

MATERJALE

Trükis avaldatud kirjandus.

A a v i k , J. , Mis on keeleuuendus?, Tartu 1916.

" Uute sõnade sõnastik. Teine parandet ja suuresti täiendet trykk, Tallinn 1921.

A h l q v i s t , A. , Suomen Kielen Rakennus, Helsinki 1877.

A h r e n s , E. , Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1843.

Ajalehelugeja sõnaraamat arusaamise abiks igale teadusehimulisele lugejale, Tallinn 1903.

A r i s t e , P. , Eesti müütnik, Virittäjä, Helsinki 1936, lk.242-243.

" Georg Mülleri saksa laensõnad, ACUT B XLVI.₁, Tartu 1940.

" Hiiu murrete häälikud, ACUT B XLVII.₁, Tartu 1940.

" *Состоялся ли в соomo-эстонских диалектах переход ковертно-го к в нормативной вэроевной?*, Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli toimetised. Filoloogilised teadused 4. Filoloogilisi ettekandeid, peetud soome-ugri teaduste konverentsil Leningradis 1947, Tartu 1947 lk.25-34.

A r i s t e , P., Vadja keele grammatika, Tartu 1948.

A r u m a a , P., P r a v d i n B., V e s k i J.V.,
Vene-eesti sõnaraamat, Tartu 1940.

Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache,
III, VIII, XIV, Pernau 1814, 1817, 1822.

*Бу С р и х , Д. В. , Историческая морфология
финского языка, Москва - Ленин -
град 1955.*

" *О происхождении финского транслита.
Ленинградский государственный
ордена Ленина университет. Ученые за-
писки. Серия востоковедческих наук 2,
Ленинград 1948, вк. 182-192.*

" *Происхождение имени на - Тнеп с осно-
вой на - Тсе в прибалтийско-фин-
ских языках, Советское финноугроведе-
ние V, Петрозаводск 1949, вк. 6-32.*

B u d e n z , J., Az ugor nyelvek összehasonlító alak-
tana, Budapest 1884-1894.

" Ueber die Verzweigung der ugrischen Spra-
chen, Göttingen 1879.

Common Prayer

D o n n e r , O., Die gegenseitige Verwandtschaft der
Finnisch-Ugrischen Sprachen , Helsingfors
1879.

Eesti Keel, Tartu 1923, 1924, 1929, 1930, 1935, 1940.

Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat, Tallinn 1918.

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat, Tartu 1883,
1884-1885.

Eesti Kirjandus, Tartu 1917, lisa.

Eesti Postimees, Tartu 1881, 1883.

Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu" II täiendatud ja parandatud trükk I-III, Tartu 1925-1937.

G e n e t z , A., Tutkimus Aunuksen kielestä, Suomi, Toinen jakso, 17 osa, Helsinki 1885.

" Tutkimus Venäjän Karjalan Kielestä, Suomi, Toinen jakso, 14 osa, Helsinki 1880.

G r e n z s t e i n , A., Eesti sõnaraamat, Tartu 1884.

G r ü n t h a l , W., Augmentatiivi virossa, Virittäjä, Helsinki 1928, lk.178-183.

G u t s l a f f , J., Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam, Dorpat 1648.

G ö s e k e n , H., Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Östnischen Sprache, Reval 1660.

G y ö r k e , J., Die Wortbildungslehre des Uralischen. (Primäre Bildungssuffixe), Tartu 1934.

- H a k u l i n e n , L., Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941.
- H a l l a p , V., Mordva keele verbaaltuletussufiksitate vasteid lähemates sugulaskeeltes, Ema-keele Seltsi aastaraamat I, Tallinn 1955, lk. 171-181.
- H o r n u n g Grammatica Esthonica, brevi Perspicua tamen methode ad Dialectum Revaliensem, Riga 1693.
- H u p e l , A. W., Estnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch, Riga und Leipzig 1780.
- " Estnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte. Zweite durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage, Mitau 1818.
- H u r t , J., Die estnischen Nomina auf -ne purum, Helsingfors 1886.
- " Eesti sõnadest -line lõpuga. Keeleteaduseline seletus ja juhatus kirjameestele ja kooliõpetajatele, Tartu 1903.
- J õ g e v e r , J., Eesti keele grammatika, III aasta, Tartu 1920.
- J ä n n e s , A., Suomen kielioppi, Helsinki 1890.
- K a l i m a , J., Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936.
- " Slaavilaisperäinen sanastomme, Helsinki 1952.
- K a l l a s , O., Lutsi Maara hvas, Helsinki 1894.

K a r l s o n , F., V e s k i , J. V., Oigusteaduse sõnastik, Tartu 1939.

K a s k , A., Fr. R. Kreutzwaldi poolt tarvitusele võetud liide -na (-nna) eesti keeles, Tartu Riikliku Ülikooli toimetised №38, Ajalookeeleteaduskonna töid, Tallinn 1955, lk.30-42.

Keelekultuur I, Tartu 1928-1929.

K e t t u n e n , L., Estin kielen äännehistoria, Helsinki 1929.

- " Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferischen dialekt II. Vokalismus, MSFO_u XXXIII, Helsinki 1913.
- " Livisches wörterbuch mit grammatikalischer einleitung, Helsinki 1938.
- " Lõunavepsa häälik-ajalugu I-II, ACUT II.2, III.4, Tartu 1922.
- " Suomen murteet III, Helsinki 1940.
- " Vatjan kielen äännehistoria, Helsinki 1930.

K n ü p f f e r , A., Ueber die Bildung und Ableitung der Wörter in der ehstnischen Sprache, Beiträge III, lk.1-46, VIII, lk.5-56.

K r e u t z w a l d , Fr. R., Järva keele tundjale vastuseks, Perno Postimees, Pärnu 1862, nr.35.

- " Reinowadder Rebbane", Tartu 1850.

- K õ r v , A. V., Uute- ja teiste vähemtuntud sõnade sõnastik, Tallinn 1936.
- L a u g a s t e , E., Valimik eesti rahvalaule, Tallinn 1948.
- L e h t i s a l o , T., Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, MSFO_u LXXXII, Helsinki 1936.
- Linda, Tallinn 1900.
- M i k k o l a , J., Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen sprachen, MSFO_u VIII, Helsingfors 1894.
- M ä g i s t e , J., oi-, ei- deminutiivid läänemere-soome keelis, ACUT B XII.2, Tartu 1928.
- " Soome-eesti sõnaraamat, Tartu 1931.
- M u u k , E., Lühike eesti keeleõpetus I, II trükk, Tartu 1928.
- " Väike õigekeelsus-sõnaraamat, I-V trükk, Tartu 1933-1936, X trükk sealsamas, 1946.
- M ü l l e r , G., Neunund dreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600-1606, Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat IV, Dorpat 1891.
- N i e l s e n , A., Lappisk ordbok I-III, Oslo 1932-1938.
- N o o l i , A., (E i s e n , M. J.), Mõtted üleüldise kirjaviisi kohta, Olevik, Tartu 1886, nr.22.

O j a n s u u , H., Karjala-aunuksen äännehistoria,
Helsinki 1918.

" Käynti alkusuomalaisen ajan karjassa,
Suomen kielen tutkimuksen työmaalta I,
Iyväs kylä 1916, lk.49-60.

Olevik, Tartu 1883, 1885, 1886, 1895.

Oleviku lisa, Tartu 1885.

Perno Postimees, Pärnu 1862.

P o r k k a , V., Ueber den Ingrischen Dialekt mit
Berücksichtigung der übrigen finnisch-in-
germanländischen Dialekte, Helsingfors
1885.

Postimees, Tartu 1900.

R a p o l a , M. Kantasuomalaiset pääpainottomain
tavujen i-loppuiset diftongit suomen mur-
teisse, Suomi, Neljäs jakso, 17 osa, Hel-
sinki 1919-1920.

R i d a l a , V., Tuletusõpetusest. Kaks tuletuslii-
det, Keeleline Kuukiri, Tartu 1914, Nr.1,
2, lk.17-19.

R o s s i h n i u s , J., Südestnische Uebersetzung des
Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evan-
geliën und -Episteln und der Leidens-ge-
schichte Jesu, Verhandlungen der gelehrten
Estnischen Gesellschaft XIX, Jurjev (Dor-
pat) 1898.

- S a a r e s t e , A. , C e d e r b e r g , A. R. ,
Valik eesti kirjakeele vanemaid mäles-
tisi I-II, Tartu 1927-1931.
- S e t ä l ä , E. W. , Yhteissuomalainen äännehistoria,
Helsinki 1899.
- S z i n n y e i , J. , Finnisch-ugrische Sprachwissen-
schaft. Zweite, verbesserte Auflage, Samm-
lung Göschen 463, Berlin und Leipzig 1922.
- " Magyar nyelvhasználat. Metodik, javi-
tott és bővített kiadás, Budapest 1927.
- S t a h l , H. , Anführung zu der Estnischen Sprach,
Reval 1637.
- " Hand vnd Haussbuch für das Fürstentumb
Esthen in Liffland I-IV, 1632-1638.
- S u b u r g , L. , Maarja ja Eeva, Tartu 1881.
- Suur õigekeelsus-sõnaraamat (vihud 1,2), Tartu 1948.
- Tallinna Sõber, Tallinn 1890.
- Tallorahva postimees, Tartu 1858.
- Tarto- ja Wõrro-ma rahva Kalender ehk Täht-ramat, Tar-
tu 1838.
- T h o r H e l l e , A. Kurzgefasste Anweisung zur
Estnischen Sprache, Helle 1732.
- T o i v o n e n , Y. H. , Zur geschichte der finnisch-
-ugrischen inlautenden affrikaten, Fin-
nisch-ugrische Forschungen XIX, Helsing-
fors 1928.

T u n k e l o , E. A., Pääpainottoman lyhyen ja pitkän i:n vaihtelusta itämeren-suomalaisissa kielissä, Helsinki 1938.

" Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki 1946.

U o t i l a , T. E., Derivationsuffixe, Finnisch-ugrische Forschungen XXI, Helsinki 1933, lk. 73-94.

Uus Aeg, Tallinn 1900.

Valgus, Tallinn 1883, 1890.

W e i s s , H., J o h a n s e n , P., 400-aastane eesti raamat (Wanradt-Koelli katekismus, 1535. aastat^s), Tallinn 1935.

V e e k i , J. V., Eesti kirjakeele edasi-arendamise teedest, Voog I, Tallinn 1913, lk.99-120.

W i e d e m a n n , F. J., Ehstnisch-deutsches Wörterbuch, St. Petersburg, 1869.

" Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage, St. Petersburg 1893.

" Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelestland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte, St.-Peter⁴bourg, 1875.

V i n o g r a d o v , V. V., Stalini teos "Marksism ja keeleteaduse küsimused" ja nõukogude keeleteaduse areng, Tallinn 1952.

Виноградов, В. В., Об основном словарном фонде и его словообразующей роли в истории языка, Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка, том X, вып. 3, Москва - Ленинград 1951, стр. 218-239.

Virvaline, St. Peterburg 1887.

Virulane, Tallinn 1883.

Väike õigekeelsuse sõnaraamat, Tallinn 1953.

2. Käsikirjalised teosed ja materjalid.

B r a m b a t , B., K. A. Hermann eesti sõnavara rikastajana, Tartu 1950 (diplomitöö).

K a s e s a l u , E., Fr. R. Kreutzwald eesti keele sõnavara rikastajana, Tartu 1950 (diplomitöö).

M u s t , M., Vene-eesti suhete kajastumine lõuna-eesti murrete sõnavaras, Tallinn 1954 (kandidaadidissertatsioon).

P e e g e l , J., Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia, Tartu 1954 (kandidaadidissertatsioon).

V e s t e r i n g , S. H., Lexicon Esthonicum Germanicum (käsikirja täielik eksemplar säilitatakse Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Riiklikus Kirjandusmuuseumis).

Arhiivimaterjalidest on kasutatud: 1) ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudist üldist sõnavarakogu, F. J. Wiedemanni sõnaraamatu järgi kogutud sõnavarakogu, lisesõnastikkude järgi kogutud sõnavarakogu ja mõistealaste küsitluskavade järgi kogutud sõnavarakogu; 2) TRU eesti keele kateedrist eesti kirjakeele sõnavarakogu.

304

LÜH E N D E I D

1. Allikate lühendid.

- ACUT = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis
- AS = Ajalehelugeja sõnaraamat
- Beiträge = Beiträge zur genauern Kenntniss der estnischen Sprache
- EK = Eesti Keel
- EKVM = Saareste, A., Cederberg, A.R., Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi I-II
- EKÄH = L. Kettunen, Estin kielen Sönnestoria
- EÖS = Eesti Öigekeelsuse-sõnaraamat
- FUP = Finnisch-ugrische Forschungen
- Grenzst. = Grenzstein, A., Eesti sõnaraamat
- Gustl. = Gutsclaff, J., Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam
- GÖs. = Gösken, H., Manu ductio ad Linguam Oesthonicam
- Helle = Thor Helle, A., Kurzgefasste Anweisung zur Estnischen Sprache
- NMH = Ariste, P., Hiu murrete häälikud
- Horn. = Hornung, H. Grammatica Esthonica

- Hup. I = H u p e l , A. W., Estnische Sprach-
lehre für beide Hauptdialekte (I trükk)
- Hup. II = H u p e l , A. W., Estnische Sprachlehre
für die beyden Hauptdialekte (II trükk)
- Hurt Nom. = H u r t , J., Die estnischen Nomina auf
-ne purum
- ID = P o r k k a , V., Ueber den ingrischen
Dialekt
- KAAH = O j a n s u u , H., Karjala-aunuksen
äänenhistoria
- Kod. Vok. = K e t t u n e n , L., Lautgeschichtliche
untersuchung über den kodaferischen dia-
lekt. II. Vokalismus
- L = Linda
- LM = K a l l i a s , O., Lutsi Maarahvas
- LO = N i e l s e n , K., Lappisk ordbok I-III
- LVHA = K e t t u n e n , L., Löunavepsa häälük.
ajalugu I-II
- L Wb. = K e t t u n e n , L., Livisches wörterbuch
- MSFO_u = Mémoires de la Société Finno-ougrienne
- Müll. = M ü l l e r , G., Neununddreissig Estnische
Predigten
- Olev. = Olevik
- Post. = Postimees
- Ross. = R o s s i n n i u s , J., Südestnische Ue-
bersetzung des Lutherischen Katechismus,
der Sonntags-Evangelien und -Episteln und
des Leidensgeschichte Jesu

- SES = M ä g i s t e , J., Soome-eeesti sõnaraamat
- SKR = A h l q v i s t , A., Suomen Kielen Rakennus
- Stahl = S t a h l , H., Anführung zu der Estnischen Sprach
- Stahl HHb. = S t a h l , H., Hand vnd Haussbuch für des Fürstenthumb Esthen In Liffland I-IV
- Sõs. = Suur Sigekeelsus-sõnaraamat
- TAK = G e n e t z , A., Tutkimus Aunuksen kielest
- TS = Tallinna Sõber
- TVKK = G e n e t z , A., Tutkimus Venäjän Karjalan kielest
- UA = Uus Aeg
- USS II = A a v i k , J., Uute sõngde sõnastik (II trükk)
- V = Valgus
- VER = L a u g a s t e , E., Valimik eesti rahvalaule
- Vestr. = V e s t r i n g , S. H., Lexicon Esthonicum Germanicum
- VKG = A r i s t e , P., Vadja keele grammatika
- Vrm. = Virmaline
- võs (1946) = M u u k , E., Väike Sigekeelsus-sõnaraamat (I trükk)
- võs (1953) = Väike Sigekeelsuse sõnaraamat (1953)

- Wied. I = W i e d e m a n n , F. J. , E h s t n i s c h -
- d e u t s c h e s W ö r t e r b u c h (I t r ü k k)
- Wied. II = W i e d e m a n n , F. J. , E h s t n i s c h -
- d e u t s c h e s W ö r t e r b u c h (II t r ü k k)
- Wied. Gr. = W i e d e m a n n , F. J. , G r a m m a t i k d e r
e h s t n i s c h e n S p r a c h e
- WR = W e i s s , H. , J o h a n s e n , P. ,
400-aastane eesti raamat (Wanradt-Koel-
li katekismus, 1535)
- ÜS = K a r l s o n , P. , V e e k i , J. V. ,
Üigusteaduse sõnastik

2. Keelte, murrete ja murrakute lühendid.

a) Keelte ja murrete lühendid.

er	= kirde-eesi rannamurre	ndE	= eremordva keel
I	= põhja-eesi idamurre	skS	= saksa keel
is	= isuri keel	sm	= soome keel
krj	= karjala keel	T	= tartu murre
krJA	= aumuse karjala murre	V	= võru murre
krJV	= valdai karjala murre	vdj	= vadja keel
lpN	⊕ norra lapi murre	vps	= vepsa keel
lv	= liivi keel	vpsL	= lõuna vepsa
murre
N	= mulgi murre		

a) Murrakute (end. kihelkondade nime) lühendid.

Amb	=	Ambla	Kam	=	Kambja
Ann	=	Anna	Kan	=	Kanepi
Ans	=	Anseküla	Kei	=	Keila
Aud	=	Audru	Khk	=	Kihelkonna
Emm	=	Emmaste	Khn	=	Kihnu
Hag	=	Hageri	Kir	=	Kirbla
Han	=	Hanila	KJn	=	Kolga-Jaani
Har	=	Hargla	Kod	=	Kodavere
Hel	=	Helme	Koe	=	Koeru
Hii	=	Hiiumaa	Kos	=	Kose
HJn	=	Harju-Jaani	Krj	=	Karja
Hlj	=	Haljala	Krk	=	Karksi
Hle	=	Halliste	Krl	=	Karula
HMd	=	Harju-Madise	Kse	=	Karuse
HSS	=	Häädemeeste	Ksi	=	Kursi
Iis	=	Iisaku	Kul	=	Kullamaa
Jaa	=	Jaani	Kuu	=	Kuusalu
JJn	=	Järva-Jaani	Kõp	=	Kõpu
JMd	=	Järva-Madise	Kõi	=	Kõina
Juu	=	Juuru	Kõr	=	Kõrle
Jõe	=	Jõelähtme	Lai	=	Laiuse
Jõh	=	Jõhvi	Lei	=	Leivu
Jäm	=	Jämaja	Lih	=	Lihula
Jür	=	Jüri	LNg	=	Lõane-Nigula
Kaa	=	Kaarma	Lut	=	Lutsi
			Lüg	=	Lüganuse

Mar	=	Martna	Rõn	=	Rõngu
Mih	=	Mihkli	Rõu	=	Rõuge
MNg	=	Maarja-Magdaleena	Rõp	=	Rõpina
Muh	=	Muhu	Saa	=	Saarde
Mus	=	Mustjala	San	=	Sangaste
MÜR	=	Märjamaa	Se	=	Setumaa
Nis	=	Nissi	Sim	=	Simuna
Noa	=	Noarootsi	Sjn	=	Suure-Jeani
Nõo	=	Nõo	THr	=	Tartu-Maarja
Ote	=	Otepää	Tor	=	Tori
Pai	=	Paide	Trn	=	Torma
Pal	=	Palamuse	Trv	=	Tarvestu
Pee	=	Pectri	Tõe	=	Tõstamaa
Pha	=	Püha	TÜR	=	Türi
Phl	=	Pühalepa	Urv	=	Urvaste
Pil	=	Pilistvere	Vai	=	Vaivara
PJg	=	Pärnu-Jaagupi	Var	=	Varbla
Plt	=	Põltsamaa	Vas	=	Vastseliina
Plv	=	Põlva	Vig	=	Vigala
Pst	=	Paistu	Vil	=	Viljandi
Puh	=	Puhja	VJg	=	Viru-Jaagupi
PÜR	=	Pärnu	Vll	=	Valjala
Põi	=	Põide	VMr	=	Väike-Maarja
Rak	=	Rakvere	VNg	=	Viru-Nigula
Ran	=	Rannu	Vor	=	Vormsi
Rap	=	Repla	Võn	=	Võnnu
Rei	=	Reigi	Võn	=	Võndra
			Äks	=	Äksi

3. Muud lühendid.

Aav.	=	J. Aaviku sõna
aj.	=	ajalooline
EKS	=	Eesti Kirjanduse Selts
g.	=	genitiiv
Grenzst.	=	A. Grenzsteini sõna
Herm.	=	K.A. Hermannini sõna
hlv.	=	halvustav
hrv.	=	harva
humor.	=	humoristlik
I.K.	=	näide I. Kondi kogutud materjalidest
ill.	=	illatiiv
jur.	=	juridiline
K.K.	=	K. Kondilt saadud näide
Kreutzw.	=	Fr.R. Kreutzwaldi sõna
pl.	=	pluural
Rid.	=	V. Ridala sõna
sg.	=	singular
S.N.	=	näide S. Nigoli kogutud materjalidest
van.	=	vananenud sõna
Veski	=	J. V. Veski sõna

S I S U K O R D .

	Lk.
SISSEJUHATAVAT	2
I. ISIKUNIMETUSED, MIS ON MOODUSTATUD DENOMINAA- LE TULETAVATE SUFIKSITEGA	
1. <u>ne</u> -tuletised	12
2. <u>lane</u> -tuletised	23
3. <u>line</u> -tuletised	51
4. <u>kene</u> -tuletised	73
5. <u>nna</u> -tuletised	81
6. <u>tar</u> -tuletised	98
Kokkuvõte	107
II. ISIKUNIMETUSED, MIS ON MOODUSTATUD NII DENO- MINAALE KUI DEVERBAALE TULETAVATE SUFIKSITEGA	
1. (<u>i</u>) <u>k</u> -tuletised	110
2. <u>kas</u> -tuletised	142
3. <u>nik</u> -tuletised	156
4. <u>ur</u> -, <u>ar</u> -, <u>er</u> -tuletised	176
5. <u>s</u> -(:- <u>ks</u> -), <u>is</u> -, <u>us</u> -tuletised	194
6. <u>rd</u> -tuletised	207
7. <u>sk</u> -tuletised	218
8. <u>nd</u> -tuletised	230
9. <u>ts</u> -tuletised	239
Kokkuvõte	250

III. ISIKUNIMETUSED, MIS ON MOODUSTATUD DE-
VERBAALE TULETAVATE SUFIKSITEGA

1. <u>ja</u> -tuletised.....	253
2. <u>nu</u> -tuletised	263
3. <u>tu</u> -(<u>du</u> -) tuletised	266
Kokkuvõte	268
 KOKKUVÕTTEID	 270
 KASUTATUD KIRJANDUST JA MATERJALE	 293
 LÜHENDEID	 305